

06

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

**ИЗАЗОВИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА
У МЕЊАЈУЋЕМ МЕЂУНАРОДНОМ ПОРЕТКУ**

Ема Крактус, Душан Пророковић, Јелица Стефановић–Штамбук

**ТЕРОРИЗАМ И ПОЛИТИЧКИ ДЕЛИКТИ
У ИСТОРИЈСКОМ И САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ**

Виолета Рашковић–Таловић, Зоран Петровић, Горан Матић

ПОЛИТИЧКО–ДЕМОГРАФСKE ТЕМЕ

Драгана Пауновић Радловић, Марија Анђелковић,
Стефан Суботић, Дајана Лазаревић

О ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ У СРБИЈИ

Ана Вуковић, Петар Матић, Марко Мијатовић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Марина Димитријевић, Милена Пешић, Иван Матић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

УДК 32

Број 6/2024.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије, Добрињска 11, Београд

Телефон: 011 3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs; spm@ips.ac.rs

<https://www.ips.ac.rs>

www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 6/2024. XXXI vol. 88

Главни и одговорни уредник

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије

Заменик главног и одговорног уредника

др Нада Радужи, научни саветник, Институт за политичке студије

Извршни уредници

ма Олга Стевановић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије,

ма Андреа Матијевић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије

Редакција часописа

др Милан Јовановић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Дејан Ђурђевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду,

др Живојин Ђурић

др Јасна Милошевић Ђорђевић, редовни професор, Факултет за медије и комуникације,

др Ђуро Бодрожић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије,

др Кирил Шевченко, професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск,

др Вишња Стојадиновић, научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Андреј Баранов, професор, Кубански државни универзитет, Краснодар,

dr Mamoru Sadakata, Professor, Graduate School of Law, Nagoya University, Japan,

dr Ewa Bujwid-Kurek, Professor, Institute for Political Science and International Relations
of the Jagiellonian University, Krakow, Poland,

др Михаил Залиханов, професор, члан Руске академије наука

Секретари часописа

др Марија Докић, научни сарадник, Институт за политичке студије,

ма Јелена Вујановић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије

Савет часописа

др Зоран Аврамовић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду,

др Сретен Сокић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука,

Универзитет у Београду, др Милован Митровић, редовни професор у пензији, Правни факултет,

Универзитет у Београду, др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије,

др Драган Симеуновић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Милан Брдар, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду,

др Зоран Стојиљковић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Драгана Митровић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Љубиша Деспотовић, редовни професор,

Факултет за европске правно-политичке студије у Новом Саду

Чланови савета из иностранства

dr Simon James Critchley, Professor, New School for Social Research, dr Anastasia Mitrofanova, Professor,

Diplomatic Academy of the Russian Federation, Moscow, др Иван (Алексејевич) Чарота, професор, члан

Белоруске академије наука; члан Руске академије наука; члан Српске академије наука и уметности

Лектура и коректура

Ања Маљевић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/SPТ налазе се у доступни су у електронским базама научних часописа

SCIndeks, C.E.E.O.L. (Central and Eastern European Online Library) и

ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

САДРЖАЈ

Тема броја:

ИЗАЗОВИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА У МЕЊАЈУЋЕМ МЕЂУНАРОДНОМ ПОРЕТКУ

Ема Крактус

СТРАТЕШКО ЈАЧАЊЕ ДИПЛОМАТСКОГ
МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА ПОСРЕДСТВОМ
ЕКОНОМСКОГ ПАРТНЕРСТВА ДРЖАВА БРИКС.....9-24

Душан Пророковић

СТРАТЕШКА АУТОНОМИЈА РУСИЈЕ У МЕЊАЈУЋЕМ
МЕЂУНАРОДНОМ ОКРУЖЕЊУ И ПОСЛЕДИЦЕ ПО
РЕГИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ БАЛКАНА.....27-49

Јелица Стефановић–Штамбук

СПЛИТАЊЕ ГЛОБАЛНЕ СИСТЕМСКЕ ПРОМЕНЕ
ДИПЛОМАТСКОМ МОЋИ – КОРАЦИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ...51-77

ТЕРОРИЗАМ И ПОЛИТИЧКИ ДЕЛИКТИ У ИСТОРИЈСКОМ И САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ

Виолета Рашковић–Таловић и Зоран Петровић

ПОЛИТИЧКО-БЕЗБЕДНОСНЕ РЕФЛЕКЦИЈЕ
АЛБАНСКОГ ТЕРОРИЗМА (оригинални).....79-99

Горан Матић

ИСТОРИЈАТ НАСТАНКА И РАЗВОЈА ПОЛИТИЧКИ
МОТИВИСАНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА
– ПОЛИТИЧКИХ ДЕЛИКАТА.....101-126

ПОЛИТИЧКО–ДЕМОГРАФСКЕ ТЕМЕ

Драгана Пауновић Радуловић, Марија Анђелковић, Стефан Суботић
ПРОЈЕКЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА: ИЗАЗОВИ ПРЕДВИЂАЊА
ДЕТЕРМИНАНТИ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА У КОНТЕКСТУ
ДРУШТВЕНО–ПОЛИТИЧКИХ ПРОМЕНА.....129-153

Дајана Лазаревић
ПОЛИТИКА ЈЕДНОГ ДЕТЕТА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ:
АЗИЈА И БАЛКАН.....155-177

О ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ У СРБИЈИ

Ана Вуковић
ЛИДЕРСТВО КАО ЖЕНСКА ПОЛИТИЧКА
КАРАКТЕРИСТИКА У СРБИЈИ.....179-194

Петар Матић и Марко Мијатовић
ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 2024. ГОДИНЕ
– ПОЛИТИЧКА ДИНАМИКА И ПОСЛЕДИЦЕ.....197-222

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Марина Димитријевић
НЕПОЗНАНИЦЕ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ
ПОРЕСКОГ ДОМЕНА.....225-245

Милена Пешић
КОНЦЕПТУАЛНО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР АНАЛИЗЕ
АЛБАНСКИХ ЈАВНИХ ДИСКУРСА О СРПСКИМ
САКРАЛНИМ СПОМЕНИЦИМА НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ.....247-276

Иван Матић
ОДНОС РЕЛИГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ У
МАКИЈАВЕЛИЈЕВОЈ МИСЛИ.....279-293

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

This Issue's Theme:

CHALLENGES TO MULTILATERALISM IN A CHANGING INTERNATIONAL ORDER

Ema Kraktus

STRENGTHENING DIPLOMATIC MULTILATERALISM
THROUGH ECONOMIC PARTNERSHIP
OF BRICS COUNTRIES.....9-24

Dušan Proroković

STRATEGIC AUTONOMY OF RUSSIA IN THE CHANGING
INTERNATIONAL ENVIRONMENT AND CONSEQUENCES
FOR THE REGIONAL SECURITY OF THE BALKANS..... 27-49

Jelica Stefanović–Štambuk

DIPLOMATIC POWER WEAVING OF GLOBAL SYSTEMIC
CHANGE: THE EUROPEAN UNION'S STEPS.....51-77

TERRORISM AND POLITICAL DELICTS IN HISTORICAL AND MODERN CONTEXT

Violeta Rašković–Talović and Zoran Petrović

POLITICAL AND SECURITY REFLECTIONS OF ALBANIAN
TERRORISM ON THE REPUBLIC OF SERBIA..... 79-99

Goran Matić

HISTORICAL ORIGIN AND DEVELOPMENT OF
POLITICALLY MOTIVATED CRIMINAL OFFENCES
– POLITICAL DELICTS.....101-126

POLITICAL-DEMOGRAPHIC ISSUES

Dragana Paunović Radulović, Marija Anđelković, Stefan Subotić
POPULATION PROJECTIONS: CHALLENGES
IN FORECASTING DETERMINANTS OF
DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN THE CONTEXT
OF SOCIO-POLITICAL CHANGES.....129-153

Dajana Lazarević
THE ONE-CHILD POLICY AND ITS CONSEQUENCES:
ASIA AND THE BALKANS.....155-177

ON PARLIAMENTARISM IN SERBIA

Ana Vuković
LEADERSHIP AS A FEMALE POLITICAL CHARACTERISTIC
IN SERBIA.....179-194

Petar Matić and Marko Mijatović
THE 2024 LOCAL ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA
– POLITICAL DYNAMICS AND CONSEQUENCES.....197-222

ESSAYS AND STUDIES

Marina Dimitrijević
UNKNOWN ISSUES OF DIGITALIZING
THE TAX DOMAIN.....225-245

Milena Pešić
THEORETICAL-METHODOLOGICAL FRAMEWORK
OF ANALYSIS OF ALBANIAN PUBLIC DISCOURSES
ON SERBIAN SACRED MONUMENTS IN
KOSOVO AND METOHIA.....247-276

Ivan Matić
THE RELATION BETWEEN RELIGION AND POLITICS
IN MACHIAVELLI'S THOUGHT.....279-293

ТЕМА БРОЈА

**ИЗАЗОВИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА
У МЕЊАЈУЋЕМ МЕЂУНАРОДНОМ ПОРЕТКУ**

*Ема Крактус**

Министарство финансија Републике Србије, Београд

СТРАТЕШКО ЈАЧАЊЕ ДИПЛОМАТСКОГ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА ПОСРЕДСТВОМ ЕКОНОМСКОГ ПАРТНЕРСТВА ДРЖАВА БРИКС

Сажетак

БРИКС је мултилатерална иницијатива која окупља Бразилу, Русију, Индију, Кину, Јужну Африку, Египат, Етиопију, Иран, Уједињене Арапске Емирате, али и низ других држава у статусу посматрача. Овај савез је настао као одговор на доминацију западних економија и тежи да створи мултиполарни светски поредак, кроз првенствено економску, а потом и политичку сарадњу и развијање алтернативних финансијских институција. Од свог оснивања до данас БРИКС је стекао економску моћ, остварио геополитички утицај и истакао значај развоја „држава трећег света” и њиховог ослобађања од утицаја западне колонијалистичке политике. Овај рад се посебно бави економским развојем држава БРИКС-а и стратешким јачањем дипломатског мултилатерализма посредством економије, сагледавајући интеграционе процесе БРИКС-а из угла мање експлоатисаног у савременој српској науци, а стављајући у фокус иницијалне чланове ове организације: Бразил, Русију, Индију, Кину и Јужну Африку.

Кључне речи: БРИКС, економски развој, дипломатија, мултилатерализам, мултиполарни светски поредак

* Имејл адреса: ema.kraktus@gmail.com; ORCID 0009-0001-1478-4315.

Основни подстицај за истраживање успостављене мултилатералне дипломатске платформе трајног процеса дијалога, сарадње и партнерства Савезне Републике Бразил, Руске Федерације, Републике Индије, Народне Републике Кине и Јужноафричке Републике (*БРИКС*) у оквиру чији је званични назив скраћеница БРИКС – по почетним словима назива њених држава учесница на енглеском језику (*Brazil, Russia, India, China, South Africa*) – подстакнуто је недостатком организованог и сређеног проучавања, на једној страни, и раширеним површним и чињенично неутемељеним утисцима у крајностима од ниподаштавања њене важности до прецењивања њеног значаја, на другој страни. У овом раду трудићемо се да одклонимо наведене недостатке и да покажемо реалну слику данашњег БРИКС-а и његове улоге на међународној економској и политичкој сцени.

Научни значај овог истраживања проистиче из његовог експланативног карактера. Објективно остварени увиди у све издвојене и анализиране чиниоце веза и односа могу одклонити недостатке у постојећем теоријском и емпиријском фонду сазнања о мултилатералној дипломатској платформи процеса БРИКС. Разматра се партнерски модел удруженог деловања, путем усклађивања појединачних циљева и активности остваривања заједнички утврђене стратегије, као и начин на који може постати узор другим актерима у мултилатералној дипломатији, остварујући тиме први најмерљивији утицај БРИКС на преображај глобалних односа.

Друштвени значај спроведеног истраживања јесте схватање значаја мултилатералне дипломатије и стварног утицаја дипломатског мултилатерализма у успостављању и јачању односа и остваривању глобалне владавине. С тога је важно упознавање друштва и унапређење знања стручне јавности са значајним мултилатералним дипломатским партнерством какво је БРИКС, које се колективно представља као снажан чинилац глобалног развоја.

ПРОЦЕС УСПОСТАВЉАЊА МУЛТИЛАТЕРАЛНЕ ДИПЛОМАТСКЕ ПЛАТФОРМЕ БРИКС

Скраћеница БРИКС, као и њој само словно делимично слична БРИК, имају своје историје. Због тога је најпре неопходно упознати разлику појмова које две скраћенице обележавају. БРИК или БРИКС је скраћеница и званични назив мултилатералне дипломатске

платформе коју су успоставиле 2006. године, најпре за усклађено деловање у Уједињеним нацијама, Савезна Република Бразил, Руска Федерација, Република Индија и Народна Република Кина (Воџић 2024, 8). Потом су наредне две године ове државе уређивале тешњу сарадњу у овом формату. Коначно су га као самостојни колосек свог мултилатералног деловања успоставиле и употпуниле га 2009. године отпочињањем процеса годишњих самита установивши тиме трајно координирање партнерства.

Економски БРИК је акроним коју је први пут употребио 2011. године Џим О'Нил (*Jim O'Neill*), економиста Голдман Сакса (*Goldman Sachs*), једне од највећих компанија за управљање инвестицијама у свету (O'Neill 2011, 4–5). Према О'Ниловом извештају из 2011. године, очекивања су полагана у динамичност привредног раста Бразила, Русије, Индије и Кине, таквих размера, да ће развијеношћу својих привреда претећи привреде најразвијенијих држава Групе 7 (G7). Предвиђано је да ће земље БРИК до 2050. године и постати економски најдоминантније силе у светској привреди (Wilson and Purushothaman 2003, 10).

Историја стварно постојећих јединица иза две сличне скраћенице непобитно показује да је успостављени дипломатски БРИКС неистован економском БРИК-у. Економски БРИК била је и остала, како се исправно истиче, пријемчива скраћеница саветованих места најпробитачнијих будућих улагања (Stefanović-Štambuk 2017, 7). Дипломатски БРИК, а од 2010. године донете одлуке на састанку на врху у Санији, Народна Република Кина, о пријему Јужноафричке Републике, те дипломатски БРИКС јесте уређена дипломатска платформа трајног процеса мултилатералног дијалога и сарадње, односно саветовања, преговарања и заједнички договореног удруженог деловања и узајамно оствариваног надзора скупног, билатералног и појединачног спровођења преузетих обавеза држава чланица (8).

Подаци у доњој табели представљају економску снагу држава учесница дипломатског мултилатералног процеса партнерства БРИКС, јединственог тиме што су све његове државе учеснице најразвијеније земље у развоју и успону у моћи (BRICS 2015a, 5). Уређено дипломатски тесно сарађују успоставивши трајну платформу деловања ради вршења утицаја у мирном трансформисању постојеће институционалне архитектуре глобалне владавине.

Табела 1: Самити БРИКС и њихови резултати

СВЕТ	БРИКС
Територија 100%	Територија 30%
Становништво ~ 7 милијарди	Становништво 43%
Бруто домаћи производ 100%	Бруто домаћи производ 21%
Робна размена 100%	Удео у светској робној размени 17,3%
Вредност трговине 100%	Удео у вредности светске трговине 12,7%
Пољопривредна производња 100%	Удео у пољопривредној производњи 45%

Извор: BRICS 2015a

Самити БРИКС су највидљивији годишњи догађаји у раду овог мултилатералног дипломатског процеса партнерства. Током истраживаног периода одржани су наредни самити (Stefanović-Štambuk 2017, 7–8):

- Самит БРИКС 2009. године у Јекатеринбургу, Руска Федерација, у жеку глобалне финансијске кризе и кризе глобалног економског управљања;
- Редовни годишњи самит БРИКС 2010. године у Бразилу;
- БРИКС самит са учешћем Јужне Африке, одржан 2011. године у Санију, Кина;
- Редовни годишњи БРИКС самит 2012. године у Њу Делхију, Индија;
- Самит БРИКС организован 2013. године у Дурбану, Јужна Африка;
- Самит БРИКС 2014. године у Форталеци, Бразил;
- Самит БРИКС 2015. године у Уфи, Руска Федерација;
- Самит БРИКС 2016. године у Гои, Индија;
- Самит БРИКС 2017. године у Сјамену, Кина (Stefanović-Štambuk 2017, 7–8)

Економије земаља БРИКС играју снажну улогу у светској економији у домену укупне производње, затим у привлачењу и ширењу капитала и расту нових тржишта потрошача због чега се заједно представљају као мотори глобалног економског опоравка који мењају економске токове у свету. На састанцима Групе 20 (G20), чланице БРИКС имале су велики утицај на формирање макроекономских политика у изласку из глобалне финансијске кризе (Proroković 2024, 43).

Може се закључити да је мултилатерална дипломатска платформа БРИКС као важна платформа за развој тржишта и земаља, еволуирала у важну покретачку снагу глобалног економског раста и трговинске сарадње, као и у реформу економског глобалног управљања. Мултилатерално партнерство БРИКС колективно се представљају као снажан чинилац глобалног развоја.

РАЗЛОЗИ ЗАЈЕДИНИЧКОГ ОПРЕДЕЉЕЊА ЗА УСВАЈАЊЕ СТРАТЕГИЈЕ ЗА БРИКС ЕКОНОМСКОГ ПАРТНЕРСТВА

Циљеви сарадње мултилатералног дипломатског партнерства јесу допуњавање и јачање постојећих билатералних и мултилатералних односа међу чланицама, подржавање и унапређивање мира, безбедности, напретка и одрживог развоја у мултиполарном, међусобно повезаном глобалном свету (BRICS 2015a, 10).

На самитима у Санији, Њу Делхију, Дурбану и Форталеси, БРИКС лидери сложили су се да изграде партнерство у потрази за повећањем стабилности, раста и развоја држава чланица. С тим у вези, земље БРИКС развиле су економску сарадњу и успоставиле ближе економско партнерство у циљу промовисања глобалног економског опоравка, смањења потенцијалних ризика на међународним финансијским тржиштима и повећања економског раста међу својим чланицама.

На 7. БРИКС самиту одржаном 9. јула 2015. године у Уфи, Русија, на тему „БРИКС партнерство као снажан фактор глобалног развоја”, лидери његових земаља учесница разматрали су питања од значаја за међународну заједницу, као и кључне приоритете даљег јачања и ширења међусобне сарадње унутар мултилатералног дипломатског партнерства БРИКС, ради оснаживања и јачања мултилатерализма у глобалним односима и управљању предупређивањем, а не само решавањем насталих нових поремећаја у глобалној економији (BRICS 2015b).

Наглашавајући значај јачања БРИКС солидарности и сарадње, одлучили су да додатно побољшају стратешко партнерство на основу принципа отворености, солидарности, једнакости, узајамног разумевања, укључености и узајамно корисне сарадње (BRICS 2015b). Потврђена је намера да побољшају своју колективну улогу

у међународним односима и наставе да активно учествују у раду Групе 20 (Г20), у циљу даљег јачања међународног финансијског и економског оквира и постизања јаког, одрживог, уравнотеженог и инклузивног раста (Proković 2023, 51).

Решеност да колективну улогу у међународним односима, не само задрже и сачувају, већ и повећају, лидери ових пет држава учесница мултилатералне дипломатске платформе БРИКС одлучили су да „појачају своје координисане напоре у одговору на нове изазове, обезбеђивањем мира и безбедности, подстицањем развоја на одржив начин, искорењивањем сиромаштва, неједнакости и незапослености, за добробит свих народа и међународне заједнице” (BRICS 2015b).

Важност интензивирања координисаних напора подстакла је захтеве да се прошири и продуби унутар БРИКС-а сарадња у политичким, економским и социјалним питањима и на тај начин потврди и оснажи напредак на јачању њиховог мултилатералног дипломатског партнерства.

Имајући у виду наведено, намеће се питање шта је ујединило ових пет цивилизација у јединствени форум за дијалог, механизам практичне сарадње и, у најширем смислу гледано, иновативно средство глобалног управљања.

Најпре треба истаћи да БРИКС платформу чине земље чији се ставови подударају или су слични у погледу принципа светског поретка. Концепти као што су једнакост суверених држава, немешање у унутрашње ствари, узајамно међусобно поштовање и уважавање интереса других, придржавање општепризнатих норми међународног права, јесу принципи које су значајни за земље БРИКС-а (Proković 2023, 59). У активностима које спроводи БРИКС нема идеолошког догматизма, претензије за глобалну доминацију, ни жеље да се било шта наметне другим чланицама међународне заједнице. Све ово доприноси да се БРИКС усредсреди на активности које су значајне за решавање кључних питања и обезбеђивање услова за складан унутрашњи развој (Z. Milošević 2024).

Такође је значајно да БРИКС није затворен облик мултилатералног партнерства, већ је посвећен развоју решења за кључна питања на глобалном нивоу. БРИКС се противи двоструким стандардима у међународним пословима, осуђује војне интервенције кршећи Повељу УН, било који облик мешања у унутрашња питања, једностране санкције, као и нелегитимни протекционизам у трговини.

Одлуке постигнуте у оквиру БРИКС-а подлежу расправи Уједињених нација, Групе 20 и других мултилатералних платформи. Све одлуке које настају као резултат рада БРИКС-а треба да допуне и развију међународни правни оквир, као и да повећају ефикасност свих предузетих активности и мера (Z. Milošević 2020a). Коначно, у својим активностима, ове земље одражавају тенденцију да развијају систем међудржавних веза и сарадње. Међународне мултилатералне структуре, од Уједињених нација и Групе 20 до Покрета несврстаних и Групе 77, и коначно – БРИКС, показују умешност његовог дипломатског предузетништва да делује као важна нова повезница умрежавајуће глобалне владавине својим мултилатерализмом који је интеррегионалан и прагматично суверенистички наднационалан.

БРИКС је вишеслојна мрежа партнерстава које је свеобухватно. Проширивање спектра спољних партнерстава БРИКС јесте доказ отворености овог јединственог облика мултилатералног партнерства, његовој спремности да подели добробит заједничког рада са другим организацијама, док се истовремено темељи се на добровољном и узајамном сарађујућем односу, без било каквих предуслова.

Дугорочни пројекти земаља БРИКС у финансијској и инвестиционој сфери допринеће диверсификацији светске трговине, као и економских и монетарних система, пружајући земљама у развоју могућност избора економских и политичких модела.

У циљу развијања економске сарадње и успостављања ближег економског партнерства БРИКС, на седмом Самиту одржаном у Уфи, 9. јула 2015. године, усвојена је Стратегија за БРИКС економско партнерство која ће одредити план за дугорочну економску сарадњу чланица (Z. Milošević 2020b, 129). Усвојена Стратегија ће бити предмет разматрања сваких пет година, а по потреби и раније, и сачињаваће се годишњи извештаји о њеној имплементацији од стране чланица земаља БРИКС.

СТРАТЕГИЈА ЗА БРИКС ЕКОНОМСКО ПАРТНЕРСТВО

Како је јачања сарадње и солидарности свих БРИКС земаља био циљ руског годишњег председавања БРИКС у 2015. години, иницирано је усвајање Стратегије за БРИКС економско партнерство. Стратегија је настајала како би се подстакло превазилажење разлика условљених географским удаљеностима држава учесница БРИКС,

историјски различитих развојних путања, и неистоветних модела друштвене организације и политичког управљања које све отежавају усклађивање заједничких акција и сличних одговора на изазове великих промена, посебно у области економије. Заједнички интереси држава БРИКС били су пре свега у области политике и стратешког управљања, док су њихови спољнотрговински односи и инвестиционе везе били скромних размера.

Истовремено, проширивањем односа унутра дипломатског БРИК-а који је прерастао 2010. године у дипломатски БРИКС на састанку на врху у Санији, НР Кина, пријемом Јужноафричке Републике за државу чланицу, овакав облик удруживања био је савршено одржив, али је постало очигледно да даљи стабилан и успешан развој БРИКС-а захтева интензивирање економске сарадње унутар земаља. Сходно томе, у циљу јачања економске сарадње, настала је потреба да се кроз документ формулише суштина рада БРИКС земаља, који треба да покаже принципе на којима би требало развијати све области сарадња, да укаже на циљеве и задатке у свакој од тих области, као и да скицира одговарајуће сфере узајамног деловања свих чланица БРИКС.

ОСНОВНЕ СВРХЕ УСВОЈЕНЕ СТРАТЕГИЈЕ ЗА БРИКС ЕКОНОМСКО ПАРТНЕРСТВО

БРИКС је платформа за дијалог, саветовања, преговоре и сарадњу. Сарадња унутар мултилатералног дипломатског процеса партнерства БРИКС умрежава постојеће билатералне и мултилатералне односе свих држава учесница јачајући таквим својим јачањем снажење сваке од њих појединачно и свих њих заједно. БРИКС представља нови, јединствени облик партнерства и интеграције. Његовим деловањем стварају се услови за развој односа, како унутар БРИКС-а, тако и према другима. БРИКС је мрежно актерско чвориште умрежавања у широку мрежу интеграцију и за развијеним земљама и са земљама у развоју. БРИКС платформа има за циљ промоцију мира, сигурности, просперитета и развој у мултиполарном, међусобно повезаном и глобализованом свету, односно све земље БРИКС су смештене на различитим континентима, али истичу значај унапређивања даље конструктивне сарадње на глобалном нивоу.

Повећање продубљивања партнерства БРИКС и проширења његовог мрежног актерства у глобалној економској владавини требало је да буде обезбеђено усвајањем Стратегије за БРИКС економско партнерство. Подстрек даје узајамном подржавању економија да сусретно расту и тиме јачају своју одрживу отпорност.

Сврховитост Стратегије за економски развој огледа се у следећем. Прво, проширује услове за већи узајамни приступ тржиштима држава учесница. Друго, омогућава већу комплементарност њихових праваца развоја тежњом ка истом циљу, чиме се унапређује међусобна трговина и заједништво у трговинским везама и узајамним улагањима. Треће, ствара средину поверења и партнерске узајамности, подстицајну за активности инвеститора и предузетника у свим земљама БРИКС (BRICS 2015a; Z. Milošević 2020b, 129).

Главни принципи унапређења БРИКС економског партнерства јесу пуно поштовање суверенитета држава, приврженост међународном праву и опредељеност за подржавање централне улоге Уједињених нација у очувању светског мира, безбедности и развоја. Значајно је опредељење за мултилатерални карактер глобалног економског и финансијског система и транспарентност и предвидљивост инвестиционе климе у складу са националним политикама и приоритетима сваке земље (Јanković 2022, 192). У БРИКС партнерству се политички даје средишно место мултилатерализму Уједињених нација, па се у економији централном установом глобалних односа сматра Светска трговинска организација (СТО) проистичући из опредељења за темељна начела отворености, слободног протока информација, одлучивања консензусом и привржености правилима и темељним начелима мултилатералног система светске трговине.

Економски посматрано, спровођењем Стратегије се промовишу међусобна трговина и улагања и стварају повољни пословни услови и окружење за инвеститоре и предузетнике у свим земљама БРИКС. Такође се подстиче даље узајамно деловање између тржишта које треба да побољша и диверсификује трговинску и инвестициону сарадњу међу земљама БРИКС.

ПРИОРИТЕТНЕ ОБЛАСТИ ПАРТНЕРСКЕ ЕКОНОМСКЕ САРАДЊЕ

Стратегија БРИКС за економско партнерство дефинише девет приоритетних области свеобухватне сарадње и партнерске координације праваца развоја економија свих учесника мултилатералног дипломатског процеса партнерства БРИКС. Области у којима се стратешки усмерава развојно усклађивање јесу:

- Трговина и инвестиције.

То је, дакле, главна област тесно повезујуће сарадње у циљу унапређења међусобне трговине и улагања БРИКС земаља како би допринела економском расту сваке од њих, ојачавању њиховог положаја у глобалној економији и решавању економских и друштвених изазова са којима се суочавају, првенствено отварањем нових радних места и повећањем социјалне укључености (BRICS 2015a).

- Екстрактивне активности (производња и обрада минерала).

БРИКС земље сматрају област производње и обраде минерала једним од најважнијих извора привредног раста. Сектор производње може допринети побољшању целе привреде, отворити нова радна места и унапредити стандард живота грађана. Раст производње и извоз робе обезбедио би чланицама БРИКС-а прилику да стекну веће користи од међународне сарадње, као и да унапређују своју улогу у ланцу вредности на глобалном нивоу и подижу ниво своје конкурентности (BRICS 2015a; Воџинов 2024, 56–57).

Већи економски раст који је створен кроз развој индустрије и рударства такође ће омогућити учвршћивање економских веза између учесника БРИКС-а.

Развој индустрије и рударства засниваће се, пре свега, на развоју напредних технологија и иновација, кроз ангажовање јавног и приватног сектора погодног за спровођење националних развојних програма. Значајна су у овој области умрежавања пословних партнерства у индустријским активностима и улагањима међу земљама мултилатералног дипломатског процеса партнерства БРИКС (BRICS 2015a).¹

¹ Развој индустрије и рударства важан је и за економску безбедност држава као таквих. Више о томе видети: G. Milošević i Stajić 2021.

- Енергетика.

Промовисање одрживе производње и потрошње енергије је следећа приоритетна област која је од значаја за економски развој земаља БРИКС. Приоритетно је да се у сектору енергетике уравнотежи понуда и потражња енергената чије би коришћење било ефикасније у задовољавању стално растућих потреба ових земаља за поузданим обезбеђивањем енергетских извора, међу којима би све мањи удео имали необновљиви и ограничени природни извори (BRICS 2015a; Vožinov 2024, 57).

Имајући у виду повећану потражњу за новим изворима енергије, чисте и еколошки прихватљиве технологије, изузетно је важна размена искустава у областима енергетског планирања, производње и потрошње, као и унапређивање међусобне енергетске сарадње.²

- Пољопривреда.

БРИКС земље као велики пољопривредни произвођачи имају важну улогу на глобалном пољопривредном тржишту, чија ће сарадња побољшати прехранбену безбедност, обезбеђујући боље услове и транспарентност тржишта пољопривредних производа, али и промовисање стандарда квалитета и доступности хране (BRICS 2015a)

- Наука, технологија и иновације.

Област науке, технологије и иновација одређује да основни модалитет сарадње земаља БРИКС треба да буде размена информација у овим областима и политика и стратегија иновација (Vožinov 2024, 57–58).

- Финансијска сарадња.

Сарадња у финансијским питањима једна је од најважнијих области усклађивања деловања БРИКС земаља, укључујући оснивање њихове Нове развојне банке (*New Development Bank*), размену информација и усаглашавање мишљења о главним темама на дневном реду Групе 20, подржавање реформи међународних финансијских институција (*International Financial Institutions – IFIs*), посебно Међународног монетарног фонда (*International Monetary Fund*) и Групаације светске банке (*The World Bank Group – WBG*), као и преговарање о новим проблемима од заједничког интереса за све чланице БРИКС-а (BRICS 2015a, 17).

² О улози енергетике у међународним односима видети: Đorić i Obrenović 2022.

- Повезаност (интра-БРИКС умреженост).

Повезивање као суштински предуслов за јачање конкурентности земаља БРИКС треба јачати на свеобухватан, интегрисан и системски начин у кључним областима, укључујући политичку сарадњу, инфраструктурно повезивање, трговину, финансијско удруживање и повезаност људи (BRICS 2015a, 19–21).

- Информационе и комуникационе технологије.

Информационе и комуникационе технологије чине моћно средство за постизање одрживог економског развоја и друштвене укључености. Земље БРИКС су у Стратегији БРИКС за економско партнерство утврдиле заједничка подручја сарадње у овој области и мере за постизање заједничких циљева.

Сарадња са међународним и регионалним економским организацијама и форумима (усредсређеност БРИКС на развоју умреженог мултилатерализма) се огледа у сарадњи држава чланица кроз успостављање институције као што је Нова развојна банка, кроз платформе Пословног савета и Пословног форума, чини једну прекретницу у развоју мултилатералног партнерства БРИКС. У циљу имплементације Стратегије за БРИКС економско партнерство усвојене 2015. године у Уфи, надлежна министарства и заинтересоване агенције земаља БРИКС, задужене су да предузму практичне кораке за њено ефикасно спровођење.

Овај нови БРИКС модел суверенистичког прагматичног наднационализма, уколико буде резултирао остваривањем заједничких интереса и појединачних циљева сваке учеснице БРИКС, применом деловања Стратегије за економско партнерство, може бити учињен привлачним за бројне државе којима је неопходна подршка за остваривање сопствених циљева и интереса, али не на уштрб ограничавања постојећег обима суверености њеним дељењем и преношењем на посебне заједничке наднационалне установе.

ЗАКЉУЧАК

Позивајући се на претходно изложене чињенице и анализе, можемо закључити да је БРИКС партнерство постало значајан геополитички и економски актер на светској сцени. Кроз своју мултилатералну сарадњу, ове земље су успеле да утичу на обликовање глобалног поретка и да понуде алтернативу традиционалним западним моделима развоја.

Мултилатерална дипломатска платформа БРИКС као важна платформа за развој тржишта и земаља, еволуирала је у важну покретачку снагу глобалног економског раста и трговинске сарадње, као и у реформу економског глобалног управљања. Мултилатерално партнерство БРИК/БРИКС и развијена мултилатерална платформа овог партнерства, колективно се представљају као снажан чинилац глобалног развоја.

Важност интензивирања координисаних напора подстакла је захтеве да се прошири и продуби унутар БРИКС-а сарадња у политичким, економским и социјалним питањима и на тај начин потврди и оснажи напредак на јачању њиховог мултилатералног дипломатског партнерства. У циљу развијања економске сарадње и успостављања ближег економског партнерства БРИКС, на седмом Самиту БРИКС одржаном у Уфи, Руска Федерација, 9. јула 2015. године, усвојена је Стратегије за БРИКС економско партнерство.

У будућности, БРИКС може да ојача своју улогу као покретач глобалних промена кроз: проширење сарадње на нова подручја (технологија, иновације, климатске промене и одрживи развој представљају потенцијална подручја за будућу сарадњу); јачање финансијских институција (Нова развојна банка може да постане још значајнији играч у финансирању пројеката у земљама у развоју); повећање политичке координације (усклађивање ставова о кључним глобалним питањима може да ојача утицај БРИКС-а на међународној сцени).

Овај рад је покушао да пружи свеобухватан преглед БРИКС партнерства, са фокусом на његовом економском развоју и утицају на глобални поредак. Истраживање је показало да БРИКС представља значајан и динамичан геополитички актер који ће и у будућности играти важну улогу у обликовању светских догађаја.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Božić, Sandra. 2024. *BRICS i rat u Ukrajini*. Beograd: Institut za političke studije.
- Božinov, Vojn. 2024. „BRICS kao alternativa zapadnim integracijskim procesima.” *Međunarodne integracije kao instrument geopolitike* – zbornik radova sa naučne konferencije 25–26.11.2024. ur. Zoran Milošević. Beograd: Institut za političke studije.
- BRICS 2015a. “The Strategy for BRICS Economic Partnership.” *Ufa BRICS Summit*. Last accessed 10. November 2024. <http://www.brics.utoronto.ca/docs/150709-partnership-strategy-en.html#i>.
- BRICS 2015b. “BRICS Information Sharing and Exchange Platform.” *BRICS Platform*. Last accessed 10. November 2024. <https://infobrics.org/documents/2015/>.
- Đorić, Marija, i Strahinja Obrenović. 2022. “Evolution of EU Energy Law and Policy: A Big Comeback of Energy Security in 2022?” *Politika nacionalne bezbednosti* 23 (2): 67–86. DOI: 10.22182/pnb.2322022.4.
- Janković, Slobodan. 2022. “World Trends from 2022.” *Srpska politička misao* 77 (3): 179–200. DOI: 10.22182/spm.7732022.9.
- Milošević, Goran, i Ljubomir Stajić. 2021. „Načela ekonomske bezbednosti.” *Politika nacionalne bezbednosti* 20 (1): 111–125. DOI: 10.22182/pnb.2012021.6
- Milošević, Zoran. 2020a. „Zapad se približava crvenoj liniji odbrane Rusije i Kine.” *Srbija danas*. Poslednji pristup 10. novembar 2024. <https://www.srbijadanas.net/intervju-zoran-milosevic-zapad-se-priblizava-crvenoj-liniji-odbrane-rusije-i-kine-video/>.
- Milošević, Zoran. 2020b. „Sto godina Evroazijske integracione ideje.” *Politička revija* 63 (4): 113–133. DOI: 10.22182/pr.6312020.4.
- Milošević, Zoran. 2024. „Rusija je danas za Zapad – Nojeva barka.” *Srpsko-rusko bratstvo*. Poslednji pristup 10. novembar 2024. <https://srbratstvo.rs/zoran-milosevic-rusija-je-danas-za-zapad-nojeva-barka/>.
- O’Neill, Jim. 2001. “Building Better Global Economic BRICs.” *Global Economics Paper* 66: 1–16.
- Proroković, Dušan. 2023. „Položaj Rusije u multipolarnom svetu i strateške opcije Srbije.” *Srpska politička misao* 79 (1): 41–64. DOI: 10.5937/spm79-42705.
- Proroković, Dušan. 2024. „Uloga BRICS u uspostavljanju ravnoteže snaga u međunarodnim odnosima.” *Srpska politička misao* 84 (2): 39–60. DOI: 10.5937/spm84-48897.

- Stefanović-Štambuk, Jelica. 2017. „Promena tržišta praksi multilateralnog pregovaranja i delovanja.” *Zbornik pripremnih jedinica za nastavni predmet 'Savremena diplomatija'*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Wilson, Dominic, and Roopa Purushothaman. 2003. “Dreaming With BRICs: The Path to 2050.” *Global Economics Paper 99*: 1–24.

Ема Крактус*

Ministry of Finance, Republic of Serbia, Belgrade

STRENGTHENING DIPLOMATIC MULTILATERALISM THROUGH ECONOMIC PARTNERSHIP OF BRICS COUNTRIES

Resume

The BRICS partnership is a multilateral initiative that brings together Brazil, Russia, India, China, South Africa, Egypt, Ethiopia, Iran, the United Arab Emirates, and several other countries with observer status. This alliance emerged as a response to the dominance of Western economies and aimed to create a multipolar world order through primarily economic and, subsequently, political cooperation and the development of alternative financial institutions. Since its inception, BRICS has gained economic power, achieved geopolitical influence, and highlighted the importance of developing “third world countries” and their liberation from the influence of Western colonialist policies. This paper specifically addresses the economic development of BRICS countries and the strategic strengthening of diplomatic multilateralism through economics, viewing BRICS integration processes from a less exploited angle in contemporary Serbian science. The author focuses on the initial members of this organization: Brazil, Russia, India, China, and South Africa.

Keywords: BRICS, economic development, diplomacy, multilateralism, multipolar world order

* Email address: ema.kraktus@gmail.com; ORCID 0009-0001-1478-4315.

* Овај рад је примљен 24. новембра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. децембра 2024. године.

*Душан Пророковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

СТРАТЕШКА АУТОНОМИЈА РУСИЈЕ У МЕЊАЈУЋЕМ МЕЂУНАРОДНОМ ОКРУЖЕЊУ И ПОСЛЕДИЦЕ ПО РЕГИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ БАЛКАНА**

Сажетак

Промене карактера и интензитета међународних односа узрокују и промене стратешких приступа кључних актера. Текуће и будуће деловање пројектује се у складу са новонасталим околностима, услед тога мењају се досадашње доктрине. У том контексту овим радом анализира се промена приступа Русије након фебруара 2022. године која се одражава како на унутрашњу, тако и на спољну политику. Циљ Русије је осигуравање стратешке аутономије у односу на колективни Запад, а то подразумева и примену концепта проширеног одвраћања уместо инсистирања на нуклеарном одвраћању. Циљ истраживања је анализа остваривања стратешке аутономије Русије применом концепта проширеног одвраћања по регионалну безбедност Балкана. За то се користе методе анализе дискурса (усмерења руске политике) и анализе садржаја (појединих стратешких докумената и изјава репрезентативних званичника), студије случаја (балкански регионални оквир) и синтезе. Истраживање је спроведено ослањањем на теоријски оквир неореализма, уз сагледавање држава као кључних актера међународних односа. Хипотеза која се доказује гласи да ће

* Имејл адреса: dusan@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-3064-2111.

** Рад је настао у оквиру пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године”, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

упркос непредвидивости даљих догађаја и недоречености стратегија великих сила, окретање Русије ка осигуравању стратешке аутономије оставити последице по регионалну безбедност Балкана, зато што ће индуковати сучељавање са НАТО на овом географском простору који је значајан за примену концепта проширеног одвраћања.

Кључне речи: стратешка аутономија, стратешко одвраћање, нуклеарно одвраћање, Русија, НАТО, Балкан

УВОД: ПРОШИРЕНО СТРАТЕШКО ОДВРАЋАЊЕ

Након ескалације Украјинске кризе у фебруару 2022. године бивши амерички саветник за националну безбедност Џон Болтон (*John Bolton*) написао је: „Одвраћање ради у Украјинској кризи, само не за праву страну. Сједињене Државе и њихови савезници нису успели да одврате Русију од инвазије. Сврха стратегије одвраћања је да се у потпуности спречи сукоб, и ту је Вашингтон подбадио. С друге стране, руско одвраћање ужива спектакуларан успех. Русија је убедила Запад да би чак и шапат о војној акцији НАТО у Украјини донео катастрофалне последице” (Bolton 2022). Слично је размишљао и генерал Филип Бريدлов (*Phillip Breedlove*), који констатује да Алијанса „препушта иницијативу непријатељу” зато што страх од Трећег светског рата потпуно „одвраћа” Запад од било какве реакције (Tavberidze 2022). „Теорија одвраћања односи се на учење и праксу како претње употребом силе једне стране могу убедити другу страну да се уздржи од покретања неког другог правца акције” (Wragg 1973, 108). У том контексту, нуклеарно одвраћање саставни је део стратешког одвраћања, највероватније и кључни део тог концепта. У Војној доктрини Руске Федерације у одређеној мери појмови стратешког и нуклеарног одвраћања представљају и синониме (Военная доктрина Российской Федерации, 2014). Додатно, законским актом којим се дефинишу начини пословања државне компаније *Росатом* прецизирано је да ова корпорација „заједно са Министарством одбране Руске Федерације и јединицама војне нуклеарне подршке Оружаних снага Руске Федерације, обезбеђује одржавање и развој залиха муниције Оружаних снага Руске Федерације у квалитативном и квантитативном смислу на нивоу

који гарантује спровођење политике Руске Федерације у области нуклеарног одвраћања” (Федерални закон № 317-ФЗ, 2007).

Да би стратешко одвраћање нуклеарним оружјем било успешно, према Скоту Сагану (*Scott Sagan*) и Кенету Волцу (*Kenneth Waltz*) нужно је да буду испуњена три услова: нападнута држава мора имати довољне капацитете да преживи атак непријатеља и изврши повратни удар; држава која поседује нуклеарно оружје не сме да реагује на лажне дојаве о нападу непријатеља; мора постојати стриктна контрола нуклеарног арсенала и јасна команда за употребу (када се и како користи) (Sagan and Waltz 1995, 20).

Попут Волца, међу заговорницима реалистичког становишта у међународним односима велики број теоретичара сматра да нуклеарно одвраћање може допринети стабилности и предвидивости из следећих разлога: актери су рационални, па због тога неће нерационално посезати за употребом нуклеарног оружја; политички системи држава које поседују нуклеарне арсенале су јединствени, постоји адекватна контрола – те су и могућности злоупотребе таквог оружја мале; интеракције међу нуклеарним силама своде се на „дијаде” или евентуално „тријаде” услед чега је лакше успоставити равнотежу снага; актери стално разматрају опције друге стране, што их чини обазривијим; актери увек калкулишу добити и трошкове услед потенцијалног коришћења нуклеарног оружја, што утиче да се нерадо одлучују на такав корак (Achen and Snidal 1989, 145–161; Huth and Russeth 1984, 497–520; Huth and Russeth 1990, 467–498). Посматрано из овог угла, аргументација јесте на месту и због тога од завршетка Другог светског рата није било нити употребе нуклеарног оружја, нити директног оружаног сукоба између нуклеарних сила.

Међутим, на овако формулисан закључак могу се поставити најмање два питања. Прво: да ли је могуће стратешко одвраћање без поседовања нуклеарног оружја (или макар других врста оружја за масовно уништење)? Број нуклеарних сила је ограничен (девет плус Иран), а и остали актери имају потребу да заштите суверенитет и територијални интегритет. Самим тим, највећи број држава пројектује стратешко одвраћање ослањањем на друга и другачија средства. Током хладноратовске ере подразумевало се да је то могуће чинити пре свега конвенционалним наоружавањем и развијањем војних и дипломатских способности. Друго: да ли наоружавање гарантује стратешко одвраћање? Распад Совјетског Савеза показао је да изазови, ризици и претње по националну безбедност не морају

долазити споља, него и изнутра, као и да војни и дипломатски неуспеси (повлачење из Авганистана) могу нарушити јединственост политичког система и индуковати дестабилизацију несагледивих размера. Концепт стратешког одвраћања заснован на нуклеарном одвраћању и непрестаном наоружавању није сачувао државу, чак напротив уследили су догађаји које је председник Русије Владимир Путин означио „геополитичком катастрофом” (Путин 2013). Такође, одсуство нуклеарног сукобљавања између најважнијих актера није значило и одсуство сваког сукоба између њих. Посредничких ратова је било, у ту категорију може се убројати и сукоб у Авганистану, пошто су САД циљано и обимно наоружавале и обучавале припаднике (пара)војних формација (*Operation Cyclone*) укључених у борбу против совјетске армије (Bergen 2001, 68; Riedel 2014, 21–22, 98–105). Ескалација Украјинске кризе која се одиграла од 2014. године показује да се од вођења посредничких ратова не само није одустало, него су и добили сасвим нови карактер. Услед тога и речи Болтона и Бридлова треба критички преиспитати. Нуклеарно одвраћање није довољно да би се у потпуности реализовано стратешко одвраћање.

„Студије стратешког одвраћања, као и читаве науке о безбедности, у постхладноратовском периоду су се прошириле са традиционалног приступа, који је подразумевао превасходно војне и дипломатске аспекте одвраћања, на ангажовање разноврсних спољнополитичких средстава, као што су економија, политика, психолошко-информациони аспекти билатералних и мултилатералних односа” (Blagojević i Radanović 2022, 29). Због тога „се може говорити и о стратешком одвраћању које не реализују само државни органи већ читаво друштво. Тако се почело говорити о тзв. тврдом (традиционалном) и ‘меком’ одвраћању, који је свакако у фокусу савременог разматрања теоријског стратешког одвраћања” (Blagojević 2022, 236–237). У том контексту треба сагледавати и концепт проширеног одвраћања које подразумева не само војне и дипломатске способности, него и друге аспекте (тврдо плус меко одвраћање). Аутори већ поменуте Војне доктрине Руске Федерације практично систематизују те друге аспекте наводећи у појединим тачкама шта је све нужно за осигуравање националне безбедности: „д) одржавање мобилизационе спремности привреде Руске Федерације, државних органа, локалних самоуправа и организација у областима које су они успоставили на нивоу неопходном за решавање проблема у рату; е) обједињавање напора државе, друштва и појединца у

заштити Руске Федерације, развијање и спровођење мера у циљу повећања ефикасности војно-патриотског васпитања грађана Руске Федерације и њихове припреме за војну службу; ж) ширење круга партнерских држава и развијање сарадње са њима на основу заједничких интереса у области јачања међународне безбедности у складу са одредбама Повеље УН, општеприхваћеним принципима и нормама међународног права и међународним уговорима Русије” (Военная доктрина Российской Федерации 2014). Уколико постоји мобилизациона спремност привреде, државних органа, друштва и појединаца, уз разгранату мрежу савезништава са другим актерима међународних односа, онда отпочињање рата (директног или посредничког) против таквог актера, који уз то располаже и довољним војним потенцијалима, представља огроман ризик, односно узрокује већу штету него корист. Очигледно, процене НАТО биле су да унутар руског политичког система, друштва и привреде нема мобилизационе спремности неопходне за учешће у сукобу, па зато није било ни елемената одвраћања од индуковања посредничког рата. Ово је још један доказ да се о стратешком одвраћању мора размишљати у ширем контексту и да је нужно интерпретирати сам појам другачије него што се чинило до сада. Проширено стратешко одвраћање потребно је како би се обезбедила стратешка аутономија, али истовремено оно треба да представља и резултат стратешке аутономије.

ОСНОВЕ СТРАТЕШКЕ АУТОНОМИЈЕ

Израз „стратешка аутономија” први пут је поменут у француској Белој књизи о одбрани из 1994. године (*Livre blanc sur la défense*) и односио се на стварање услова за смањивање зависности од НАТО и концепта нуклеарног одвраћања (Long *et al.* 1994). Француско Министарство одбране наставиће са инсистирањем на стратешкој аутономији, па се око ње базира и Стратешки преглед француске националне одбране и безбедности (*Revue stratégique de défense et de sécurité nationale*) из 2017. године (Artega 2017).

Ипак, афирмација овог концепта почиње од тренутка када га прихвата ЕУ 2013. године у оквиру јачања европске одбрамбене индустрије (European Council 2013, 7). Три године касније, Европски савет формулише стратешку аутономију као „способност да делује самостално када и где је потребно и са партнерима где год је то могуће” (Torreblanca 2023). Иако недоречена, стратешка аутономија

постаје један од циљева Глобалне стратегије за спољну и безбедносну политику Европске уније из 2016. године (*A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*), а што се наводи и у Закључку Савета Европске уније о њеној примени (European Commission 2016, 19; Council of the EU 2016, 2). Високи представник ЕУ за спољну и безбедносну политику Жозеп Борел (*Josep Borell*) упозорио је у ауторском чланку да „Европи прети опасност да постане небитна”, па је стратешка аутономија према њему „питање опстанка”, а у коалиционом споразуму немачких политичких партија које су формирале владајућу већину 2021. године истиче се: „Желимо да повећамо стратешки суверенитет ЕУ. Наш циљ је суверена ЕУ, као снажан актер у свету који карактеришу неизвесност и системска конкуренција” (Haselbah 2022). Председник Француске Емануел Макрон (*Emmanuel Macron*) поручио је да „Европа може бити трећи пол у односу на САД и Кину”, те да је „стратешка аутономија кључна да не постанемо вазали” (Macron 2023).

Ово је требало да значи како ће „ЕУ деловати у интересу Европе, а не у интересу САД” (Les 2021). Испоставило се, покушај регулисања односа ЕУ према САД постаје непремостива препрека за даљу разраду концепта и достизање стратешке аутономије. Јер, од старта се јављају недоумице како имплементирати намеру да се делује самостално где је то потребно, а са партнерима (односно са САД и кроз НАТО) где је то могуће? Како регулисати релације између ЕУ и НАТО, постаје неразрешиво у годинама након објављивања Глобалне стратегије ЕУ, а конфузију повећавају и предлози којима се објашњава да је функција примене стратешке аутономије заправо учвршћивање трансатлантског партнерства и оснаживање везе Брисела и Вашингтона (Howorth 2019, 18–36; Bargués 2021, 3–12). Приметно је да се због непостојања одговора на питање како артикулисати заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ више усмерава ка конкретизацији концепта на другим пољима, као што је приступ критичним сировинама, па се у одлуци Савета ЕУ из 2024. године наводи: „Актом о критичним сировинама изазове који произилазе из наше зависности желимо претворити у стратешку аутономију за нашу привреду” (Council of the EU 2024).

Други проблем у артикулацији концепта крије се у образложењу функције стратешке аутономије од стране институција ЕУ. Заједничка спољна и безбедносна политика заснована на стратешкој аутономији

представља неопходност зато што је ширење „политике страха изазов за европске вредности и европски начин живота” (European Commission 2016, 19). Шта су то европске вредности? Око тога унутар ЕУ нема сагласности. Мађарски премијер Виктор Орбан (*Viktor Orbán*) оштро је полемисао око питања европских вредности истичући: „До сада је Запад размишљао и понашао се као да је референтна тачка, мерило света. Пружао је вредности које је свет морао да прихвати – на пример, либералну демократију или зелену транзицију. Али већи део света је то приметио и у последње две године догодио се заокрет од 180 степени”. Он је још и додао: „У њиховим главама, нација је историјска или пролазна креација рођена у 18. и 19. веку, па исто онако како је дошла, тако може и да оде. За њих је западна половина Европе већ постнационална. Ово није само политички другачија ситуација, покушавам да кажем да је то нови ментални простор. Ако на свет не гледате са тачке гледишта националних држава, потпуно различита реалност вам се отвара пред очима. У томе лежи проблем, разлог зашто се државе на западној и источној половини Европе међусобно не разумеју, зашто не можемо да се сложимо” (Orbán 2024). Стратешка аутономија мора подразумевати и политичку аутономију и институционалну аутономију (Jägvenpää *et al.* 2019, 17). А када је реч о категоријама политичке и институционалне аутономије, тиче се и стратешке културе.

Стратешко одвраћање јесте предуслов за осигуравање стратешке аутономије, али није и довољан услов за њено остваривање. Распад Совјетског Савеза показао је да егзистенцију у анархичним међународним односима треба осигуравати још неким средствима. Исто тако, неспособност ЕУ да се „отргне” од НАТО и осигура стратешку безбедност без мешања САД, али и немогућност да се пронађе унутрашњи консензус о европским вредностима показују да „економска надмоћ” није никаква гаранција остваривања стратешке аутономије. Стратешка аутономија подразумева стратешку безбедност, стратешку економију и стратешку културу, садејство средстава која се користе како би циљеви били остварени и координацију активности које су неопходне зарад постизања самосталности у међународним односима. Због овога и претходна констатација како се стратешко одвраћање мора сагледавати из проширеног оквира.

НЕДОУМИЦЕ У ОСТВАРИВАЊУ СТРАТЕШКЕ АУТОНОМИЈЕ РУСИЈЕ

„Изузетно опасан свет у наредне две деценије захтева корекције спољне и одбрамбене политике. Оне треба да се заснивају на концепту ‘тврђава Русија’ – не аутархије, већ максимално могуће самосталности, суверенитета, безбедности, независности, концентрације на унутрашњи развој” (Караганов 2024). Под синтагмом „тврђава Русија” Сергеја Караганова (*Сергей Караганов*) подразумева се стратешка аутономија. Нуклеарно одвраћање није спречило НАТО да упорно подстрекује украјинске власти од 2014. године на радикализацију кризе, али ни обуставило помоћ Кијеву пошто је криза ескалирала. Караганов не искључује нуклеарно одвраћање, али се из изнетог уочава да је неопходно прихватити дефиницију проширеног одвраћања и тако осигуравати стратешку безбедност. Иначе, шеф руске дипломатије потврдио је крајем августа 2024. године да Русија ради на промени нуклеарне доктрине, што је и први корак у промени дотадашњег курса (Lavrov 2024).

Процес свеобухватне и свепрожимајуће глобализације утицао је да се међузависност актера у међународним односима повећа. Понајвише, то се односи на економске процесе и технолошку размену. Криза у међународним односима, настала након фебруара 2022. године показала је да су и САД и ЕУ итекако зависне, када се на пример ради о производњи полупроводника или увозу (критичних или стратешких) сировина и компоненти за технолошки напредне производе (Walters 2023). Наравно, уколико не постоји елементарна безбедност, онда нема ни повољних услова за пројектовање економског раста и инвестирање у технолошки развој, па се и дестабилизације у појединим светским (макро)регионима или на глобалном нивоу одражавају на интересе кључних актера међународних односа. Због тога се актери у највећој могућој мери морају понашати рационално и током конфронтација, како дестабилизације не би резултирале неконтролисаним кризама и непредвидивим исходима. Као велика сила и један од кључних актера међународних односа Русија је тежила остваривању стратешке аутономије и раније, а да је ка том циљу нужно кренути брже и одлучније показало се после ескалације Украјинске кризе. Приморана на редуковање својих односа за земљама колективног Запада, Русија је смањивала зависност од САД и ЕУ у економској и технолошкој сфери. „Реалност је таква да су Руси

научили многе лекције из санкција које су им наметнуте након инвазије на Крим 2014. године, и не само да су их научили, већ и спровели у пракси. Имплементирали су неопходна унапређења у сектору информационих технологија и банкарства, тако да се руски финансијски систем очувао. Руси су модернизовали своју пољопривреду, па је она данас један од највећих извозника хране у свету, а то је некада била земља која се ослањала на увоз” (Orbán 2024).

И поред тога што је руска економија показала „виталност”, мишљења теоретичара разликују се у погледу њене средњорочне перспективе. Тако, руски аутори наводе да „период губитка квалитета привредног раста не би требало да буде дуг, а на средњи и дуги рок у формирању економске динамике треба да преовлада квалитативна компонента раста” (Shirov 2023, 159). За западне истраживаче „показатељи као што је БДП не одражавају тачно реално стање привреде, због брзог раста војних издатака, размера текућих промена и великих разлика између појединих сектора. Штавише, кредибилитет објављених макроекономских података опада и влада ограничава приступ статистичким подацима” (Wiśniewska 2023). Иако је ефекат изостао на кратак рок, за њих је несумњиво да ће се погубност санкција показати касније (Galbraith 2023, 2–14). Владимир Путин неколико пута је говорио о технолошком суверенитету, који ће се заснивати на развоју целокупних циклуса савремених технологија (од патента до масовне употребе), најављујући да би то могла постати основа за изградњу дугорочних партнерстава између Русије и пријатељских земаља. Недвосмислено, амбиција је да „преовлада квалитативна компонента раста”, тако смањи зависност од увоза и осигура стратешка економија (Путин 2024).

Најупитнији резултати постигнути су на пољу стратешке културе. Ако се већ детектују промене око осигуравања стратешке безбедности и стратешке економије новим иницијативама и приступима, онда се око домета у погледу мобилизационе спремности друштва и вредности које се баштине може полемисати. Елементи стратешке културе су фактори друштвене хомогенизације „Јединственост и оригиналност државне политике огледа се не само у њеним потенцијалима војне, економске и политичке моћи, географском положају или ресурсима, већ и у општим и конститутивним одређењима колективитета” (Proroković i Stanojević 2023, 1217). „Оно што од почетка чини полазиште концепта стратешке

културе јесте мишљење да свака држава, подстакнута утицајима сопственог културног идентитета, има јединствен начин анализе, интерпретације и реакције на међународну стварност” (Vračar i Stanojević 2019, 297).

Александар Дугин уопште не доводи у питање „победу на фронту”, али упозорава како „ће све отићи низ воду ако не буде победе у позадини. Потребна нам је нова филозофија позадине. Враћајући се са фронта, наши хероји неће се наћи у друштву у коме је требало да се нађу. То ће се десити у сваком случају, али они који су одговорни за позадину сад имају посебну мисију: да промене свест друштва како би оно било спремно да прихвати нову елиту”. Он и упозорава: „Током протеклих деценија, Русија је очајнички тежила да се интегрише у западни свет, ропски опонашајући Запад, упијајући његове либералне вредности, технике, критеријуме и технологије. Све нас је то само ослабило – посебно у сфери морала, духа, самосвести. Отровна постмодерна разлагала је културу, технократија је уништавала науку, а индивидуалистички кодекс – образовање. У ствари, хуманистичка сфера руског друштва, под маском ‘демократизације’ и ‘либерализма’, непрестано подрива темеље државности, традиционалне вредности и цивилизацијски идентитет” (Дугин 2024).

Дарко Ђого, након напада украјинских оружаних снага на Курску област у августу 2024. године анализира стање у руском друштву приказујући да новински „наслови показују трагични ниво идејне успаваности не само код руководства већ и код ‘обичног човјека’. Циник би рекао да су украјински и НАТО генерали више освијестили одлуке о присаједињењу некадашњих области Украјине Русији него што је то учинила руска јавност”. Исти аутор додаје да се од стране руске елите у постсовјетској ери „мантрало о способности руског језика да интегрише све оне који на њему говоре, па се испод политиколошког радара провукао феномен украјинског рускојезичног шовинизма” (Ђого 2024).

„Тврђава Русија” не може опстати без стратешке културе, зато што самосталности, суверенитета, безбедности, независности, концентрације на унутрашњи развој не може бити без стратешке аутономије која укључује стратешку културу. Од изградње стратешке културе, новог система вредности и конститутивних одређења колективитета зависиће и мобилизациона спремност друштва да брани поредак и институције. Самим тим и да учествује у

осигуравању стратешке безбедности и стратешке економије. Свакако, процес изградње стратешке аутономије мери се деценијама, па је због тога незахвално доносити ране закључке како ће се он даље одвијати. Но, зарад начелног разматрања питања како се исказана тежња Русије ка стратешкој аутономији може одразити на регионалну безбедност Балкана, овај концепт и недоумице које из свега проистичу требало је представити.

ПОСЛЕДИЦЕ СТРАТЕШКЕ АУТОНОМИЈЕ РУСИЈЕ ПО РЕГИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ БАЛКАНА

Изузимајући Србију и Босну и Херцеговину све остале балканске државе чланице су НАТО. Списак балканских држава које нису чланице ЕУ нешто је дужи, али су све „на путу евроинтеграција” чврсто институционално повезане са Бриселом. Стратешка безбедност Балкана осигурана је (ин)директним интегрисањем целокупног региона у западни војно-политички блок. При томе, због улоге НАТО – САД су кључни чинилац регионалне безбедности, а због тога што је ЕУ највећи спољнотрговински партнер и отуда долази убедљива већина инвеститора – она је и кључни чинилац регионалне економије. Односно, док стратешка безбедност зависи од НАТО, стратешка економија зависи од ЕУ (Proroković 2023a, 184–201).

Истовремено, Русија у дугом временском континуитету (дуже од два века) показује заинтересованост за Балкан и њено присуство у региону увек је постојало (било да се радило о политичком, војном, културном, религијском или економском присуству) (Гајић 2023, 53–74). Током успостављања „НАТО контроле” над Балканом и пенетрирања утицаја ЕУ економским повезивањем, Русија је, негде плански а негде спонтано и интуитивно, успевала да одржи своје присуство и у одређеној мери заштити сопствене интересе. Планско (стратегијско) деловање видљиво је у сектору енергетике и (донекле) одржавања релација Руске Православне Цркве са помесним патријаршијама. У спонтане реакције могу се убројати појединачне инвестиције привредних субјеката из Русије (аквизиције *Сбер банке* у Хрватској, учешће *РЖД* у модернизацији железничких пруга у Србији, приватизација *КАП* у Црној Гори од стране Олега Дерипаске, куповина рафинерије у Босанском Броду од стране *Зарубежнефта*, инвестиције у туристичку инфраструктуру на црноморској обали у Бугарској и сл.), које су често громогласно

најављиване и представљане као почетак планског деловања, али то или нису постале или су се ови пројекти неславно завршили. Интуитивност у руковођењу може се приметити у односу руске спољне политике према балканским геополитичким жариштима (Косово и Метохија, Босна и Херцеговина, у границама могућег и Северна Македонија), пошто се након доласка Владимира Путина на власт више није беспоговорно пратила америчка логика њиховог решавања. У том погледу најпре се задржала критичка дистанца према покушајима наметања нове геополитичке реалности инсистирањем на међународном праву, а затим од друге деценије 21. века ове теме постају разлог за све чешћа (политичка) сукобљавања Русије са САД и ЕУ. Нерешени политички проблеми постају основа за јачање руског политичког присуства, а оно што се у почетку заснивало на интуицији потом је уоквирено у нове (недовршене) матрице и примењивало по инерцији. Логично, руски утицај највидљивији је у Србији (због активног противљења једнострано проглашеној независности тзв. Републике Косово и изменама „дејтонске конструкције” БиХ), са Београдом званична Москва има најчвршћу и најразгранатију сарадњу (Proković 2023b, 293–310). Међутим, не треба занемаривати ни (традиционално снажан) руски утицај у Црној Гори, Северној Македонији и Бугарској, упркос томе што су ове три државе од 2022. године детаљно следиле санкциону политику колективног Запада. И поред тога што је Балкан „у чврстом загрљају” НАТО и ЕУ, Русија има солидну основу за одржавање присуства у неповољним околностима, што јој оставља и хипотетичку могућност његовог ширења у одређеним расплетима. Парадоксално делује, али оно што је детектовано као највећи недостатак за остваривање стратешке аутономије на унутрашњем плану (непостојање јасно дефинисане стратешке културе) потпуно се другачије доживљава изван Русије. Агресивно промовисање LGBTQ права и слобода и заснивање европских вредности на њима, учинило је да се противљење руских власти таквом дискурсу перципира као позитивно у деловима друштва широм света. То је случај и на Балкану, посебно у друштвима ослоњеним на православну традицију. „Последица је да је данас Путиново најснажније тактичко оружје пружање отпора и противљење западном наметању LGBTQ идеологије. То даје најснажнију међународну атрактивност Русији, па оно што је некада била западна мека моћ сада је, попут бумеранга, постала руска мека моћ” (Orbán 2024).

Посматрајући досадашње спољнополитичке концепције Руске Федерације (доношених консекутивно 2013, 2016, 2020. и 2023. године) лако је закључити да Балкан није препознат као регион од највишег значаја, односно да се за осигуравање стратешке безбедности и стратешке економије пажња посвећује другим приоритетима (Концепција внешней политики Российской Федерации 2023). Међутим, заинтересованост за Балкан у дугом временском континуитету и то што и даље постоји солидна основа за одржавање присуства указују да Балкан може бити (геополитички) чинилац у осигуравању стратешке аутономије Русије у одређеној мери. Наравно, за Русију као велику силу то не мора представљати приоритет (исто као што за НАТО и ЕУ одржавање њиховог присуства на Балкану не представља приоритет у смислу осмишљавања и артикулације укупне спољне и безбедносне политике), али ће за мале и зависне балканске државе ово питање несумњиво прерасти у приоритетно. Хипотетичко ширење руског присуства на Балкану појављује се као опција најпре због имплементације концепта проширеног одвраћања. На овом месту нужно је понудити одговоре на ову тврдњу.

Прво, Русија је усмерена на осигуравање стратешке аутономије, а то укључује и проширено одвраћање као темељ стратешке безбедности. Ескалација Украјинске кризе показала је да нуклеарно одвраћање не може бити једини елемент стратешког одвраћања пошто није ефикасна за спречавање посредничких ратова у непосредном окружењу Русије. Друго, стратешка аутономија осигурава се према САД и ЕУ, тако се смањује доскорашња економска и технолошка зависност у односу на земље колективног Запада, па се и проширено одвраћање односи на НАТО. Русија има потребу да проблематизује присуство НАТО где год је то могуће, када год је то могуће и како год је то могуће. Треће, за разлику од осталих европских (суб)региона (Балтик, северноцентрална Европа са лидерством Пољске, Скандинавија, Бенелукс, у великој мери Западна Европа предвођена Француском и Немачком), на Балкану се руско присуство одржало, у значајној размери (на културном и религијском плану) може се детектовати и у земљама које су чланице НАТО (Бугарска, Северна Македонија и Црна Гора). Ово се дешава како због историјских отисака, тако и због деловања Русије претходних деценија (нужно је поновити, посебно у области енергетике на ком је Русија реализовала своје пројекте на Балкану плански). Услед тога, на Балкану постоје предуслови за ширење присуства

Русије каквих нема у другим европским (суб)регионима. Четврто, пошто је Балкан у „чврстом загрљају” колективног Запада, својим деловањем Русија може проблематизовати присуство НАТО у региону асиметричним мерама и циљаним акцијама и тако пореметити стратешко позиционирање НАТО на источноевропском правцу. Тиме се сужава маневарски простор НАТО за деловање у непосредном окружењу Русије (Украјина, Грузија и кавкаски регион) и смањују потенцијали за организовањем и вођењем посредничких ратова на руским границама. Пето, за неопходну стабилизацију стања на простору данашње Украјине, Русији је нужно и да заштити сопствене интересе на југозападном вектору како би спречила разраду нових логистичких и стратегијских схема којима би њено присуство било лимитирано на територију коју непосредно (у војном и институционалном смислу) контролише. Свођење заштите сопствених интереса на територију непосредне контроле показало се неделотворним на примеру Украјине (и не само Украјине), па отуда и најава осигуравања стратешке аутономије и „преласка” са примене нуклеарног одвраћања на примену проширеног одвраћања.

Осигуравање стратешке аутономије Русије, кроз примену проширеног одвраћања, подразумева укључивање региона Балкана приликом њене концептуализације. Несумњиво, то утиче и на регионалну безбедност, пошто је за НАТО и ЕУ такав развој ситуације апсолутно неприхватљив. Балкан може постати ново поприште геополитичког сукобљавања Русије и НАТО, вероватноћа остваривања таквог сценарија прилично је висока. Међутим, крајње је упитно какве ће манифестације тог сукобљавања бити и какав ће се однос снага установљавати, између осталог и због извесних нејасноћа око даљег наступа НАТО (заједно са ЕУ) и Русије. Јер, са једне стране НАТО јесте интегрисао *готово све* балканске земље у своју структуру, али их није интегрисао *све*, а у неким случајевима то интегрисање одвијало се уз дефицит легитимитета. Наметањем решења у Србији (Косово и Метохија), Босни и Херцеговини (дедејтонизација земље), Северној Македонији (уставне промене узроковане применом по свему нелегитимног Преспанског споразума) и Црној Гори (демократска већина за приступање државе НАТО никада није постојала) створен је дугорочан проблем, због ког су и настали услови за одржавањем руског присуства. Такође, пример Бугарске, која је и поред чланства у ЕУ и НАТО остварила скромне резултате у погледу свеобухватног развоја (истовремено,

изложена је катастрофалној депопулацији која доводи у питање даље функционисање институција) није најбоља препорука за даљи наставак евроатлантских интеграција балканских држава, што аутоматски у делу политичке јавности изазива дебате о тражењу алтернатива.

Са друге стране, није до краја извесно ни шта ће и како Русија чинити да би коришћењем Балкана остварила сопствену стратешку аутономију? Ако је у погледу стратешке безбедности још и јасно шта Русија жели (проблематизовање положаја НАТО на Балкану уз евентуално „истискивање” његовог утицаја из делова региона), није јасно нити како ће се то остварити, нити је јасно шта Русија може даље чинити у погледу стратешке економије и стратешке културе. Русија не само да нема (гео)политички план о будућности Балкана, него се таква стратегија не назире ни у знацима (ауторским текстовима или интервјуима званичника или утицајних истраживача како би се анализом садржаја и контекстуализацијом написаног/изреченог могло закључити нешто „опипљивије”). Једини стратешки план и даље је онај који нуде НАТО и ЕУ о интегрисању региона у трансатлантску заједницу, а упорним изјавама (истина, до фебруара 2022. године) руских званичника како са становишта њихове националне безбедности евроинтеграције не представљају било какав проблем – безидејност је само потврђивана (оно што је свим критичарима НАТО политике на Балкану било очигледно – да се евроинтеграције заправо користе као инструмент за ширење НАТО некако је „испало” из видокруга руске спољне политике све док није ескалирала Украјинска криза), упркос чињеници да су евроинтеграције пет балканских држава суштински „блокиране” дуже од деценију и по (и то ће се највероватније наставити и у будућности). Уколико жели да проширеним одвраћањем истискује утицај НАТО, а то се спроводи и проналажењем партнера и склапањем савезништава у региону, неопходно је да Русија наговести своје (гео)политичке амбиције у погледу стратешких планова за Балкан. Ти стратешки планови укључују и економско повезивање, које не може бити засновано само на енергетској политици. Ако у домену политичких иницијатива ништа не сме бити препуштено инерцији и интуицији, онда у домену економске и технолошке сарадње ништа не може бити препуштено спонтаности.

Напоследку, непознанице постоје и на пољу стратешке културе, мада су оне за сада мање него у самој Русији. Противљење

накарадним европским вредностима заснованим на наметању LGBTQ идеологије даје одређену компаративну предност руској стратешкој култури на Балкану. Но, противљење је само једна страна медаље. Другу страну медаље чине сопствене пројекције о уређењу (политичког и институционалног) поретка, моралним принципима и етичким нормама на којима се заснивају друштвене вредности. То укључује примену инструмената „меке моћи” имплементарних кроз свеобухватну и конзистентну стратегију, која ће понудити балканским народима (или неким од балканских народа, то већ зависи од геополитичких циљева) разлоге због којих би се пре и више поистовећивали са руским (или евроазијским), него са европским (или западним) културним простором.

Непосредних последица по регионалну безбедност Балкана у контексту остваривања стратешке аутономије Русије свакако ће бити, јер то подразумева и укључивање балканског простора у концептуализацију проширеног одвраћања НАТО. Ипак, извођење неких ширих закључака и сагледавање прецизнијих дугорочних последица свега није могуће пошто остаје много отворених питања. И када се ради о стратегији Русије, али и када се ради о тактикама НАТО и ЕУ чија примена се до сада показала не сасвим делотворном.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Промене у међународним односима, епохалне по карактеру, динамичне по интензитету и тренутно несагледиве по обиму, узрокују и трансформације досадашњих стратешких приступа свих актера, укључујући и велике силе. Стратешко одвраћање Русије, утемељено у највећој мери на нуклеарном одвраћању, није спречило НАТО да пројектује нови, у савременој историји и најопаснији, посреднички рат против Русије. Ескалација Украјинске кризе представља претњу националној безбедности Русије и без обзира на то какав ће бити епилог текућег оружаног сукоба, иза њега ће остати далекосежне последице. Из тог разлога Русија се окреће обликовању и остваривању стратешке аутономије како би смањила своју зависност у односу на западне земље, која је била значајна у претконфликтном периоду, посебно у сферама економске и технолошке размене. Проширено одвраћање значи осмишљавање и реализацију већег броја и ширег опсега различитих активности усмерених на проблематизацију положаја западних актера, у првом реду НАТО.

Директно или индиректно, то (ре)актуализује „балканско питање” у руској (гео)политици. Иако у „чврстом загрљају” НАТО и ЕУ, Балкан је погодан географски простор за примену овако објашњеног проширеног одвраћања Русије и због тога што је руски утицај присутан у региону у дугом временском континуитету (упркос бројним покушајима у неколико историјских етапа да се у потпуности истисне и спречи његова даља пенетрација) и због тога што се руско присуство одржало и поред учлањења појединих балканских држава у НАТО и/или ЕУ. Дакле, Балкан ће имати одређени значај за примену проширеног одвраћања и преко тога остваривања стратешке аутономије Русије. Истовремено, за НАТО и ЕУ такав развој ситуације представља не само изазов, већ и претњу на коју ће морати одговорити. Сучељавање Русије и НАТО (који наступа заједно са ЕУ) оставиће последице по балканску регионалну безбедност, али је у овом тренутку незахвално процењивати у којој мери и како. Између осталог и због тога што су руски стратешки циљеви везани за Балкан не само недефинисани, него у појединим сегментима и непрепознатљиви, а досадашње стратешко усмерење НАТО и ЕУ ка „геополитичком преобликовању региона” и легитимизацији „нове реалности” не само да није донело очекивани резултат, него је створило нове непријатности за колективни Запад.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Achen, Christopher, and Duncan Snidal. 1989. “Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies.” *World Politics* 41 (2): 143–169. DOI: 10.2307/2010405.
- Arteaga, Felix. 2017. “The Strategic Review of French National Defence and Security in 2017.” *Real Instituto Elcano*. Last accessed 20. August 2024. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/commentaries/the-strategic-review-of-french-national-defence-and-security-in-2017/>.
- Bargués, Pol. 2021. *From ‘Resilience’ to Strategic Autonomy: A Shift in the Implementation of the Global Strategy?* Brussels: EU-LISTCO.
- Bergen, Peter. 2001. *Holy War Inc.* New York: Free Press.
- Blagojević, Veljko. 2022. „Iskustva i izazovi Srbije u realizaciji strateškog odvracanja.” U *Neutralnost i strateško odvracanje*, ur. Veljko Blagojević, 229–245. Beograd: Medija centar „Odbrana”.

- Blagojević, Veljko, i Tihomir Radanović. 2022. „Strateško odvrtaanje: ključne nadležnosti državnih organa Republike Srbije.” *Vojno delo* LXXIV (4): 28–39. DOI: 10.5937/vojdelo2204028B.
- Bolton, John. 2022. “How Russia is Beating the West at Deterrence.” *Time*. Last accessed 22. August 2024. <https://time.com/6155990/russia-ukraine-invasion-deterrence/>.
- Council of the EU. 2016. “Council conclusions on implementing the EU Global Strategy in the area of Security and Defence.” *Brussels: General Secretariat of the Council*. Last accessed 24. August 2024. <https://www.consilium.europa.eu/media/22459/eugs-conclusions-st14149en16.pdf>.
- Council of the EU. 2024. “Strategic autonomy: Council gives its final approval on the critical raw materials act.” *Brussels: General Secretariat of the Council*. Last accessed 21. August 2024. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/03/18/strategic-autonomy-council-gives-its-final-approval-on-the-critical-raw-materials-act/>.
- Đogo, Darko. 2024. „Teopolis – Kursk, ili kada će prestati ruski Avnojizam?” *Pečat*. Poslednji pristup 28. avgusta 2024. <https://www.pecat.co.rs/2024/08/teopolis-kursk-ili-kada-ce-prestati-ruski-avnojizam/>.
- European Commission. 2016. *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*. Brussels: EU.
- European Council. 2013. “EUCO 217/13.” *Brussels: European Council*. Last accessed 21. August 2024. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-217-2013-INIT/en/pdf>.
- Gajić, Aleksandar. 2023. „Geopolitički položaj Srbije nakon otpočinjanja rata u Ukrajini – neutralnost i strateško odvrtaanje u kriznom kontekstu.” *Srpska politička misao* 80 (2): 53–74. DOI: 10.5937/spm80-44267.
- Galbraith, James K. 2023. “The Gift of Sanctions: An Analysis of Assessments of the Russian Economy, 2022–2023.” *Institute for New Economic Thinking Working Paper Series No. 204*. Last accessed 30. August 2024. <https://ssrn.com/abstract=4470297>.
- Haselbah, Kristof. 2022. „Koliko je EU suverena?” *Deutsche Welle*. Poslednji pristup 20. avgust 2024. <https://www.dw.com/sr/eu-strate%C5%A1ka-autonomija-sad-rusija-kina-rat-u-ukrajini/a-64201785>.
- Howorth, Jolyon. 2019. *Strategic Autonomy: Why It's Not About Europe Going it Alone*. Brussels: Wilfried Martens Centre for European Studies.

- Huth, Paul, and Bruce Russett. 1984. "What Makes Deterrence Work? Cases from 1900 to 1980." *World Politics* 36 (4): 496–526.
- Huth, Paul, and Bruce Russett. 1990. "Testing Deterrence Theory: Rigor Makes a Difference." *World Politics* 36 (4): 466–501. DOI: 10.2307/2010511.
- Järvenpää, Pauli, Claudia Major, and Sven Sakkov [Järvenpää et al.]. 2019. *European strategic autonomy: operationalising a buzzword*. Tallin: International Centre for Defence and Security.
- Lavrov, Sergej. 2024. „Dorađujemo nuklearnu doktrinu.” *Radio Sputnik*. Poslednji pristup 29. avgust 2024. <https://sputnikportal.rs/20240827/lavrov-ruska-nuklearna-doktrina-sada-se-precizira-1176566329.html>.
- Les, Timoti. 2021. „Šta je ‘strateška autonomija?’” *Danas*. Poslednji pristup 28. avgust 2024. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/sta-je-strateska-autonomija/>.
- Long, Marceau, Édouard Balladur, and François Léotard [Long et al.]. 1994. "Livre Blanc sur la Défense 1994." *Vie publique*. Last accessed 28. August 2024. <https://www.vie-publique.fr/rapport/24609-livre-blanc-sur-la-defense-1994>.
- Makron, Emanuel. 2023. „Strateška autonomija ključna da ne postanemo vazali, Evropa može biti treći pol u odnosu na SAD i Kinu.” *RTS*. Poslednji pristup 20. avgust 2024. <https://www.rts.rs/vesti/svet/5169047/makron-evropa-treci-pol-kina-sad.html>.
- Orbán, Viktor. 2024. "Lecture of Prime Minister at the 33rd Bálványos Summer Free University and Student Camp." *Miniszterelnok*. Last accessed 12. August 2024. <https://miniszterelnok.hu/en/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-33rd-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp/>.
- Proroković, Dušan, i Bogdan Stojanović. 2023. „Ontološka bezbednost i kolektivni identitet kroz prizmu strateške kulture na primeru Kosova i Metohije.” *Sociološki pregled* LVII (4): 1215–1234. DOI: 10.5937/2Fsocpreg57-46568.
- Proroković, Dušan. 2023a. "NATO in the Balkans: consequences and perspectives." In *Eurasian Security After NATO*, eds. Dušan Proroković and Ekaterina Entina, 183–206. Belgrade: Institute of International Politics and Economics; Moscow: Institute of Europe of the Russian Academy of Sciences. DOI: 10.18485/iipe_easnato.2023.ch9.

- Proroković, Dušan. 2023b. "Serbia's foreign policy and relations with Russia as one of the priorities." *Međunarodni problemi* LXXV (2): 293–312. DOI: 10.2298/MEDJP2302293P.
- Riedel, Bruce. 2014. *What We Won: America's Secret War in Afghanistan, 1979–1989*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Sagan, Scott, and Kenneth Waltz. 1995. *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate*. New York: W. W. Norton.
- Shirov, A. A. 2023. "Development of the Russian Economy in the Medium Term: Risks and Opportunities." *Macroeconomic Problems* 34: 159–166. DOI: 10.1134/S1075700723020120.
- Tavberidze, Vazha. 2022. "Former NATO Commander Says Western Fears Of Nuclear War Are Preventing A Proper Response To Putin." *Radio Free Europe*. Last accessed 23. August 2024. <https://www.rferl.org/a/breedlove-nuclear-fears-west-deterred/31791020.html>.
- Torreblanca, José Ignacio. 2023. "Onwards and outwards: Why the EU needs to move from strategic autonomy to strategic interdependence." *European Council on Foreign Relations*. Last accessed 28. August 2024. <https://ecfr.eu/article/onwards-and-outwards-why-the-eu-needs-to-move-from-strategic-autonomy-to-strategic-interdependence/>.
- Vračar, Milinko, i Goran Stanojević. 2019. „Strateška kultura Srbije i kocept totalne odbrane.” *Vojno delo* 71 (8): 294–315. DOI: 10.5937/vojdelo1908294V.
- Walters. Riley. 2023. "Losing Taiwan's Semiconductors Would Devastate the US Economy." *Hudson*. Last accessed 21. August 2024. <https://www.hudson.org/technology/losing-taiwan-semiconductor-would-devastate-us-economy-riley-walters>.
- Wiśniewska, Iwona. 2023. "Russian economy in 2022. Adaptation and a growing budget gap." *Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia*. Last accessed 20. August 2024. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-02-16/russian-economy-2022-adaptation-and-a-growing-budget-gap>.
- Wragg, David W. 1973. *A Dictionary of Aviation*. Oxford: Osprey.
- Военная доктрина Российской Федерации, утверждена Президентом Российской Федерации 25 декабря 2014 г., № Пр-2976. Москва: Совет Безопасности Российской Федерации.
- Дугин, Александар. 2024. „Одна на всех — в какую страну вернутся наши герои.” *РИА Новости*. Последний доступ 18. августа 2024. <https://ria.ru/20240223/filosofiya-1929064653.html>.

- Караганов, Сергей. 2024. „Наступает век войн — Россия может его предотвратить.” *РИА Новости*. Последний доступ 18. августа 2024. <https://ria.ru/20240308/rossiya-1931822749.html>.
- Концепция внешней политики Российской Федерации, „Указ Президента Российской Федерации”, от 31 марта 2023 года №229. Москва: Министерство иностранных дел Российской Федерации.
- Путин, Владимир. 2013. „Многообразие России для современного мира.” *Международный дискуссионный клуб „Валдай”*. Последний доступ 23. августа 2024. <http://kremlin.ru/events/president/news/19243>.
- Путин, Владимир. 2024. „Необходимо добиться технологического суверенитета.” *РИА Новости*. Последний доступ 24. августа 2024. <https://ria.ru/20240229/putin-1930212072.html>.
- Федеральный закон № 317-ФЗ. 2007. „О Государственной корпорации по атомной энергии Росатом.” *Москва: Росатом*. Последний доступ 19. августа 2024. <https://rosatom.ru/about/gosudarstvennyye-uslugi/otchetnost-fz-goskorporatsii-rosatom/>.

Dušan Proroković*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

**STRATEGIC AUTONOMY OF RUSSIA
IN THE CHANGING INTERNATIONAL
ENVIRONMENT AND CONSEQUENCES
FOR THE REGIONAL SECURITY
OF THE BALKANS**

Resume

Changes in the character and intensity of international relations also cause changes in the strategic approaches of key actors. The current and future actions are projected in accordance with the newly created circumstances, as a result of which the previous doctrines are changed. In this context, this paper analyzes the change in Russia's approach after February 2022, which is reflected in both domestic and foreign policy. Russia's goal is to ensure strategic autonomy in relation to the collective West, which implies applying the concept of extended deterrence instead of insisting on nuclear deterrence. Despite the fact that there are still many doubts about the implementation of the idea of ensuring strategic deterrence, the very establishment of this approach hints at major and comprehensive changes that must be considered. The aim of the research is to analyze the realization of Russia's strategic autonomy by applying the concept of extended deterrence for the regional security of the Balkans. For this, the methods of discourse analysis (direction of Russian policy) and content analysis (individual strategic documents and statements of representative officials), case studies (Balkan regional framework) and synthesis are used. The research relied on the theoretical framework of neorealism while considering states as key actors in international relations. The hypothesis being proven is that despite the unpredictability of further events and the vagueness of the great powers' strategies, Russia's turn towards ensuring strategic autonomy will have consequences for the regional security of

* E-mail address: dusan@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-3064-2111.

the Balkans because it will induce a confrontation with NATO in this geographical area, which is important for the application of the concept of extended deterrence.

Keywords: strategic autonomy, strategic deterrence, nuclear deterrence, Russia, NATO, Balkans

* Овај рад је примљен 29. августа 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

*Jelica Stefanović-Štambuk**
Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

DIPLOMATIC POWER WEAVING OF GLOBAL SYSTEMIC CHANGE: THE EUROPEAN UNION'S STEPS**

Abstract

This research seeks to provide a viable understanding of the main specificities of incongruences of reality with the theoretical assumptions on the working of the international by developing the concept of diplomatic power. The relational theoretical perspective on diplomacy as the peaceful search for the consent on just and commonised sharing of life, time, and planet affords the conceptualisation of diplomatic power as the non-episodic offering to others what they need, when, how, and for as long as they need it free from conditions and expectations of returns. The inquiry focuses on how diplomatic power is weaving out of several relational threads of relationships, the one of mutuality transcending the hegemonic “complex interdependence”. In this futuring process, the unfolding of diplomacy transforms the global relations system, prefiguring its emergent participatory democratic structures. The People’s Republic of China mobilised offerings to others of what they need conditionality free or non-rewarding for their conduct favourable to its interests have been the challenge to the European Union and the United States of America. Comparing their efforts, backed by the Group of 7, to counter China’s diplomatic power has proved impotent even when they combined their diplomatic power. Yet, the enlarged supply of options

* Email address: jelica.stefanovic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-5154-7186

** This work is supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation Republic of Serbia (grant number 451-03-66/2024-03 from January 26, 2024).

empowers long-marginalized states. The conflictual dynamics driven by the European Union and the United States of America competing with the People's Republic of China is undermining the possibility of mutuality as a new relational pattern to order the world safe for just humanity on a secure planet.

Keywords: diplomacy, relational theory, diplomatic power, will for relationships, mutuality, European Union, China, United States of America, Ordodemonium

“Man will never love their enemies until they cease to have enmities. The antagonism between the actual and the ideal, the spiritual and the natural, is the source of the deepest and most injurious of all enmities” (Dewey 1930, 293).

INTRODUCTION

This May, from 5th to 10th, Xi Jinping, the president of the People's Republic of China (China, PRC), was on a state visit to the French Republic, the Republic of Serbia, and Hungary. It was the red-carpet and pomp welcome in Paris. The greeting with the crowd cheering “China, China” and waving the Chinese flags in Belgrade. The warm reception in Budapest. The French host, President Emmanuel Macron, also organized trilateral talks with the President of the European Commission at that time, now, the next president of the European Commission, Ursula von der Leyen, to discuss EU-China relations. All comments addressed each state's prudently chosen visit dates to make the point. The gist of commentators' attitude is that Xi's European tour aimed to sow divisions and persuade the EU to cancel its de-risking, nearshoring, and friend – or ally-shoring strategies of remodeling its supply and value chains. If he attempted and failed to nudge President Macron and President Leyen to reconsider the allegations of Chinese over-capacity in renewables and EVs flooding the European market and the imposition of a new range of extra duties on top of 10% is much elaborated.

What is less noticeable is what different China he represented from what that country was 35 years ago. Then, in 1989, the Tiananmen Square protests were in full swing from April 15 to be brutally crashed on June 4. Was he successful or not in his personal diplomacy, whatever objectives he might have had for summitry performed were less significant

in a comparative view of what was working in the background. There is something less visible from all joint declarations and agreements signed in Paris (Élysée 2024), the signed joint declaration in Belgrade on “building a China–Serbia community with a shared future in the new era” (Vucic and Xi 2024), or also achieved upgrade in Budapest of China’s and Hungary’s bilateral relations to “all-weather comprehensive strategic partnership for the new era” (Xinhua 2024). The imperceptible humming of diplomatic power behind and beyond these visible high-level events moves the current reshaping of the global relations system.

Furthermore, Xi’s European tour is not a small matter just four years after the pandemic’s outbreak in China was mishandled at the start and covered up for too long, spreading outside the country. The then president of the United States of America (the U.S.), and, at the moment, the candidate for the same post, used to spill venom by calling the virus causing the COVID-19 pandemic the “Chinese virus”. Triggering an uneasy association of China with the “pathogen” agent is not that easy. However, humanity is still overly sensitive to even vaguely reminiscent signs of the pandemic’s perturbation. Numerous lives were taken. The living was shattered across the globe four years ago. Nothing is close to normal yet. Of course, if we know anything anymore about what normal is. There is hardly any traction of the solemn promise of “building back better”.

It was the mantra repeatedly pronounced during the pandemic. Back then, determination seemed to be present for not allowing the repetition of such calamity. The science of complexity made available knowledge for enabling foresight with proper methods to cope with this catastrophic manner of self-organizing systems reordering. Natural self-organizing systems and human-made alike “resolve” their thinning order by major catastrophes, bringing in new reordering through them. Human-made systems can manage their catastrophic disordering by conscious choices. Humans can reorganize themselves through negotiated solutions. To counter systemic disordering, they might jointly search for the consented, peaceful, and just sharing of life, time, and the planet instead of letting catastrophes do the “job”. We humans have, for that purpose, the institution of diplomacy.

During the pandemic, two types of relations became visible in the meshwork of relations. One is mutuality, the other is solidarity. In the end, both have proved that diplomacy is essential for making these relations span borders in the race to cross them faster than the

pathogen. The well-known relation of solidarity shaped European integration. Therefore, solidaristic “multilateralism is in Europe’s DNA” (von der Leyen 2019, 18). Relation of mutuality is also in the willpower for relationships. It slowly shapes attitudes, values, expectations, and demands, and sets into structuring diplomatic institutions. However, forging diplomacy structurally otherwise needs to be understood. The leading hypothesis is that diplomatic power is weaving global systemic change and the restructuring of diplomacy. The workings of diplomatic power in mutuality have started to weave global systemic change. One direction is undertaken by China. To rival its diplomatic power, the European Union has started to build its own in solidarity with Ukraine, not excluding Moldova and Georgia. It is employing its diplomatic power to overtake China in relations of mutuality by offering more to others beyond Europe through the Global Gateway and accepting the legitimacy of their claims now. It is in stark contrast to being deaf to them, for instance, just five years ago. The United States is also making efforts in that direction but still counting more on other types of power, still having a large reserve of coercive force, and counting on sharp power as effective even in the ongoing turmoil.

The research aims to conceptualize diplomatic power and test the developed theorization in the case of the European Union by comparative analysis of the texts of political guidelines for the period 2019-2024 and 2024-2029 by the candidate for the European Commission President, Ursula von der Leyen. In the first part, the landscape of the world in times of “permacrisis” or “polycrisis” will be scanned, discerning the perceptible patterns incomprehensible otherwise than by some form of power, named as a diplomatic power. In the second part, the theoretical approach for conceptualizing diplomatic power will be elaborated and the concept will be theoretically and operationally assembled. For the empirical testing of the applicability of the concept of diplomatic power as the weaving loom of global systemic change the third part is reserved. In the conclusion brief outline of further research avenues of diplomatic power will be presented.

THE LANDSCAPE OF THE GLOBE IN TIMES ORDO DEMONIUM

“Unknown unknowns” got public traction with elaboration given by former Secretary of Defence of the United States Donald Rumsfeld.

During the Defence Department briefing on February 12, 2002 (C-SPAN 2002), he ventured into interpreting this and other quadrants of the “Johari Window” (Luft and Ingham 1955). It is psychology’s help technique matrix of understanding the self-other relationship readjusted to strategic thinking by complexity science. Rumsfeld’s explications provoked judgmental responses and even mockery. In hindsight, it could be seen as the beginning of bringing into the open the unfolding of exhaustion of “*Pax Americana*” illusionary strength entailing unknowns.

Twenty years later, the known arrived. Coming definitively with Russia’s weapons and soldiers on a so-called “special military operation” blatantly confirmed the end of the global attraction force of liberal democracy and the might of the US deterrence. Almost date to the “unknown unknowns” of Rumsfeld’s saying, the Russian Federation committed aggression against Ukraine. On October 12 of the same year, the United States issued the National Security Strategy (The White House [WH] 2022) acknowledging the current time of “competition for what comes next” (6). Furthermore, the central axis of contention is again the “competition between democracies and autocracies” (8–9).

“The unipolar moment” (Krauthammer 1990/1991) was shredded. It was a good riddance. Even the metaphor was not appropriate, for that matter. The US riddance of the key rival in the Cold War immediately displayed the inability of America’s foreign policy elites to conceptualize this country’s role in the ongoing crumbling of modernity intertwined with the re-emergence of nature’s assertive dynamism triggered by human activities. Woven together powers in these two bound-together processes led to the Soviet Union’s amenability for the negotiated end of the confrontation in Europe and its subsequent dissolution more than America’s might. Therefore, unipolarity was the figment of imagination. Similarly to the non-occurrence of unipolar neurons in humans, unipolar moment neither occurs in a system of states. It seems that this requires constant relearning. It would have been better if a “unipolar moment” had never been thought of as occurring. Better not, since it brought the illusion of US omnipotence, however, briefly. Unfortunately, in its course, it begot unnecessary harm to the US domestically and internationally. Nevertheless, it proved that world-making with technology and war ran its course.

The United States has resignedly been coming to terms with the self-indulgent flight of hybris in the 1990s. The 2000s crushed it mercilessly. However, the new wave of declinists wrongly gauged it as

the downgrading of American power. We argue that neither power shifted through the rise of “the Rest” (Mahbubani 1992) nor got diffused or dispersed to congeal into new power poles. For the first time in human history, diverse powers got globally entwined amid human-induced bourgeoning nature’s activity, making jointly the power of mutuality relationships generatively creative. This novel human condition is named differently, as the power that invisibly works new tie-ins and linkups. From the point of depicting the prevailing emergence in the current “third modernity”, Zuboff (2019, 343) gloomily underlined “instrumental power”. On the contrary, Donati (2021) discerned in the ongoing crisis process of “transcending modernity” the encouraging growth of a “relational self” resilient power.

Gu (2022), agreeing with Albrow (1996), and forwarding Mayer’s (2019), pointed out globality. It means “a reflective process that conveys how we can see the world in a new way” (Mayer 2019, 1409 cited in Gu 2022, vii) to discern the ending of the Modern Age and becoming a Global Age prevalence of structural power creativity and resulting in globality of everything. Anne-Marie Slaughter (2009) underlined the world’s networked configuration and the networks’ ubiquity without direct reference to unfolding epoch-making change. She claimed that everything networked, diplomacy included, or actually everything being networked to diplomacy, primes the networked power as energetically humming in the background, producing unexpected effects in world politics. Henceforth, Slaughter consequently sets connectedness as the measure to gauge the networked power (94).

Hence, the “unrevealing of the American global order” (Cooley and Nexon 2020) or “the U.S.-led unipolar order fading away” (Yan 2021, 42) does not stop at this edge of power change dynamics in the international system and its ordering. Today’s “order without the progress” (Barnet 2021, 20) is woven together with the process of Western modernity crumbling down, intertwined with the human-induced nature’s derailing dynamics dubbed the “triple planetary crisis” (United Nations Framework Convention on Climate Change [UNFCCC] 2022).

A sudden synoptic moment of rupturing world order with the unknown poses the problem of limits to diplomacy. From that angle, the late Henry Kissinger’s characterization of diplomacy seems more penetrating to get a sense of current global turmoil. According to the “Doctor of Diplomacy” (Schulzinger 1989), Henry Kissinger (1955, 7),

“diplomacy is the art of the contingent, the adjustment of ever-changing relationships within a framework considered as given”.

What is the present condition of humanity? Where is it heading? Why does the Russian Federation’s war of aggression against Ukraine persist since February 24, 2022? How was the peaceful end of the Cold War in Europe squandered? What is left of Europe “Whole and Free” 35 years after the “miraculous 1989”? Is it still remembered how sovereign people in then-Eastern Europe’s peaceful rise ultimately opened up possibilities for ending the Cold War peacefully? What did Europe, and consequently, the world, live through from 1992 to 2022? Was this period the thirty years’ crisis, reminiscing of one from 1919 till 1939? Has it been the prelude to an inevitable Third World War, as some have been opining, as “the twenty years’ crisis”, masterly portrayed by Edward Hallett Carr ([1939] 1946), was to the Second World War? How does “triumphant liberalism” (Fukuyama 1992), bulldozing the world by the “soft power” from 1989 onwards, compare to the rampant overreliance on “idealism” of the “power over opinion” (Carr [1939] 1946, 108–109) from 1919 till 1939? What might the unabated Hamas-Israel conflict incite in the Middle East and beyond? Is a war on the rise globally? What does everyday loss of precarious peace mean in the long run? Does the dynamic of worldwide rivalry and confrontations set in? Who is currently in the lead, and who is trailing behind? Who is gaining, and who is losing? What is that gain, and for how long can it last?

How can social cohesion be preserved with rising planetary inequality and deepening disparities within and between states? When the next pandemic breaks out, will states and societies be prepared to act timely and responsibly? Can the digital revolution be the “tide that raises all the boats”? Does the progress of artificial intelligence (AI) have, consequently, the eradication of truth? Can anyone get anything when the climate crisis worsens, biodiversity loss accelerates, and pollution exacerbates? What will come next? For the first time in the ascent of our species, do we, as humanity, know to justly govern ourselves in common for the shared well-being and nature’s wellness? Is humanity sustainable any longer?

In the ongoing turmoil, these are some pertinent questions. What is now known is that humanity is experiencing a profound change. Countless disturbances and trepidations unfolding globally afford the thinking of *nexilis*¹ change. What exactly is this change? Where is it springing

¹ *Nexilis* (latin), meaning tied or bound together, woven together, intertwined.

from? An epoch-changing process woven together within nature's resurgent activity induced by humans' actions unfolds. Continuous re-relating of what is ending and what is emerging is begetting confusing directionality. Late modernity crumbles while a new epoch emerges. This impresses the feel of time on the run, running, running off, running out. Concurrently, sudden, unexpected, unusual, creative, and undreamt-of possible beginnings spin time that is felt as new. Profoundly knotting, as is the unfolding of an epoch-changing process, leaves no temporal spatiality out of re-relating. Yet, all the bonding, tying, bounding together, intertwining, and weaving facets of moulding and ascending are remarkably protean.

Therefore, this change type of tightly fastened old and new in a nearly inseparable grip is dubbed the *nexilis* change. Such change of the very change is impervious to command power (power over). It is unamenable to soft power (power to). The *nexilis* change often upsets normative power (as the power of normal) and soft power (as the power of opinions or ideas). It even ridicules sharp power (as hard power "on steroids") or scorns smart power (combined power over and power to). The swirling of the world is increasing the run toward "unknown unknowns". What might the emergent epoch from the profiled change be named? A once famous diplomatic pun that is "too early to say," could be deemed appropriate to as related to China used to accentuate.

Who wields power over, power of, power with, power to, or power for in such circumstances? Is there a concentration of all these powers anywhere? What kind of power, how, and to what effect pervades the *nexilis* change? Present accelerated and intersecting flows augment more risk than Ulrich Beck (1992) singled out in the "second modernity". More fluidity is at play than Zygmunt Bauman (2000/2001) thought of. The current time is one of the unprecedented pervasiveness of flows across intra-physical, human territorial space coterminous with the planet as intertwined whole biosphere, cyberspace of humanity's technological making, and more and more outer space. Their bounding together and intertwining bring forth indeterminacy. Some prefer the term uncertainty as capturing better the unsettled present and murky future. Consequently, steering this whole mesh of relations in the predictable and desirable direction for humanity to have a future is a tough reality to understand.

Different understandings of diplomacy abound. As diplomacy is diverse and plural (Constantinou and Der Derian 2010; Cornago 2013; Stefanović-Štambuk 2010) so is its scientific conceiving. Sometimes,

variations can reach the extremes. This diversity might be seen as an enriching dialogue from diverse theoretical standpoints advancing common meaning. On the contrary, plenty of definitions can be considered as a failure of scholars to grasp diplomacies' specificity and uniqueness. Yes, diplomacy has always been plural. Currently even more so than ever before. It distinctly tells that diplomacy's very constitution defies easy pinpointing of what it is to whom, when, where, and how. These words are proven true time and again. Yet, contention and Never being free from contestations and divisions debating can hardly lead to a unified conception. In the same vein, the contemporary upsurge in studying diplomacy has brought a main debate about diplomatic actors and actorness to the fore. Yet, protean diplomacy slips again through and around theoretical and methodological grids.

On one debate's side are alleged proponents of the "traditional" conception of diplomacy "as a state-based affair" (Kuus 2015, 369). The other side is held by researchers focused on the involvement in the diplomacy of "actors other than states" (ibid.), Kuus exemplified the latter perspective through the works of Cooper, Hocking, and Maley (2008), Sharp (2009), Murray *et al.* (2011), and Bjola and Kornprobst (2013). The accent is on two converging recent trends pointing out how non-state actors' engagement in diplomacy "complicates the practice" (Kuus 2015, 369). Their common thrust is to frame diplomacy "as the broader social practice" (370).

In this interdisciplinary flow, one stream goes to the very practices (e.g. Neumann 2012, 2013; Sending, Pouliot and Neumann 2015; Pouliot and Cornut 2015). Since diplomatic practices have already been for a long time embedded organizationally "patterned actions in a social context" (Leander 2008, 18), they are easily put under investigation in alignment with the "practice turn" in International Relations. This research program is now well-established (Adler and Pouliot 2011a, 2011b; Brown 2012; Bueger and Gadinger 2014; Drieschova, Bueger and Hopf 2022). The practice also can be seen in the manner of Lechner and Frost (2018, 3) as "an institution which constitutes a meaningful framework for interaction". From this ground, the two authors ventured into researching global practices as holding us all together. Others prefer a microscopic view of practice or meticulous historical accounting for some practices to filter continuity factors.

Practice theory is an import from sociology (Bourdieu 1977; 2004) and social theory (Schatzki, Cetina and von Savigny 2001). Foucauldian

philosophy and Giddens' social theory also play an inspirationally large part in IR's practice turn. Excavating both philosophy and social theory deeper and further back in time for the conception of practices is often done. Germination of theorizing international relations through background knowledge, practices, and communities of practice constituting social orders has peaked with Adler's dynamic cognitive social evolution theory. The processual ontology and evolutionary epistemology, strengthened by concepts of complexity theory for averting succumbing, even metaphorically, to mechanisms of natural evolution, are taken as sufficient to explain "what orders social life" (Adler 2019, 8) or "makes the world hang together" (Ruggie 1998).

Undoubtedly, Adler's *World Ordering: A Social Theory of Cognitive Evolution* is already one of the 'greatest books' of IR together with Waltz's *Theory of International Politics* (1979) and Wendt's *Social Theory of International Politics* (1999). However, Adler left manifold questions unanswered. The first one is raised by evidence of current turmoil. The privileging of communities of practitioners' knowledge of practices and of performing them knowledgeably flies in the face of reality. From the ongoing unabated "triple planetary crisis" (UNFCCC 2022) to the COVID-19 pandemic, facts speak the truth to epistemocrats of practices. Plenty of shortcomings, from the virtuous performing of likely wrong practices to the lack of proper and sufficient knowledge of the right practices in the new conditions, profoundly disrupt everyday life. Transboundary crises, erupting one after another, have been congealing into a "polycrisis", which, after several predecessors, the World Economic Forum ([WEF] 2023) framed publicly in 2023 as the state of the globe.

THEORETISATION AND CONCEPTUALIZATION OF DIPLOMATIC POWER

One is the unlearning of stable, constant cause-effect patterns ascribed as effects to diverse types of power. Explaining the power instead of explaining by power is the viable research turn proposed by Katzenstein and Seybert (2018a, 2018b). The gist of their undertaking is persuasively stated in the invitation "to scholars and practitioners of power – in both domestic and world politics – to incorporate uncertainty into a more complex analysis of power dynamics" (Katzenstein and Seybert 2018a, 80). Katzenstein and Seybert named protean power "the results of practices of agile actors coping with uncertainty" (80). Working

along similar lines of inquiry into global affairs unfolding under the *nexilis* change indeterminacy, we faced the obstacle. Explaining the unpredicted, surprising, creative, innovative, and productive emergence of the patterning of global relations, begotten through agile relating of diverse actors across scalar varieties and with different organizing time beats and rhythms, entails taking totality into account. If the whole context from where indeterminacy springs up is not included, explaining the emergent relationalities of relations is precluded. When the totality is taken on board, unexpected emergent relations and relationships in the existing indeterminacy could result from intentional intra-actions of responsive actors relating to indeterminacy by unexpected relations.

Another requirement for explaining power in the ongoing *nexilis* change is to abandon atomistic or substantial “ethico-onto-epistem-ology” (Barad 2007) in various streams. When simultaneously two major transforming processes unfold within the unprecedentedly pervasive flows intra and across diverse spaces, only relational “ethico-onto-epistem-ology” with consistent methodology and proper research methods enable them to predominate in International Relations (IR), leaving an impression of theoretical diversity and analytical plurality. Although power is always relational, a relational “ethico-onto-epistem-ology” is rarely applied in totality. Furthermore, it is an unprecedented power straddling differing relationalities across humans and other-than-humans kind.

Despite arguments on the social cognitive evolution of humans, humanity’s condition and the state of social order look like what Edward O. Wilson insisted on. De Molina and Toledo (2024, 423) quoted his assessment of how “... we have a Paleolithic mind, with medieval institutions, and a technology that the gods envy”, advancing the point of what diplomatic practices are performed by competent practitioners when the unknown has been setting in Humanity is at the juncture when what matters is whether diplomacy as a human endeavour, institutionalized as it is now and informal in myriad ways, can save us from the immersive violence and unbounded use of force.

The power for relating in the outlined myriad relationalities toward intended telicity arises from the relational mesh. This is even harder to explain. Without the statistical probability of effectiveness, the power for relating directs the entangling of other relations in relational bundles. It ties them in practices or fans them further to relations with even reluctant others. It ebbs and flows, morphs, or dissipates. Its suddenness of emerging yet tied with indeterminate outcomes of active boundary

spanning, inweaving of differences inclusively and justly, and straddling differing relationalities across humans and other-than-humans kinds for becoming differently better possibly is puzzling. This power we named *diplomatic power*. It enabled humanity from homo sapiens' humble beginnings to the world-making nowadays by making relations through shared understandings. Reached on commonalities of negotiated interests for the mutual acknowledgment of diverse existence, some common good, joint action, exchange of somethings betwixt wanted to (un)conditionally and (un)reciprocated offering(s) from one, many, or all something that another(s) wanted. However, it is the power neither studied systematically nor seriously. This power is diplomatic power.

After the Cold War ended, the works on diplomacy proliferated in IR scholarship. However, all four main camps of thought are silent on this power. Realism, liberalism, and social constructivism, including the practice site as a safeguard from relationalism entry into the very core of IR as "American political science" (Hoffmann 1977), turn to study diplomacy. For them, it has been almost equal to the discovery of the "New World". The fourth tent of thinking is the English school with far better credentials in studying diplomacy by its 'three generations' (White and Butterfield 1966; Bull 1977; Watson 1982; Constantinou 1996). However, the best vantage point for inquiry into the puzzling diplomatic power is Harold Nicolson. His *The Evolution of Diplomatic Method* (1954) gives useful leads for negotiating today's diplomatic power towards reaching a valid explanation of its concept, ways of working, meaning, and surprising and unexpected effects under the conditions of nexilis change indeterminacy. Nicolson's saying that "[O]f all the branches of human endeavour, diplomacy is the most protean" (Nicolson [1933] 1965, 3, quoted in Steiner 2018, 2) has proved prophetic. Especially in the ongoing turmoil of the reignited strategic competition and rivalry.

Diplomatic power of making relations, in particular, the relation of mutuality "can move mountains". To ease the grasp of its potential Joseph Nye's tactic for persuading skeptics of soft power potentials is opportune. He underlined what they miss by the quip "[T]hose who deny the importance of soft power are like people who do not understand the power of seduction" (Nye 2004, 8). Similarly, it could be said to persuade likely those who do not understand the potential of diplomatic power that then they do not grasp the power of intimacy or deny the power of family ties or marriage.

Of many-faceted diplomatic power's puzzles, one lattice stands up front. It is the unexpected production of international system's change or world order transformation through forming the gravitational pull of the making of mutuality relations by one's offering something to another that another wants, when, how, and for how long that being wanted without any preconditioned values acceptance or regime following and with no side payments in return for what is being given. This is how wise and skillful actors, states in particular, can "walk on the high heels" of authority, legitimacy, morality, justice, and solidarity, outsmarting even stronger ones to go into the same arena of offering to make the relation of mutuality. Not only is every actor unable to offer the same unconditional or unrewarded giving and forced to find ways to adjust without giving up its diplomatic identity, but the less and least powerful states are also gaining the multiplication of choices. Hence, our interest is to deal with this diplomatic power of making mutuality relations by researching the meaning, the working, and the effects of China's diplomatic power of making relations of mutuality to understand the magnitude of change it produces in the international system and transforming world order.

Therefore, non-progressing, fading away, or unrevealing global order is just a thread of just one side of this unfolding *nexilis* changing tie-in. The simultaneous pervading dissipation of civilizational ordering of modernity and the burgeoning nature's disturbances impacted by humanity are bursting the knots of their myriad entwinements and tying different ones. Emergent new links, bonds, and ties now tie previously unknown knots of relations and relationships.

Hence, there is the ensuing indeterminacy, or, as often said, uncertainty. The difference between the two concepts made in quantum theory is significant. Most social scientists regard them as equivalent. However, reality conceptualized as indeterminacy or uncertainty, is not the forte of social sciences. Creative, often unexpected, and surprising occurrences of relating at different scales through the joint making of relations with different intensities of relationships at distinct places could not be easily embraced in social sciences. Their main strictures are still the close observance of the cause-and-effect relational paradigm of mechanical reality borrowed from the classical Newtonian natural sciences of modernity.

The ensuing problem is the lack of social sciences' capacity to observe *nexilis* changes determining characteristics as constant indeterminacy. Accepting that neither reality is stable nor our ways of

relating must be seen as repetitive from times immemorial to our days of modernity's crumbling. Relational patterns within nature's reemergence as an active and assertive force do not come easy in social sciences generally, and International Relations (IR) in particular.

This implies that social sciences, based upon the assumed separation of subject matters in special turfs, kept nature/society divide, causation, and linearity of change mainly as given. These, among the rest of the shortcomings, make up for their lack of ability to offer the correct understanding and explanations. Largely unavailable is needed knowledge of where the next knot of relating will burst, which new one and where is already knotted, and with what implications. As one of the makers and still guardians of modernity, social sciences are no longer a suave and safe guide through its crumbling. Even more important is that for the first time in the history of the ascent of humans, the whole of humanity is going through a civilizational change. At the same time nature, changed by humans but acting in its ways unknown yet to humanity, is reasserting itself as the mighty relator in the process. This outlines the depth of troubles with "unknown unknowns" when unipolarity, even as a moment is sought after or believed to be viable and valuable.

The existing international system made by the United States is mainly studied from ideas, mentalities, and biases. It prevalently holds firm and does not let off "a Paleolithic mind" to face at least "unknown unknowns" from the perspective of a "quantum mind" (Wendt 2015). International Relations (IR) still cannot offer an understanding of states' coping with the varying unknowns.

OPERATIONALISING THE CONCEPT OF DIPLOMATIC POWER IN THE EU CASE

Understanding and eventual explanations of diplomatic power are rarely provided in mainstream International Relations (IR). Nor in Diplomatic Studies, as a distinct subfield in this discipline devoted nominally to "diplomatic investigations" (Butterfield and Wight 1966), inquiry into diplomatic power as the distinct type, or "face" of power in the global realm, still awaits its researchers. Even classical realists in IR, at least Hans Morgenthau (1945; 1948), contributed more to grasping it than it was supposed to, come as an afterthought. Diplomatic history and history of international relations speak volumes of diplomatic power in different international systems. In the 'balance-of-power' system,

diplomatic power is understood as the ability of some states to form alliances compensating “for their relative power’s weakness” (Ferguson 2003). To that, Niall Ferguson draws attention. Entirely in agreement with his observation that no one better than Taylor, in his *Struggle for Mastery in Europe 1848–1919* (1980), remains the classic study of diplomatic power.

For instance, to understand what is China’s diplomatic power in terms of what it means to whom, what this power does, how this power comes to mean, and how it is being able to do what it does (Guzzini 2005), which are metrics for power conceptual analysis and power conceptualization of social constructivism in IR what it means to whom, what this power does, how this power comes to mean, and how it is being able to do what it does, which are metrics for power conceptual analysis and power conceptualization of social constructivism in IR closest and how it works. Browsing through the National Security Strategy of the United States of America from October 12, 2022 (WH 2022) will provide solid facts to assuage skepticism about China’s diplomatic power.

Predominantly in research focus are visions, strategies, diplomacies, policies, and actions of the United States of America and the People’s Republic of China (PRC, China). Days of expecting close cooperation between America and China and vibrant and firm bilateral relations, almost in the way of a group of the two, or G2, albeit crucially embedded in the multilateral Group of Twenty (G20) (Garrett 2010, 29), currently look like distant past. One of the central puzzles is why their relations spiraled to “the only competitor with both the intent to reshape the international order and, increasingly, the economic, diplomatic, military, and technological power to advance that objective” (WH 2022).

Withering away from closeness during the heydays of the 2007-2009 global financial crisis and embracing the *nexilis* change, China has been deploying diplomatic power along the ancient Silk Road and beyond it. What its diplomacy operates and effectuates peacefully is unusual and puzzling. The reason is that diplomatic power is unrecognised and unresearched in the vast and discordant IR’s taxonomy of power (e.g., Barnett and Duvall 2005; Katzenstein and Seybert 2018a).

Among pertinent clarifications of the state of global affairs are those from the European Union (EU). One can be read in Josep Borrell’s June 2023 blog (Borell 2023). Borell holds the portfolio of the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy / Vice-President of the European Commission. The shorthand for

this position is HR/VP. That is why what Borell, the “chief EU diplomat” – with a long formal title and its somewhat awkward abbreviation – has said about the state of the international system is important. In the mentioned post, Borell did not mince words. Neither was he evasive. He stated unhesitatingly, “[A]lready last year, I pointed out that in the world today there is not only a battle of narratives but a ‘battle of offers’”. Everything tackled thus far is the web of contextually entangled major tropes of this paper’s subject and the main research question it tries to answer. Nevertheless, let us go along the thread of Borell’s recounting of global relations and the state of the international system toward the very “midst of things”.

The respective reference in Borell’s blog is to his press remarks on December 14, 2022, given ahead of the Summit EU-ASEAN (Association of Southeast Asian Nations). This diplomatic gathering on that date commemorated 45 years of diplomatic relations. Asked about the way he would want to ensure that the EU will not be overtaken in this region by economic actors, in the first place, those like the People’s Republic of China or the United States of America (US), Borell replayed: “Engaging more. If you do not want to be overtaken by others, you have to engage more, to invest more, to partner more, to trade more, [and] to take very much into consideration their concerns. And these two Partnership and Cooperation Agreements [with Malaysia and Thailand] that I am going to sign are good examples of this strong engagement. There is a battle of offers, today, in the geopolitical arena – not only a battle of narratives, but a battle of offers. We have to offer more” (Borell 2022).

This statement on the necessity to “offer” is not solely the apt and succinct explanation of the current competitive triangular economic rivalry. It pinpoints the puzzle that we will deal with further on. Diplomatic power is generally puzzling (Stefanović-Štambuk 2011), particularly China’s diplomatic power. The puzzle of diplomatic power boils down to a particular enigma when “the face” of China’s diplomatic power is in question. The command power or “power over” others of an actor however capable, i.e. wielding hard power in international relations, could not always produce the desired effects on any other actor’s actions against that actor’s interests. Neither is effective in combination with “power to”, as the amenability of other actors to conform their interests and actions to the other’s interest and expectations produced by their “co-optation” to one’s actor worldviews, values, cultures, or institutions by being attracted to them.

The attractor could not manipulate attracted actors to conform to the attractor's expectations, taking those expectations to be in their interests. Therefore, "power to" or soft power cannot have the desired effects. "Power with", or working with others to jointly achieve desired outcomes, could be more effective. The problem in international politics is the circumscription of this power to areas precluding the application of the logic of hard power. For instance, areas of human rights, development, climate change, environmental concerns, or global health are considered the spaces of the "power with". Susan Strange (Strange 1994a; 1994b; 1995; 1996; 1997) distinguished "structural power" as the produced effect not stemming from a distinct "first mover" or operating in a distinct manner. She viewed the effects of leverage related to the structure without taking it as a power resource comparable to the material base of hard power and the ideation as a soft power resource. Despite criticism of structural power for the tautological fault of viewing structural power as a result or consequence of hard or soft power, there is the productivity of leveraging structures.

POSSIBLE FURTHER DIRECTIONS FOR RESEARCH

In the vast literature on power, diplomatic power is an almost unrecognized power type. If this kind of power is unresearched, it is not non-existent. If this power type is too hard to discern and operationally caught in a scientifically viable manner for a thorough inquiry into it, it is the problem of existing apparatuses used. Neither of these difficulties implies the impossibility of bringing it into needed theoretical focus and working out the methodology to face it with scientific methods. "Faces" of power are difficult to detect since our recognition is "trained" to search with the inbuilt bias in the "search software". Namely, power is a highly contested concept mainly because every concept is tainted with the strong favouritism of a single "colour" of its "face". When searching for the "faces" of power is so prejudiced, the finding of diplomatic power 'face' in the assortments of power types fares similarly to the failure-doomed artificial intelligence facial detection 'thought' only on white persons' pictures for recognizing someone with another skin colour.

Epistemological representationalism as "foundational" philosophical "science's self-understanding" generally precludes ontological relationalism. Therefore, the failure to "see" the gentle "face" of diplomatic power stems from representationalism preferred substantialism. It makes the

power to be the “quality” or ability of an “entity”. Then common sense is introduced, postulating how the bigger the entity, the higher, stronger, and mightier its power over others is. Hence, power makes “the world go round”. Cooperation comes only in terms of the interest of power. Thus, the hegemonic amassment of power brings peace, safety, and security. It is the well-known plot of the “politics and international relations story” in the realist “school of thought” narratives.

Liberals and social constructivists hardly tell much different stories. For them, power is also “the stuff” of which international politics of states are made. They are yet trying more to “remedy” this power story by better accounting for the cooperation to look not anomalous when put on the continuum with conflict. Although some glimpse of hope that power is tameable by ideas, norms and/or institutions is allowed. Nevertheless, the shed light is too nimble. It is insufficient to make the generally dark background of international relations lighter for diplomatic power to become fathomable. When “the cart is put before the horse”, or an entity is not joined in relations that make it together and hold jointly, diplomatic power is nowhere in sight.

However difficult might be to understand diplomatic power as offering something that someone else exactly wants and in a timely manner is not impossible. Tough it is. But such an effort is worth the try. Several preconditions to theorize diplomatic power as “power for to” are already provided. Among them are incentives for the relational theoretical outlook forwarded in the recent ‘relational turn’ in International Relations and those relational understandings of power introduced within the Western academia’s political theory. They enable to be put in productive triologue with the conceptualized diplomatic power and its specific ideation and idiolect within the Thought on Major Country Diplomacy of Xi Jinping and the reality of Chinese diplomatic conduct. This research approach aims to lessen misunderstandings and misperceptions of China’s diplomacy, especially the Belt and Road cooperative projects, the Global Development Initiative launched in (Xi 2021), the Global Security Initiative from 2022 (Xi 2022), and the Global Civilizational Initiative (Xi 2023).

Expect that the concept of diplomatic power might at least slightly contribute to the diminishing of fiercely combative ideological passions wrongly entrapping the thinking either with the widely popularised “Thucydides Trap” (Allison 2017) or the less hyped “Kindleberger Trap” (Nye 2017) we theoretically platformed it holistically relationally. This leads to abduction as the methodology for negotiating its conceptual and

practical unfolding from Chinese instigation to the European Union's steps followed by America also backed by the G7. The method of content and discursive analysis of the official texts were applied jointly with the practice matters of procedures and actions unfolding China's diplomacy for accounting relationally for the made connective links, bonds, and ties materialising ideated global ordering.

Such evidence gathering can reveal how the grounds for a "security dilemma" are removed by potentialities offered even for the US and the EU to elevate their diplomatic power on a par with Borell's foregrounding in the above-quoted passage of the EU's striving in that direction. This weaving of diplomatic power might not just reduce indeterminacy and depletion of governability in the existing unsustainable international balance of power system shaking in a "permacrisis" state shadowed by the U.S. hegemony nested in nuclear deterrence. The likely horrific self-reordering of the complex human life system in "the triple global crisis" could only have "soft-lending" if the international system is jointly transformed into decentralized, mutually assured multilateral global governance of balanced and sustainable development. The exit to the present Ordodemonium is singly led by diplomatic power, not any other sort of power in human willpower for relationships.

REFERENCES

- Adler, Emanuel, and Vincent Pouliot, eds. 2011a. *International Practices*. New York: Cambridge University Press.
- Adler, Emanuel, and Vincent Pouliot. 2011b. "International Practices." *International Theory* 3 (1): 1–36. DOI: 10.1017/S175297191000031X
- Adler, Emanuel. 2019. *World ordering: A social theory of cognitive evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Albrow, Martin. 1996. *The global age: state and society beyond modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Allison, Graham. 2017. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Barad, Karen. 2007. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham and London: Duke University Press.
- Barnett, Michael, and Raymond Duvall. 2005. "Power in international politics". *International organization* 59 (1): 39–75.

- Barnett, Michael. 2021. "International progress, international order, and the liberal international order." *The Chinese Journal of International Politics* 14 (1): 1–22. DOI: 10.1093/cjip/poaa019
- Bauman, Zygmunt. 2000/2001. "Living in the era of liquid modernity." *Cambridge Anthropology*: 1–19.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publication.
- Bjola, Corneliu, and Markus Kornprobst. 2013. *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. New York, NY: Routledge.
- Borell, Josep. 2022. "EU–ASEAN: Press remarks by High Representative Josep Borrell ahead of the EU–ASEAN Commemorative Summit." *European Union External Action – The Diplomatic Service of the European Union*. Last accessed 7 September 2024. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-asean-press-remarks-high-representative-josep-borrell-ahead-eu-asean-commemorative-summit_en.
- Borell, Josep. 2023. "Our stakes in digital diplomacy." *European Union External Action – The Diplomatic Service of the European Union*. Last accessed 7 September 2024. https://www.eeas.europa.eu/eeas/our-stakes-digital-diplomacy_en.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 2004. *Science of science and reflexivity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brown, Chris. 2012. "The 'practice turn', phronesis and classical realism: Towards a phronetic international political theory?" *Millennium: Journal of International Studies* 40 (3): 439–456. DOI: 10.1177/0305829812441893.
- Bueger, Christian and Frank Gadinger. 2014. *International practice theory: New perspectives*. Basingstoke. London: Palgrave Macmillan.
- Bull, Hedley. 1977. *The Anarchical Society*. London: Macmillan.
- Butterfield, Herbert, and Martin Wight, eds. 1966. *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Carr, Edward Hallett. [1939] 1946. *The Twenty Years' Crisis, 1919–39* (2nd edition). New York: Macmillan Press.
- Constantinou, Costas M. 1996. *On the Way to Diplomacy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Constantinou, Costas M., and James Der Derian, eds. 2010. *Sustainable Diplomacies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cooley, Alexander, and Nexon, Daniel H. 2020. "(No) Exit from liberalism?" *New Perspectives* 28 (3): 280–291. DOI: 10.1177/2336825X20934974.
- Cooper, Andrew F., Brian Hocking, and William Maley, eds. 2008. *Global Governance and Diplomacy: Worlds Apart?* New York: Palgrave Macmillan.
- Cornago, Noe. 2013. *Plural diplomacies: Normative predicaments and functional imperatives*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- C-SPAN. 2002. "Defence Department Briefing." Last accessed 10 September 2024. <https://www.c-span.org/video/?168646-1/defense-department-briefing>.
- De Molina, González Manuel, and Víctor M. Toledo. 2024. *The Social Metabolism: A Socio-Ecological Theory of Historical Change*. Cham: Springer International Publishing.
- Dewey, John. 1930. *The quest for certainty: A study of the relation of knowledge and action* (Gifford Lectures 1929). London: George Allen & Unwin Ltd.
- Donati, Pierpaolo. 2021. *Transcending Modernity with Relational Thinking*. Abingdon, New York: Routledge.
- Drieschova, Alena, Christian Bueger, and Ted Hopf, eds. 2022. *Conceptualizing international practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Élysée. 2024. Déclarations et accords institutionnels agréés à l'occasion de la visite d'Etat de XI Jinping, Président de la République populaire de Chine, en France. 10 May 2024. Last accessed 13 September 2024. <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2024/05/10/declarations-et-accords-institutionnels-agrees-a-loccasion-de-la-visite-detat-de-xi-jinping-president-de-la-republique-populaire-de-chine-en-france>.
- Ferguson, Niall. 2003. "An empire in denial: The limits of US imperialism." *Harvard International Review* 25 (3): 64–69.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The end of history and the last man*. New York: Free Press.
- Garrett, Geoffrey. 2010. "G2 in G20: China, the United States and the World After the Global Financial Crisis." *Global Policy* 1 (1): 29–39. DOI: 10.1111/j.1758-5899.2009.00014.x
- Gu, Xuewu. 2022. *Structural Power in the Global Age: Why Modernity is Ending and Globality Prevails*. London: Springer Nature.

- Guzzini, Stefano. 2005. "The Concept of Power: a Constructivist Analysis." *Millennium* 33 (3): 495–521. DOI: 10.1177/03058298050330031301.
- Hoffmann, Stanley. 1977. "An American social science." In *International Relations: Section I. The nature and purpose of international relations theory. Section II. Idealism and realism*, ed. Andrew Linklater, 77–98. Milton Park, Abingdon: Taylor & Francis.
- Katzenstein, Peter J., and Lucia A. Seybert. 2018a. "Protean power and uncertainty: Exploring the unexpected in world politics." *International Studies Quarterly* 62 (1): 80–93. DOI: doi.org/10.1093/isq/sqx092
- Katzenstein, Peter J., and Lucia A. Seybert. 2018b. "Protean power and control power: Conceptual analysis." In *Protean power: Exploring the uncertain and unexpected in world politics*, eds. Peter J. Katzenstein and Lucia A. Seybert, 3–26. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kissinger, Henry. 1955. "The Limitations of Diplomacy." *The New Republic* [online], 7–8. Last accessed 7 September 2024. <https://tinyurl.com/jl6qpnc8>.
- Krauthammer, Charles. 1990/1991. "The Unipolar Moment." *Foreign Affairs* (1): 23–33.
- Kuus, Merje. 2015. "Symbolic Power in Diplomatic Practice: Matters of Style in Brussels." *Cooperation and Conflict* 50 (3): 368–384.
- Leander, Anna. 2008. "Thinking tools." In *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, eds. Audie Klotz and Deepa Prakesh, 11–27. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lechner, Silviya, and Mervyn Frost. 2018. *Practice theory and international relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luft, Joseph, and Ingham Harry. 1955. *The Johari Window: a graphic model for interpersonal relations*. Los Angeles: University of California Western Training Lab.
- Mahbubani, Kishore. 1992. "The West and the rest." *The National Interest* 28: 3–12.
- Mayer, Tilman. 2019. "Humanity, Globality, and Politics." In *The Bonn Handbook of Globality Volume 2*, eds. Ludger Kühnhardt and Tilman Mayer, 1499–1509. Cham: Springer.
- Morgenthau, Hans J. 1945. "Diplomacy." *The Yale Law Journal* 55: 1067–1080.
- Morgenthau, Hans J. 1948. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.

- Murray, Stuart, Paul Sharp, Geoffrey Wiseman, David Criekemans, and Jan Melissen. 2011. "The present and future of diplomacy and diplomatic studies." *International Studies Review* 13 (4): 709–728.
- Neumann, Iver B. 2012. *At home with the diplomats: Ethnography of a European foreign ministry*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Neumann, Iver B. 2013. *Diplomatic sites*. London: Hurst.
- Nicolson, Harold. 1954. *The Evolution of Diplomatic Method*. London: Orion Publishing Co.
- Nye Jr, Joseph S. 2004. "Soft power and American foreign policy." *Political Science Quarterly* 119 (2): 255–270.
- Nye, Joseph S., Jr. 2017. "The Kindleberger Trap." Project Syndicate. Last accessed 9 September 2024. <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-china-kindleberger-trap-by-joseph-s--nye-2017-01?barrier=accesspay>.
- Pouliot, Vincent, and Cornut, Jérémie. 2015. "Practice theory and the study of diplomacy: A research agenda." *Cooperation and Conflict* 50 (3): 297–315. DOI: 10.1177/0010836715574913
- Ruggie, John Gerard. 1998. "What Makes the World Hang Together? Neoliberalism and the Social Constructivist Challenge." *International Organization* 52 (4): 855–885 DOI: 10.1162/002081898550770
- Schatzki, Theodore, Karin Knorr Cetina and Eike von Savigny. eds. 2001. *The practice turn in contemporary theory*. London: Routledge.
- Schulzinger, Robert D. 1989. *Henry Kissinger: Doctor of Diplomacy*. New York: Columbia University Press.
- Sending, Ole. J., Vincent Pouliot, and Iver B. Neumann, eds. 2015. *Diplomacy and the making of world politics*. New York: Cambridge University Press.
- Sharp, Paul. 2009. *Diplomatic Theory of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slaughter, Anne-Marie. 2009. "America's edge: Power in the networked century." *Foreign affairs* 88 (1): 94–113.
- Stefanović-Štambuk, Jelica. 2010. "Da li je diplomatija danas održiva?" *Međunarodni problemi* LXII (4): 641–677. DOI: 10.2298/MEDJP1004641S.

- Stefanović-Štambuk, Jelica. 2011. „Politika u mreži: sprezanje medija, diplomatije i javnosti u novu naučnu paradigmu međunarodne, svetske i globalne politike.” U *Nauka i politika*, ur. Miloš Kovačević and Milenko Pikula, 349–366. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Steiner, Barry H. 2018. *Diplomatic Theory: A Focused Comparison Approach*. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield
- Strange, Susan. 1994a. “Who Governs? Networks of Power in World Society.” *Hitotsubashi Journal of Law and Politics*, Special Issue: 5–17.
- Strange, Susan. 1994b. “Wake up, Krasner! The World Has Changed.” *Review of International Political Economy* 1 (2): 209–219. DOI: 10.1080/09692299408434276.
- Strange, Susan. 1995. “The defective state.” *Daedalus* 124 (2): 55–74.
- Strange, Susan. 1996. *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Strange, Susan. 1997. “The erosion of the state.” *Current History* 96 (613): 365–369.
- Taylor, Alan J. P. 1980. *The Struggle for Mastery in Europe: 1848–1918* (Revised edition). Oxford: Oxford University Press.
- The White House [WH]. 2022. “National Security Strategy.” *The White House*. October 2, 2022. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>.
- United Nations Framework Convention on Climate Change [UNFCCC]. 2022. “What is the Triple Planetary Crises?” *United Nations Framework Convention on Climate Change*. Last accessed 7 September 2024. <https://unfccc.int/blog/what-is-the-triple-planetary-crisis>.
- Von der Leyen, Ursula. 2019. “Political Guidelines for the next European Commission 2024–2029.” Strasbourg, July 18, 2019. https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-f63ffb2cf648_en?filename=Political%20Guidelines%202024-2029_EN.pdf.
- Vucic, Aleksandar, and Jinping Xi. 2024. “Joint Statement of the President of the Republic of Serbia and the President of the People’s Republic of China.” *Republic of Serbia – Ministry of Foreign Affairs*. 18 May 2024. <https://www.mfa.gov.rs/en/press-service/statements/joint-statement-president-republic-serbia-and-president-people-s-republic-china>.

- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Watson, Adam. 1982. *Diplomacy: the dialogue between states*. London and New York: Routledge.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, Alexander. 2015. *Quantum Mind and Social Science: Unifying Physical and Social Ontology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- World Economic Forum [WEF]. 2023. "The Global Risks Report 2023 (18th edition)." *Insight Report*. Cologny/Geneva, Switzerland: World Economic Forum. January 11, 2023. Last accessed 13 September 2024. <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>.
- Xi, Jinping. 2021. "Full text of Xi's statement at the General Debate of the 76th Session of the United Nations General Assembly." *Official Website of the State Council Information Office of the People's Republic of China*. Accessed 15 January 2023. https://english.www.gov.cn/news/topnews/202109/22/content_WS614a9d11c6d0df57f98e0a81.html.
- Xi, Jinping. 2022. "Rising to Challenges and Building a Bright Future Through Cooperation." *BOAO Forum for Asia Annual Conference*. Accessed 20 June 2023. https://www.boaoforum.org/ac2022/html/detail_2_486_15865_meetingMessage.html.
- Xi, Jinping. 2023. "Full text of Xi Jinping's keynote address at the CPC in Dialogue with World Political Parties High-level Meeting." *Official Website of the State Council Information Office of the People's Republic of China*. Accessed 25 August 2023. http://english.scio.gov.cn/topnews/2023-03/16/content_85171478.htm.
- Xinhua. 2024. "China, Hungary elevate ties to all-weather comprehensive strategic partnership." *Chinese People's Political Consultative Conference (CPPCC)*. 10 May 2024. http://en.cppcc.gov.cn/2024-05/10/c_985727.htm.
- Xuetong, Yan. 2021. "Becoming strong: The new Chinese foreign policy." *Foreign Affairs* 100: 40–47.
- Zuboff, Shoshana. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.

Јелица Стефановић-Штамбук*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

СПЛИТАЊЕ ГЛОБАЛНЕ СИСТЕМСКЕ ПРОМЕНЕ ДИПЛОМАТСКОМ МОЋИ: КОРАЦИ ЕВОПСКЕ УНИЈЕ**

Резиме

Овај рад истражује трансформативну улогу дипломатске моћи у међународним односима, наглашавајући њен потенцијал да допринесе мирним глобалним системским променама. Традиционалне теорије моћи често истичу принуду или доминацију, занемарујући нијансиране и релационе аспекте дипломатије. Концептуализовањем дипломатске моћи као способности да се понуди оно што је другима потребно без очекивања непосредне накнаде, ово истраживање представља сложеније разумевање начина на који државе утичу једна на другу и преобликују глобалне односе. Кључни фокус рада је дипломатска стратегија Народне Републике Кине. Она је посебно наглашена државном посетом председника Си Ђинпинга Француској Републици, Републици Србији и Мађарској 2024. године. Посета, обележена грандиозним церемонијама и стратешким дијалозима, није само приказ кинеских глобалних амбиција, већ манифестација њеног ширег дипломатског приступа. НР Кина користи стратегију која укључује пружање подршке и формирање партнерстава без захтева за непосредном реципроцитетом, тиме изазивајући традиционалне хегемонијске структуре и редефинишући глобалне односе. У поређењу с тим, истраживање такође испитује реакције Европске уније (ЕУ) и Сједињених Америчких Држава (САД) на растући кинески утицај. И поред њихових комбинованих напора и ресурса, ЕУ и САД се боре да достигну ефикасност кинеске дипломатије. Иницијативе ЕУ, као што је „Глобална капија” (“*Global Gateway*”), и ослањање САД на принуду и оштру моћ су анализирани у погледу њихове ефикасности у контрирању кинеском утицају. Резултати

* Имејл адреса: jelica.stefanovic@fpm.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-5154-7186.

** Овај рад је подржан од стране Министарства за науку, технолошки развој и иновације Републике Србије (пројекат број 451-03-66/2024-03 од 26. јануара 2024. године).

показују да, иако ЕУ и САД раде на јачању своје дипломатске моћи, и даље су ограничени традиционалним динамикама моћи и спорије се прилагођавају новим глобалним трендовима. Истраживање користи компаративну анализу политичких смерница ЕУ за период 2019-2024 и 2024-2029 како би тестирало теоријски оквир дипломатске моћи. Ова анализа показује да, иако ЕУ постиже напредак у коришћењу дипломатске моћи, њени напори често бивају спутани успостављеним структурама моћи и опрезним приступом дипломатији. Студија истиче како кинески приступ дипломатији, карактерисан неограниченим понудама и стратешким савезима, успешно нарушава постојећи глобални поредак и представља нови модел утицаја. Студија закључује да дипломатска моћ, како је концептуализована, игра кључну улогу у глобалним системским променама. Кинеска употреба дипломатске моћи, са нагласком на обострану корист уместо непосредне накнаде, успешно изазива тренутни хегемонијски поредак и преобликује глобалне односе. ЕУ и САД, упркос својим напорима, нису потпуно искористили потенцијал дипломатске моћи, настављајући да се ослањају на традиционалне методе утицаја. Будућа истраживања требало би да даље истражују улогу дипломатске моћи у различитим регионалним контекстима и њене последице за глобално управљање. Емпиријска истраживања треба да теже валидацији теоријског оквира и испитивању практичних примена дипломатске моћи у различитим међународним окружењима. Рад наглашава значај препознавања потенцијала дипломатске моћи у стварању уравнотеженијег и сарадничког глобалног поретка. Залаже се за ре-евалуацију традиционалних концепата моћи, наглашавајући потребу за релационим разумевањем међународних односа које ставља у први план узјамност и сарадњу као путеве ка одрживом глобалном систему.

Кључне речи: дипломатија, релациона теорија, дипломатска моћ, воља за односе, узајамност, Европска унија, Кина, Сједињене Америчке Државе, Ортодоксизам

* Овај рад је примљен 23. септембра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

ТЕРОРИЗАМ И ПОЛИТИЧКИ ДЕЛИКТИ У ИСТОРИЈСКОМ И САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ

УДК 323.285(=18)
DOI: 10.5937/spm88-54494
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 6/2024.
Vol. 88
стр. 79-99

Зоран Петровић*

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет УНИОН – Никола Тесла*

Виолета Рашковић Таловић**

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет УНИОН – Никола Тесла*

ПОЛИТИЧКО-БЕЗБЕДНОСНЕ РЕФЛЕКСИЈЕ АЛБАНСКОГ ТЕРОРИЗМА НА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ***

Сажетак

Комплекс проблема у дугој историји српско-албанских односа доказ је сложености историје Балкана. Историјски гледано, два суседна народа на Балкану, српски и албански, нису превазишли своје несугласице и сукобе и са њима су ушли у 21. век. Кроз призму схватања и разумевања политичко-безбедносне ситуације на Косову и Метохији, у раду се истиче значај објективног сагледавања развоја српско-албанских односа кроз историју и

* Имејл адреса: zoranpetrovic197950@gmail.com; ORCID: 0009-0000-3304-8308.

** Имејл адреса: violeta-talovich@mail.ru; ORCID: 0009-0009-7518-8603.

*** Чланак је резултат рада на пројекту Војне академије Универзитета одбране у Београду: „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије”, ВА/ДХ/1/24-26.

утврђивања правих разлога, захтева и поступака Албанаца на Косову и Метохији. Аутори настоје да дескриптивно прикажу и компаративно анализирају распрострањеност албанског тероризма и последице његовог деловања на простору Косова и Метохије, а све у контексту угрожености безбедности Републике Србије и живота људи на простору КиМ. Анализа и синтеза, класични метод испитивања, компаративни метод, техника усмереног интервјуа и научног разговора, неки су од метода коришћених у раду. Циљ аутора је да укажу на чињеницу да је албански тероризам инициран апетитима остваривања политичког циља, идеје о стварању тзв. Велике Албаније. Као такав, албански тероризам се, у овом моменту мора схватити као највиши облик угрожавања безбедности Републике Србије као целине.

Кључне речи: политика, политичко насиље, безбедност, тероризам, албански екстремизам, српско-албански односи

УВОД

Савремени безбедносни ризици, изазови и претње по државу, последица су насталих друштвених промена. „Крај 20. и почетак 21. века је у значајној мери обележило политичко насиље на глобалном нивоу. У том смислу је од изузетног значаја охрабривати и иницирати сва она деловања на пољу науке која имају за циљ да се супротставе овом опасном и насилном деловању моћних и великих држава” (Stojadinović 2015, 92). Историјски феномен који настаје још у периоду Другог светског рата и првог радикалног испољавања национализма, тероризам, као метод политичке борбе не представља инхерентну појаву савременог доба (Ђорић 2011, 422). Насиље је старо колико и човек, што нас упућује на закључак да је политичко насиље старо колико и политика. „Као динамичка друштвена категорија политичко насиље није ништа друго до врста политичког чина, односно активности. Док је друштвено насиље могуће означити као спој рационалног и ирационалног у неодређеној сразмери, политичко насиље је телеолошка (сврховитост целисходност) делатност, односно активност у којој свест, рационални момент, треба да претежу над ирационалним” (Гаџиновић 2008, 1). Политичко насиље укључује

многе радње које нарушавају основна права човека, посебно права на живот, слободу.

Сама политичка делатност као таква, нам се често појављује као једна врста субверзивне делатности, и то субверзије која има вишеструке димензије појављивања. Професор Симеуновић је одређује као реализацију стратешких и тактичких циљева у сврху продора и максимизирања глобалних, идеолошких, економских, културних и других образаца којима се настоји извршити парцијална или целокупна промена начина живљења и битних политичких и друштвених усмерења неког друштва (Simeunović 1989, 134).

Као сложене облике субверзивне политичке делатности, политичког насиља, издвајамо тероризам и екстремизам. „Екстремизам се у политици обично испољава у два вида: као заговарање екстремно обликованих политичких циљева нормалним методама (...) или пак, као заговарање или покушај реализације социјално прихватљивих као нормалних политичких циљева коришћењем драстичних и социјално неприхватљивих метода” (Simeunović 2009, 25). Термин „екстремизам” се најчешће користи када се говори о изопачености политичких норми и када говоримо о неком виду кршења демократских процедура. „Компарацијом екстремизма и тероризма долазимо до закључка да је њихова демаркациона линија раздвајања сфера политичности. Наиме, док екстремизам као појава егзистира не само у пољу политике, већ и у спорту, религији и сл, тероризам је увек политичка појава. Оно што му даје карактер политичког феномена јесу политички мотив и политички циљеви” (Ђогић 2011, 422).

Политичке рефлексije, мотиви и циљеви који настају као резултат једностраних политичких потеза политичара са простора Косова и Метохије годинама уназад, као извориште највећих безбедносних претњи у Републици Србији – од нарушавања територијалног интегритета, сепаратизма, оружане побуне, до екстремизма, тероризма и организованог криминала – на пиједестал стављају управо простор Косова и Метохије (Barišić 2024). Тежина овог питања огледа се у чињеници да је нормализација односа са привременим органима у Приштини, не само неопходност за Србију, већ и вид условљавања њеног напретка у процесу прикључења Европској унији, које представља врло важан део Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ и националних спољних политика појединих њених чланица – посебно Немачке (Stojiljković 2010, 56).

Међутим, очигледна је контрадикторност између највеће претње безбедности Републике Србије, тј. противправног једностраног проглашења независности Косова и Метохије и истовременог залагања за „политику безбедности, засновану на мултилатералном и интегралном приступу, којим се афирмише концепт кооперативне безбедности”.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ТЕРОРИЗМА

Данас у свету нема државе која у већој или мањој мери није изложена различитим облицима тероризма, мотивисаног различитим идејама и хтењима, а кога спроводе разнородне групе, организације и покрети. Терористичке активности с краја 20. века и почетком 21. века, јасно су указале да је тероризам постао проблем број један човечанства, а посебно после 11. септембра 2001. године (након терористичких напада на САД), од када је постао глобални проблем и претња човечанству, који угрожава мир, безбедност и напредак, не само појединих режима и држава, већ и читавих народа и региона. Одмах после терористичких аката почињених у САД 11. септембра 2001. године Међународна заједница је реаговала како на глобалном плану (UNSC, S/RES/1368)¹, тако и кроз регионалне организације (Европска унија, ОЕБС (видети: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju [OEBS] 2014), Савет Европе).

Тероризам као појам и појава, предмет је стручних и научних расправа, првенствено када је реч о врстама и узроцима његовог настанка. Чињеница да је тероризам обележио готово половину 20. века и наставио да се манифестује и у 21. веку, без смањења интензитета, напротив, мењајући појавне облике и начине деловања и реализације терористичких аката, није довела, и поред константног настојања струке, до јединствене дефиниције и сагласности око појмовног одређења и прецизног дефинисања тероризма. Последице тога су нове дефиниције, у којима се наглашавају различити аспекти тероризма, па се може закључити да је тероризам: „Организована

¹ Уједињене нације су 12. септембра 2001. године усвојиле резолуције ГС 56/1 и СБ 1368, којима су снажно осуђени ови акти и за које је речено да представљају претњу међународном миру и безбедности. Савет безбедности је 28.09.2001. године једногласно усвојио једногласно усвојио резолуцију 1373 о проблему међународног тероризма. Резолуција поред осуде конкретних акција, садржи и мере за свеобухватнији приступ борби против међународног тероризма.

примена насиља од стране политички мотивисаних извршилаца (појединачно или групно), који су одлучили да кроз страх, зебњу, дефетизам и панику, намећу своју вољу органима и грађанима” (Gaćinović 1994, 27; 36).

У међународним оквирима тероризам се дефинише као сет забрањених активности које дефинише међународно право, и које су по правилу усмерене према појединцу, групи или држави, чији су извршиоци политички мотивисани (појединци, терористичке групе или држава) и одлучни да кроз страх, зебњу, дефетизам и панику намећу своју вољу нарушавајући тако основна људска права и слободе грађана, као и стабилност међународне заједнице. Ради потпуног дефинисања појма тероризам неопходно је напоменути да је појам „терор” настао од латинске речи „*terror*” што значи страх, ужас, задавање страха или примена насиља све до физичког уништења у политичком смислу, чак и најокрутнијим средствима. Тако носиоци тероризма и терора данас, у складу са начелом „*иза нас на десетине убијених, осакаћених, киднапованих, а испред нас на стотине хиљада и милиона застрашених*” (Mijalkovski 2004, 5), успевају да код преживелих изазову висок степен страха, а код својих чланова илузију о стварању пројектованог циља. Војин Димитријевић (Dimitrijević 1982, 122; 1985, 111) тероризам одређује на основу неколико елемената, односно сматра да тероризам везују следеће карактеристике: *политичка природа, изазивање страха код противника, утицај на ширу околину и неморалност тероризма*, а да се појам терор употребљава у двојаком смислу, односно као метод владања и као метод борбе против власти.

Са аспекта политике тероризам представља примену политички мотивисаног насиља од стране појединца или организоване групе, са циљем наметања политичких идеја, насилне промене власти или остваривања других политичких циљева, различитих од циљева и политике актуелне власти.

Упркос чињеници да у науци постоје различити приступи, дефиниције и одређења појма и појаве тероризма, његова распрострањеност је све већа, све је израженији и неселективнији, изазивајући као такав, последице које не познају границе.

У прављењу дефиниционог оквира тероризма анализом је утврђено да у светској теорији обитава око триста дефиниција, и да су у већој или у мањој мери заступљени следећи појмови: *отмица, уцене, претња силом, психо-физичко злостављање, атентати,*

саботаже, појединачна и масовна политичка убиства и др. При чему се интенција испољавања чешћа над невиним жртвама него над сталним и потенцијалним противницима. Из дефиниција издвојени су елементи који се понављају: *насиље, сила (појављује се у 83,5% дефиниција), политичко насиље (65%), страх (51%), претње (47%), психолошки ефекти (41%), разлике између мета и жртва (Savić, 2004, 658).*

Како би свеобухватније сагледали све аспекте тероризма навешћемо неколико дефиниција различитих аутора.

„Тероризам је акт физичког насиља, чији је предмет изабран тако да изазива јаке психичке реакције, у првом реду страх ширег круга људи, у нади да ће оне помоћи да се одржи или промени понашање које је важно за постизање политичког циља” (Dimitrijević 1982, 122).

Милан Пашански, је вишеслојну појаву тероризма покушао да дефинише употребом посредног метода, односно издвајањем „[једанаест] конститутивних елемената и то: политички мотивисана намера, организованост, последице терористичког акта, вољни однос терориста, средстава, безобзирност и изузетна суровост, разноликост и велики број мета, економичност извођења терористичких аката, комуникативност, велики публицитет и његови носиоци – недржавни и државни субјекти” (Pašanski 1987, 35–40). „Тероризам се може тумачити или посматрати као метод којим одређена организована група или јединка, покушавају остварити своје циљеве системском применом насиља. Тиме се тероризам не разликује само од терора државе, него и од насиља масе или масовне побуне” (Goodwin 2006, 2027).

Анализом наведених дефиниција може се закључити да све оне тероризам сматрају видом насиља који је у функцији остваривања политичких циљева.

Основне изворе савременог тероризма многи аутори налазе у нагомиланим и дубоким друштвеним, економским, етичким, верским и политичким противречностима и нежељеним друштвеним условима (променама) које заговорници терористичких метода покушавају променити по сваку цену, не осврћући се притом на кршење људских права и слобода или интересе других људи, тако да су циљеви тероризма најчешће усмерени на:

– промену и освајање власти,

- стицање националне независности (политичка аутономија) или отцепљење дела државне територије и припајања те територије другој држави, интернационализација постојећег сукоба,
- наношење економске или друге штете држави према којој су усмерени терористички напади.

У најопштијем смислу, тероризам је примена или претња примене, најчешће, свирепог насиља ради уливања страха како према циљној групи која је мета напада, тако и код шире популације грађана са циљем наметања своје политичке воље држави и друштву.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ТЕРОРИЗМА

Савремени тероризам као феномен има низ специфичности које произилазе из разноврсних облика испољавања, а које карактерише организованост, бруталност и нехуманост. Разноврсни облици тероризма захтевају уважавање разноврсних критеријума да би прецизно формулисали заједничке карактеристике овог специфичног насиља. Тероризам карактерише насиље путем кога терористи настоје да победе противника противно законима вођења рата. Најчешће га осликава напад на недужне цивиле (Мижалковски 2004, 6–16).

Бројни аутори истичу различите карактеристике тероризма, као једног од највећих безбедносних изазова савременог човека и друштва.

Према професору Мијалковском, терористички акт карактеришу неколико међусобно повезаних обележја: противзаконитост, неморалност, колективност, окрутност, фанатизованост, ирационалност, непредвидљивост, тајновитост и трагична отвореност (Мижалковски 2004, 18). Међународно право сваки терористички акт одређује као противан закону, па са тим у вези и свака појединачна држава у међународном систему у свом Уставу забрањује тероризам као метод борбе. Када говоримо о неморалности, није потребно наглашавати да је сваки терористички чин неморалан сам по себи. Неморалност је, у највећој могућој мери својствен албанским терористима (Мижалковски 2003, 13).

Савремени тероризам карактерише сложеност односа и организацијске структуре. Потреба за постизањем ефекта импозантности намеће потребу за сложеном и детаљном организацијом. Изазивање страха и панике, разарања великог

обима, подстакнута су готово увек неком врстом идеолошких убеђења, фанатизмом одређене врсте, обележеног одсуством емпатије и толеранције за жртве агресивног чина. Како би постигли зацртани циљ, терористи неретко постављају ирационалне, нереалне ултиматуме које упућују посредно жртви. Као једини могући начин остваривања циљева, прибегавање насиљу се оправдава као такво, односно подводи се под „ослободилачки рат”, борбу против „диктаторског режима” и слично. Треба напоменути да постоји својеврсна „предност” терориста у односу на антитерористичке снаге. Акт насиља може бити изведен било када и било где, јер процену и одлуку о времену и месту узвођења терористичког акта доносе терористи.²

„Тероризам и његов појам је једно од оних питања које свако може да схвати на први поглед, али које, ако се темељно испита, открива сазнање да није тако лако, како се веровало приликом првог прилажења проблему” (Jakovljević 1997, 25).

Катарина Томашевски под појмом тероризма подразумева „различите акте насиља и угрожавања људских права и људских живота, као и јавних, односно заједничких и индивидуалних добара” (Томашевић 1983, 13–22).

Џон Такра, сматра да се ради о „апстрактном феномену који не поседује реалну суштину која се може открити и описати” (Thackrah, 2004).

Шмид (*Jongman Schmid*) је конструисао дефиницију од 200 речи чије основне елементе издваја симболичне или случајне жртве, планирање унапред, недостатак прихватљивих моралних начела, особине самих организација, методологију и понављање операција, потребу за привлачењем пажње, употребу страха и политичке захтеве (Schmid 1988).

Тероризам албанских екстремиста, метод и облици деловања

Комплексност проблема у дугој историји српско-албанских односа је само доказ сложености историје Балкана. Историјски гледано, два суседна народа на Балкану, српски и албански, још увек

² Непосредно после терористичких напада на САД, у којима је страдало око 3.000 људи, амерички званичници су нагостили могућност да одговорност за нападе на САД сносе обавештајци, јер нису открили и онемогућили нападаче.

нису превазишли своје несугласице и сукобе и са њима су ушли у XXI век. Српски и албански народ живе у пет балканских држава.³ Ради схватања и разумевања ситуације, битно је објективно сагледати развој српско-албанских односа кроз историју и утврдити праве разлоге, захтеве и поступке Албанаца ради остваривања циљева, а на рачун и штету српског народа и државе Србије.

Оружана побуна албанских екстремиста отпочиње 22. јануара 1990. године извођењем терористичких акција и иста бива убрзо угушена. Међутим, ови догађаји су утицали да албански екстремисти у наредном периоду отпочну са припремом оружаног насиља како би на тај начин скренули пажњу међународне јавности и битних субјеката међународне заједнице.

„После периода санкција почетком деведесетих година прошлог века, рата у окружењу и великих економско-социјалних проблема, Србија се већ крајем 1997. године озбиљно суочила са проблемом тероризма. Сепаратистичке тежње косовских Албанаца испољавале су се најпре кроз протесте, али са све већим притиском на српско и неалбанско становништво да се исели” (Džurić-Atanasievski i Draganović 2012, 215).

Прве оружане групе тзв. ОВК на подручју Дренице предводио је Адем Јашари који је 28. фебруара 1998. године извршио оружани напад на патролу МУП-а у селу Ликошане код Глоговца. Овај напад најавио је слична деловања на Косову и Метохији. Карактеристике напада извођених 1998. године значиле су брзо повлачење и нестајање актера терористичких напада. Каснији напади служили су за циљ да представе терористе као „праву војску” које је способна за успешно извођење напада различитих обима и интензитета.

У јулу 1998. године дејства албанских екстремиста била су подигнута на виши ниво, када су успели да остваре контролу над око половине подручја Косова и Метохије, као и да ометају и онемогуће комуникацију (Simović i Karanović, 2004).

Физичко насиље над цивилним становништвом

Цивилно српско становништво на КиМ много година уназад изложено је константним нападима од стране албанских терориста и екстремиста. Сваки појединачни напад на децу, старије људе или

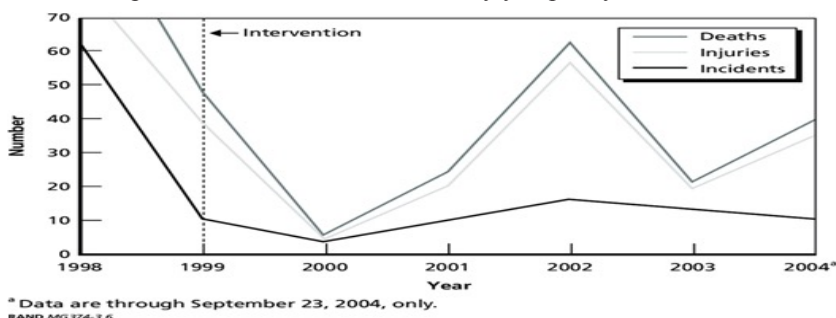
³ Срби живе у Хрватској, БиХ, Северној Македонији, Србији и Црној Гори, а Албанци у Албанији, Србији, Црној Гори, Северној Македонији и Грчкој.

обичне грађане, имао је за циљ да се живот српском становништву учини неподношљивим, циљ да сваки појединац треба да има на уму да у било које време и без икаквог повода може бити мета напада без преседана. О тим зверствима говоре српска стратишта у селима Клечка, Глођане код Дечана и Ретимље код Ораховца (Simović i Karanović, 2004).

„Још седамдесетих година у покрајини су постојале илегалне организације које су временом прерасле у терористичке групе. Народни покрет Косова, основан фебруара 1982. године у Немачкој, залагао се за свенационално уједињење у једну албанску државу. Из Народног покрета Косова настало је језгро Ослободилачке војске Косова. Од 1991. године до краја 1997. године албански терористи су извели 134 акта насиља” (Djurić-Atanasievski i Draganović 2012, 216).

Албански терористи су применом физичког насиља над српским и другим неалбанским становништвом имали за циљ да натерају српско државно руководство да пренесе надлежност државе Србије албанским сепаратистима, да разбије територијалну целовитост и промени уставне одредбе.

Шема 1: Криминална делатност на Косову у периоду 1998–2004. године

Извор: Jones *et al.* 2005

Како би остварили своје пројектоване политичке циљеве албански екстремисти и терористи континуирано су примењивали принуду, одмазду и сејали страх. Оваква стратегија се наставља и дан-данас.

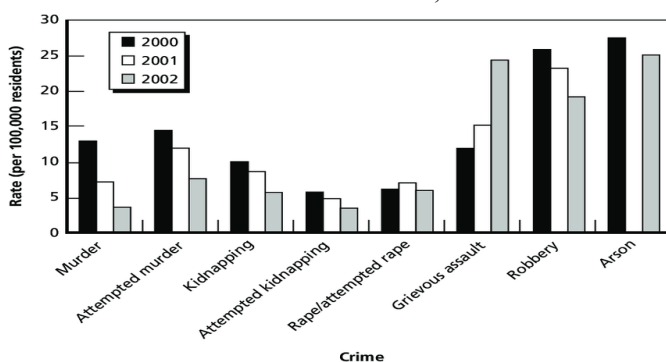
Неоружани облици албанског тероризма

Пропагандна делатност: Информативно-пропагандна делатност је активност од веома великог значаја у презентацији циљева и реализованих аката албанских терориста. Вође пропагандне делатности свим силама настоје да домаћој и светској јавности представе свој програм као једини исправан, реално достижан и нужан, услед угрожености властите позиције. „Према албанском становништву ОВК је водила интензивну пропаганду која је позивала, али и претила онима који нису хтели да се придруже ОВК. Према неким подацима, ОВК је у мају имала око 1.200 чланова да би у јулу тај број нарастао до 25.000 људи” (Djurić-Atanasievski i Draganović 2012, 218).

Обавештајно-безбедносна делатност: Обавештајно-безбедносна делатност албанских екстремиста и терориста представља кључни чинилац у прикупљању података и извођењу насилних аката. Као таква, она је усклађена и потпуно контролисана, обједињена са безбедносно-полицијском делатношћу.

Криминална делатност: Експанзија организованог криминала на Косову и Метохији јавља се као резултат терористичких активности албанских екстремиста. Веома заступљени облици организованог криминала деловања Албанаца су рекетирање, уцене, насилништво, трговина наркотицима и људима, као и насиље на националној основи.

Шема 2: Kosovo Crime Rates, 2000–2002.

RAND MG 374-3.4

Извор: Jones *et al.* 2005

Инострана подршка и политичко лобирање: Албански екстремисти у реализовању зацртаних циљева имали су и имају велику подршку, нарочито великих сила (Ораџић 2003). Политички званичници као и медији на Западу су већ у другој половини 1998. године о албанским екстремистима говорили као о „борцима за слободу” и побуњеницима, док су српске снаге оптуживане за прекомерно коришћење силе и етничко чишћење.

Утицај исламског фундаментализма: Овакав утицај је потврђен кроз учешће муџахедина са Косова и Метохије у оружаним сукобима. Још једна од чињеница присутна као облик подршке терористима је и позив женама за безусловну подршку и интензивно ангажовање у терористичким акцијама. „Не желимо да идеш на бојно поље, како бисмо те поштедели сваког понижења и побуне, само желимо да следиш пример жена из давнина постичући на цихад, припремајући мушкарце за борбу, показујући стрпљивост на том путу и жељу за учешћем у борби на сваки начин, а ради доношења победе исламу” (Guidere 2012, 126). Исламски фундаменталисти су преко хуманитарних организација и даље значајно присутни на простору Косова и Метохије.

Српско-албански односи и политичко-безбедносне рефлексије албанског тероризма

Историјски извори први пут Албанце помињу у XI веку, а све до XIII века они не представљају одређену историјску чињеницу. Помињу се као сточарско-номадско становништво на планинама, веома малобројно и без јасног етничког идентитета. У средњовековној српској држави Арбанаси су били потпуно интегрисани у државном и друштвеном смислу. Српски цар Душан (1331–1355) носио је титулу „Цар Срба, Грка, Бугара и Арбанаса”, а простор Косова и Метохије био је насељен хомогеним српским становништвом, а само око 2% од укупног броја становништва, чинили су Албанци углавном римокатоличке вероисповести.

Турска инвазија у XIV веку изазвала је трајне поремећаје на Балкану, покренула је велике етничке масе, и довела је до трагичних последица. Турска владавина почивала је на закону дискриминације и апсолутне владавине ислама, са појединачним или масовним насиљем, све до уништења појединца или читавих области.

Стални отпор и борба српског народа за национално ослобођење, представља и корене дубоких демографских промена које су се на Косову и Метохији десиле. После пораза Аустрије у аустријско-турским ратовима (1687–1690. и 1717–1737) долази до две највеће сеобе Срба, и у периоду од 1878. до 1912. године после Берлинског конгреса (1878) када је дошло до дефинитивног и трајног нарушавања етничке равнотеже због исељавања најмање 150.000 Срба са простора Косова и Метохије.

Формирање Призренске лиге, под покровитељством турске владе (порте), представља кључни момент у конструисању албанске националне идеологије. Тада је први пут формулисан концепт тзв. Велике Албаније⁴ (Шема 3), коју је требало да чине четири пашалука: скадарски, косовски, битољски и јањински (Simović i Karanović 2004).

Непријатељство Албанаца према српском народу наставило се и у Првом и Другом светском рату (Stojanović i Blagojević, 2017, 119–141).⁵ После Другог светског рата, протераним Србима, тадашње власти комунистичке Југославије забраниле су повратак на своја огњишта. И поред таквог непријатељског деловања, Косово и Метохија је у нову Југославију 1945. године ушла као аутономна област са могућношћу свестраног националног, економског и културног развоја Албанаца у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији.

⁴ На Берлинском конгресу, немачки канцелар Ото фон Бизмарк је захтеве Албанаца прокоментаришао реченицом: „Нема албанске нације, Албанија је само географски појам” (Bataković 2007, 211).

⁵ Према подацима америчких специјалних служби (*Office of Strategic Service*) Албанци су од априла 1941. године до августа 1942. године убили око 10.000 Срба.

Шема 3: Тзв. Велика Албанија према границама етничке Албаније
(1) карта Фекми Костурија из 1938. године; карта са албанских
демонстрација у Бриселу

Извор: Simović i Karanović 2004.

Српски народ, сплетом најразличитијих историјских и политичких околности, у једном делу своје државе, доведен је у ситуацију да буде мањина без мањинских права, а његова етичка заступљеност на Косову и Метохији буде значајно смањена, са перспективом нестајања.

Распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије почетком деведесетих година 20. века, од стране Албанаца виђена је као могућност за остваривање тзв. великоалбанских тежњи. Терористичким дејствима (22–31. јануара 1990. године) провоцирали су реакцију Републике Србије. У том периоду од 1.347 учесника побуне – 18 је погинуло, 54 су рањена, а ухапшено је 887 лица, док је 41 полицајац МУП-а Србије рањен (Мижалковски 2002, 263).

Делегати тадашње скупштине Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова и Метохије тајно су се састали 2. јула 1990.

године и усвојили су тзв. Декларацију о независности Косова, а затим 7. септембра у Качанику Устав Републике Косово. Скупштина Републике Србије је 5. јула 1990. године донела одлуку о суспензији Социјалистичке Аутономне Покрајине Косова и Метохије, али је несмотрено испустила прилику да у складу са законом предузме и све друге мере према починиоцима нелегалних и непријатељских делатности, што су Албанци искористили за организацију и успостављање паралелне власти на Косову и Метохији, која је функционисала до агресије НАТО на Србију, а чији је примарни циљ био остварење концепта независног Косова и стварање тзв. Велике Албаније (Milkovski i Miljković, 2022). Дугогодишње припреме, лобирање код моћних земаља, помоћ Републике Албаније, представа о тзв. угрожености Албанаца на Косову и Метохији од српског хегемонизма и терора, али и неадекватна политика власти Републике Србије, довели су до благонаклоности према Албанцима и НАТО бомбардовања Србије, а тај акт је правдан као заштита људских права Албанаца на Косову и Метохији (Simović i Karanović 2004). По окончању бомбардовања око 280.000 Срба и другог неалбанског становништва морало је да напусти Косово и Метохију. Косово и Метохија, резолуцијом 1244 СБ ОУН (UNSC, S/RES/1244)⁶, постало је протекторат УН. А 24. фебруара 2008. године Албанци једнострано проглашавају независност Косова и Метохије. Једностраном проглашењу независности Косова и Метохије најоштрије су се успротивиле власти Републике Србије, представљајући тај чин незаконитим.

Имајући у виду да Албанци на Косову и Метохији имају само један циљ, а то је независно Косово и Метохија, неће се либити да употребе силу против свега што им се нађе на путу како би тај циљ у потпуности остварили. Преостало српско становништво, гетоизовано у малим енклавама, стално је изложено малтретирању албанских терориста. Српским енклавама стално се искључује дотур струје и воде док се снабдевања намирницама хране и лековима одвија веома отежано. Све ове радње албански терористи врше плански, у циљу расељења преосталих Срба са простора Косова и Метохије. Срби

⁶ Резолуција Савета безбедности Организације уједињених нација 1244, усвојена је 10. јуна 1999, након опозива резолуција 1160, 1199, 1203 и 1239, којом је одобрено међународно војно и цивилно присуство у Савезној Републици Југославији и успостављање Мисије привремене управе Уједињених нација на Косову.

који више не успевају да трпе малтретирање Албанаца, продају и наставиће са продајом своје имовине Албанцима у бесцење спасавајући живу главу.

ЗАКЉУЧАК

Политичко-безбедносне рефлексије албанског тероризма детерминишу конкретне ситуације на терену, како на простору Косова и Метохије, тако и на простору целокупне територије Републике Србије. Политички циљеви Албанаца, који у бити подстичу албански тероризам, занемарују основна људска права српског народа на простору Косова и Метохије, одржавајући константне тензије, претње и притиске на српски народ. Основни предуслов ефикасности сузбијања албанског тероризма је, пре свега, јединство борбе у превенцији тероризма од стране свих држава. Најбитнији моменат у борби против тероризма представља комуницирање између људи, влада, војски и других организација, као и размена информација.

Познато је да је албански тероризам инициран апетитима остваривања (политичког циља) идеје о стварању тзв. Велике Албаније и да је у овом моменту најбитније да се албански тероризам мора схватити као највиши облик угрожавања безбедности Републике Србије као целине.

Изузетно је значајно да се у борби против албанског тероризма испоштује принцип јединства, посебности и општости. То значи, да треба, полазећи од општих заједничких принципа, омогућити нашој држави да се избори са албанским тероризмом на свом простору, водећи рачуна да се ничим не угрозе све врсте слободе и права човека.

Како би се активно и успешно радило на превенцији и сузбијању тероризма, неопходно је најпре поставити јединствену дефиницију самог терористичког чина, односно тероризма. Међународно-правни оквир мора бити исти за све и поштован и примењиван према свима једнако, без пристрасности и двоструких стандарда. Све док је терористички акт за једне борба за слободу и национална права а за друге терористички акт, није реално очекивати потпуно решење у сузбијању и превенцији тероризма.

Следећи значајан корак у спречавању деловања терористичких организација на Косову и Метохији је онемогућавање финансирања

оваквих организација. Организовани криминал и деловање мафије на овом простору, у великој мери подржавају рад терористичких организација, обезбеђују средства за њихову реализацију. И власти у Приштини и међународна заједница не предузимају никакве кораке ка сузбијању оваквих појава, што доводи до нових напада и нових и константних застрашивања српског и другог неалбанског становништва на Косову и Метохији.

Трећи корак је одустајање сваке државе појединачно, као и међународне заједнице у целини, од терористичких снага и облика терористичке борбе у остваривању својих политичких циљева.

Четврти корак је демократизација у решавању свих политичких и других спорова међу етничким заједницама. Ово подразумева мултиетничко, мултинационално и свако друго друштво које не подразумева границе међу људима, притиске и наметање решења са стране. Остваривање овог корака је веома тешко јер наведено правило не важи за тероризам који се базира на верском фанатизму, а албански екстремисти упориште своје борбе виде и у исламу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Barišić, Igor. 2024. „Asimetrično ugrožavanje Republike Srbije – teorijski okvir za analizu problema na Kosovu i Metohiji.” *Politika nacionalne bezbednosti* 26 (1): 83–103. DOI: 10.5937/pnb26-50171.
- Bataković, Dusan. 2007. *Kosovo i Metohija, istorija i ideologija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Dimitrijević, Vojin, 1982. *Terorizam*. Beograd: Radnička štampa.
- Dimitrijević, Vojin. 1985. *Strahovlada*. Beograd: Rad.
- Djurić-Atanasievski, Ksenija, i Mile Draganović. 2012. *Mediji i terorizam*. Novi Sad: Cekom books.
- Đorić, Marija. 2011. „Globalizacija i politički ekstremizam.” *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 5 (5): 415–433.
- Gaćinović, Radoslav. 1994. *Nasilje u Jugoslaviji*. Beograd: Mladost.
- Gaćinović, Radoslav. 2008. „Definisanje nasilja.” *Srpska politička misao* 22 (4): DOI: 10.22182/spm.2242008. 7.
- Goodwin, Jeff. 2006. *A theory of categorical terrorism*. Social Forces: Oxford University Press.
- Guidere Mathieu. 2012. *Novi teroristi*. Zagreb: Alfa.
- Jakovljević, Dušan. 1997. *Terorizam sa gledišta krivičnog prava*. Beograd: Službeni list SRJ.

- Jones, Seth G., Jeremy M. Wilson, Andrew Rathmell, and Jack K. Riley. [Jones *et al.*] 2005. *Establishing Law and Order After Conflict*. UN: RAND Corporation, https://www.researchgate.net/publication/341302869_Establishing_Law_and_Order_After_Conflict.
- Mijalkovski, Milan. 2003. *Terorizam i protivteroristička borba 2*. Beograd: Vojna akademija.
- Mijalkovski, Milan. 2004. *Terorizam*. Beograd: FCO.
- Milkovski, Vangel, i Milan Miljković. 2022. „Interakcija strategije prisile i odvracanja – pouke iz agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju 1999. godine.” *Politika nacionalne bezbednosti* 22 (1): 41–66. DOI: 10.22182/pnb.2212022.2.
- Opačić, Milan. 2003. „Angažovanje država u međunarodnim mirovnim operacijama.” *Vojno delo* 55 (4): 9–43.
- Pašanski, Milan. 1987. *Savremene kamikaze – Transnacionalni terorizam i diplomatija*. Beograd: NIRO-K. Novine.
- Savić, Andrea. 2004. „Od tradicionalnog ka posmodernom terorizmu.“ *Bezbednost* 46 (5): 653–671.
- Schmid, Jonagman, 1988. *Political terrorism*. Amsterdam: Nort Holland Publishing.
- Simeunović, Dragan. 1989. *Političko nasilje*. Radnička štampa: Beograd.
- Simeunović, Dragan. 2009. „Određenje ekstremizma iz ugla teorije politike.“ *Srpska politička misao* 24 (2): 11–30. DOI: 1022182/spm.2422009.1
- Simović, Miodrag, i Nikola Karanović. 2004. *Protiv-teroristička operacija na jugu Srbije*. Beograd: VIZ „Vojna štamparija”.
- Stojadinović, Miša. 2015. „Političko nasilje i globalizacija – izazovi razvoja demokratije.” *Bezbednost* 57 (2): 92–104.
- Stojanović, Stanislav, i Veljko Blagojević. 2017. „Strateški izazovi Kosova i Metohije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 2 (2017): 119–141. DOI: 10.22182/pnb.22017.7
- Stojiljković, Zoran. 2010. *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*. Beograd: Fakultet političkih nauka; Konrad Adenauer Stiftung.
- Thackarah, J. R. 2004. *Dictionary of Terrorism*. London: Routledge.
- Tomaševski, Katarina. 1983. *Izazov terorizma – problemi suzbijanja terorizma u međunarodnoj zajednici*. Beograd: Mladost.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. <https://unmik.unmissions.org/st/rezolucija-ujedinjenih-nacija-1244>.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1368 (2001), Resolution 1368 (2001) Adopted by the Security Council at its 4370th meeting, on 12 September 2001.

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju [OEBS] 2014. *Sprečavanje terorizma i borba protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu: Pristup putem rada policije u zajednici*. Beč: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/1/117669.pdf>.

Zoran Petrović*

*Faculty for International Politics and Security,
University UNION – Nikola Tesla*

Violeta Rašković Talović**

*Faculty for International Politics and Security,
University UNION – Nikola Tesla*

POLITICAL AND SECURITY REFLECTIONS OF ALBANIAN TERRORISM ON THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The complex problem in the long history of Serbian-Albanian relations proves the complexity of Balkan history. Historically, the two neighboring nations in the Balkans, Serbian and Albanian, did not overcome their differences and conflicts and entered the 21st century together. Under the prism of understanding the political and security situation of Kosovo and Metohija, the importance of objectively looking at the development of Serbian-Albanian relations through history and determining the reasons, demands, and actions of Albanians from Kosovo and Metohija is highlighted. The author tries to descriptively show and comparatively analyze the prevalence of Albanian terrorism and the consequences of its actions in the area of Kosovo and Metohija, all in the context of the threat to the security of the Republic of Serbia and the lives of people in the area of Kosovo and Metohija. Analysis and synthesis, classic method of examination, comparative method, technique of directed interview, and scientific discussion are some of the methods used in the work. The author's goal is to point out the fact that Albanian terrorism was initiated by the desire to achieve a political goal, the idea of creating the so-called Greater Albania. As such, Albanian terrorism, at this moment,

* E-mail address: zoranpetrovic197950@gmail.com; ORCID: 0009-0000-3304-8308.

** E-mail address: violeta-talovich@mail.ru; ORCID: 0009-0009-7518-8603.

must be understood as the highest form of endangering the security of the Republic of Serbia as a whole.

Keywords: politics, political violence, security, terrorism, Albanian extremism, Serbian-Albanian relations

* Овај рад је примљен 31. октобра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. децембра 2024. године.

*Горан Д. Матић**
*Канцеларија Савета за националну безбедност
и заштиту тајних података, Београд*

ИСТОРИЈАТ НАСТАНКА И РАЗВОЈА ПОЛИТИЧКИ МОТИВИСАНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА - ПОЛИТИЧКИХ ДЕЛИКАТА

Сажетак

Имајући у виду геополитичка дешавања у првој деценији XXI века, мигрантску кризу, оружане сукобе у Украјини и појасу Газе, Север Африке и политичке промене и сукобе на Западу, политички мотивисане насилне протесте у Србији током 2022, 2023 и 2024. године, политички мотивисана кривична дела – политички деликти као запостављена и заборављена категорија добијају на значају. Јавни наступи, радње и понашања одређених социјалних или политичких група или појединаца којима се не поштују и крше опште друштвене норме, владајући политички систем, уставни поредак или званична идеологија и религија, позива на насилне промене политичког система, одувек су изазивала одређену реакцију владајућих елита преко кривичног законодавства и државног система. Реакција владајућих елита на ове појаве кроз историју била је осуђујућа и најчешће је доводила до опште стигматизације и најстрожег санкционисања. Кроз историју, како пре настанка, тако и након стварања државе као друштвене творевине, сва уређена друштва, сматрала су оваква понашања друштвено опасним и штетним, због чега су била осуђивана и инкриминисана у прописима. Опасност политичких деликата, кроз историју, усмерених против владајућих структура, друштвеног и религијског система, приказивала се у односу на постојећу религијску и друштвену заједницу, као и

* Имејл-адреса: goran.matic@nsa.gov.rs; ORCID: 0000-0001-8443-5797.

на основне вредности на којима је она била успостављена, а тиме и на појединачне чланове тих заједница и друштвених класа и политичких елита, које успостављају, прописују, штите и деле те вредности. У складу са изнетим, недвосмислено је да се развија и изграђује друштвена реакција, која се испољавала у разним временским периодима у историји, као и појавним облицима и различитим степенима интензитета – преко неодобравања до формалне опште осуде и санкционисања. Посматрано кроз ране историјске епохе, развој кривичноправне заштите религијских и друштвених вредности друштва, а касније и државе као друштвене творевине, поред свих уочених аномалија поступања владајућих елита, ипак је неоспорно показао како се друштвена и политичка репресија, некада и религиозно и идеолошки обојена, коначно ипак политика подредила праву. Једна од најважнијих тековина европске правне културе и мисли преко хуманизма и ренесансе, до најновијих времена, је и успостављање појма и правног института политичког деликта као привилегованог деликта – кривичног дела уређеног законом, као опште и правне културе, и поред тога што се и у демократским државама ограничио углавном на вербалне политичке радње, док су остали политички мотивисана кривична дела, као појавни облици тероризма и екстремизма, измештена из ове структуре крајем XX века.

Кључне речи: политика, безбедност, уставни поредак, држава, религија, право, људска права, кривично право, политички деликт, кривично дело, издаја, велеиздаја

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Када посматрамо историјски развој друштва, одређена кривична дела усмерена против религије и друштвеног уређења, настају са развојем и успостављањем првобитних друштвених и политичких творевина и институција, „пре свега владајуће елите, затим и државе, као и политичке борбе, како између антагонистичких друштвених класа, тако и у оквиру једне класе” (Ђорђевић 1980, 6). У настанку, потреба успостављања заштите, односно заштитни објект код политички мотивисаних деликата била је владајућа религија и морал, односно власт краља или другог владара која је било тешко

раздвојива од религије. Самим чином издаје било је третирано отказивање оданости и верности владару, као и поступање против владајуће религије. Сам појам велеиздаје се термилошки разликује до издаје у томе, уколико се успостави сарадње са другим властима или „спољним елементима” (најчешће владарем или краљем суседне феудалне области или краљевства). То се сматрало непоштовањем заклетве или велеиздајом, са религиозним и правним санкцијама.

И у 21. веку готово три деценије од крвавог распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, краха југословенске политичке идеје, као и концепта комунизма и социјалистичке власти, рушења тековина Првог и Другог светског рата, у нашем друштву „осећа се потреба за преиспитивањем постојеће идеолошкополитичке, криминалнополитичке и кривичноправне поставке” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 456) у теорији познатих политичких кривичних дела. И сама Република Србија, као једна од правних следбеница Југославије, почетком овог века (али и касније) била је поприште унутрашњих политичких конфликта који су некада били уз примену политичког насиља, због чега је и у законодавству Србије потребно додатно сагледати ову проблематику. Имајући у виду изнето, у теорији и пракси правних и политичких наука, намеће се потреба за поновним истраживањем ове друштвене појаве и како утиче, односно „како би требала утицати замисао о демократском државном и друштвеном уређењу на посебно подручје државног репресивног (казненог) деловања” (456), а посебно када је у питању заштита националне безбедности или политички криминалитет.

Најопштије посматрано историја политике би се односила на порекло, настанак и развој структура власти. Теоријски посматрано, када разматрамо појам политике у најширем смислу, она „означава друштвену активност кроз коју људи стварају, чувају, проводе или мењају” друштвене творевине и институције, али и „правила по којима живе” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 456). Управо је сама власт и њена структура, на почетку везана за индивидуе које су биле носиоци власти, а касније у XVII веку постала друштвена творевина – институција, која се развила у државу, била предмет теоријског, како политиколошког тако и правног изучавања ове проблематике. Из ових теорија се и развила савремена европска политичка и правна мисао. Политика је скуп основних принципа и припадајућих смерница којима се усмеравају и лимитирају активности у циљу остваривања дугорочних циљева (*Business Dictionary* n.d.). Као таква,

означава првенствено друштвену активност, коју, „с једне стране, битно карактеришу постојање различитости и конфликта, а, с друге стране, спремност на компромис и консензус. Политика сама по себи, никада не представља директно остварење задатих циљева, него интенцију и настојање да се оствари разрешење друштвеног проблема, конфликта и сукоба” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 456). Уједно она представља и друштвени процес, као и основни начин добијања, али и креирања, одржавања подршке јавности за планирано деловање. Посматрајући теоријски и практично политику кроз дужи временски период наметнула су се нека четири главна значења, односно појмовне дефиниције „политике”¹. „Политика као појам има више значења: наука и вештина управљања државом; наука о циљевима државе и о најбољим средствима и путевима који воде остваривању тих циљева; метод рада неке државе, странке, установе или појединца, мудрост и вештина опхођења са људима и сналажења у животу, довитљивост, сналажљивост, лукавост и препреденост. Поред тога, политика представља и послове, ствари које се тичу државе и дели се на унутрашњу и спољну” (Vučklija 1980, 724–725, prema Matić n.d.).

Облик владавине или друштвено уређење представља збир политичких институција које би требало држави да омогућавају постојање и функционисање како на унутрашњем, тако и на међународном плану. У теорији постоје одређени критеријуми по којима се држава издваја, разликује једна од друге и то су: по уставном устројству, државном уређењу, идеологији или по позицији шефа државе (руководећег тела). Сам облик владавине, државно устројство или политички поредак (за који се у теорији и пракси употребљавају појмови поредак или друштвено уређење) представља и појмовно одређење за систем институција које представљају власт у било којој држави.

Анализирајући политику као друштвену појаву, не може се тврдити да је она статична и фиксирана у времену, јер она у ширем контексту представља људску делатност засновану на истраживању трендова у људском друштву, али и у ширем окружењу, као и утицају на креирању или одређивању будућег друштва, због чега би политика требала располагати одређеном друштвеном силом. „У том смислу,

¹ То су: „политика као ‘уметност владања’; вођење државних послова; средство за решавање друштвених сукоба; обављање власти, односно располагања друштвеним ресурсима” – више у: Matić, Beriša i Dželetović 2017.

држава је производ стваралачке силе друштва. Током вишевековног проучавања и сагледавања друштвене стварности коју изражава друштвено-историјски концепт, евидентно је да политика као процес израста из нужности управљања веома сложеним друштвом својом делатношћу усмерења на производњу, распоређивање, коришћење и контролу друштвене силе” (Milosavljević i Radosavljević 2008, 26–27).

Све изнето указује да процеси управљања одређеним друштвом подразумевају усмеравање деловања и понашања људи, али и усклађивање и усаглашавање тог деловања, све у циљу разрешавања и управљања сукобима унутар те државе и друштва. Наведене друштвене појаве се због деловања и постојања друштвених група са различитим сукобљеним интересима и најчешће одиграва уз помоћ силе у тим процесима, при чему нужно јача сила надвладава мању силу. Сила као покретач политичких процеса и промена, кроз развој политичке мисли је представљала константни предмет бављења овом друштвеном појавом и зато сила представља један од кључних инструмента политике. Једна од најчешћих грешака у теорији би била изједначавање термина силе и насиља, који се као такви и „не могу поистовећивати, јер су им реалитети исказивања различити. Сила представља концентрацију друштвене енергије (акумулирани новац, знање, полиција, војска и слично), али не мора бити у активном дејству, док је насиље нелегално и нелегитимно, неуређено примењивање физичке и друге силе ради приморавања чинилаца или чиниоца на одређено понашање” (Matić, Veriša i Dželetović 2017, 457) изазивањем друштвене нестабилности, немира и нереда, као и физичке патње. У теорији и пракси различитих политичких и револуционарних покрета током историје, сила је била једини модел друштвеног деловања ради предузимања власти. Дакле, сама држава као друштвена творевина би, поред осталог, представља монопол силе, изузев неких ситуација, као у случајевима унутрашњег грађанског рата или оружане побуне у којима „држава губи фактичку власт над неким делом своје територије или када једна или више држава или међународна организација преузме директну контролу над територијом одређене државе” (457).

„Постојање и примена друштвене силе у политици има три основне функције. Прва би била одржавање подсистема друштва политиком. Наиме, ако је тај подсистем присвојио право и моћ да открива, артикулише и намеће општи интерес постављајући га изнад свих осталих интереса, а зарад захтева да се ради остваривања општег

интереса жртвују многи други интереси, онда он мора користити скуп сила: а) да би се наметнуо; и б) да би се као такав одржао. Природно стање политике је стварање и разрешавање конфликта друштвених група. Друга функција силе у политици се своди на одржање и развој усмеравања друштва кроз политику. То практично значи да политика стварно монополише применом разних врста силе, могућношћу прогнозирања и креирања будућности и повезивања садашњости и будућности. То није могуће, ако се не издвоји: а) група оних који су сагласни да је надлежност и одговорност политике – друштвене групе политичара која то становиште намеће осталима; б) група политичара која је сагласна да се само применом одређене процедуре може доспети, легално и легитимно, у позицију да се управља друштвом. Савремена друштва развијала су, у том смислу, изборне системе који мање или више и данас фаворизују одређене класе, слојеве, интерне групе и слично” (*Enciklopedija političke kulture* 1993, 434–437, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 457). Трећа функција силе била би да се у политици отклоне или уклоне баријере и препреке у реализацији функција остваривања политике. Баријере и препреке могу се јавити унутар политике као појаве и процеса, као и унутар друштва у којој се управљачка функција спроводи преко политике. Постојање развијених политичких и правних институција уређених уставним поретком требало би допринети превазилажењу друштвених тензија и избегавању огољене силе у процесу освајања власти, дајући том процесу одређену легитимност и плаузибилитет. Унутрашњи конфликти и сукоби у држави „не доводе увек у питање општу управљачку улогу, положај и функцију политике у друштву уопште, већ оспоравају спровођење одређене политике унутар друштвеног уређења” (458).

Посматрајући проблематику употребе монопола силе од стране власти, као и конкретни задатак заштите политике друштва, свака би држава требало да има механизме „концентрације силе и своју политику заштите државе, односно свака се брани на себи својствен начин”, јер настоји да заштити и чува свој политички систем и идеологију. У том циљу, власт персонификована кроз државу употребљава „све расположиве облике примене силе од најблажих до најсуровијих. У том противречју различитих идеологија и визија, амбиција да се освоји власт законито или незаконито, као и расположивих природних ресурса и скупа расположивих сила, настају друштвени конфликти и борбе, али се исходи ових

борби не односе на владавину политике уопште, већ на владавину – доминацију конкретне политике” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 458) у том друштву. Тако посматрано, потребно је указати да се конфликти и борбе различитих друштвених и политичких структуре једне земље јављају у две ситуације:

1) прва, се односи на „постојећи друштвени поредак и на уређење политичког система и државне власти, као и изборног система, остваривање људских и мањинских права, права својине и слично”.

2) друга, је она „у којој постоји некакав општедруштвени консензус или сагласност око уређења власти, уређења приватне и државне својине, облика изборног система и начина вршења власти” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 458).

У првој ситуацији „воде се све врсте политичке борбе уз употребу силе и насиља (Ђогић 2024, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 458) – „укључујући и различите облике најсложенијег политичког насиља (грађански рат)” (*Enciklopedija političke kulture* 1993, 935–968, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 458) „усмерене против конкретне политичке структуре и политике. У тим борбама је веома значајна примена и употреба силе” (458). У другој ситуацији спроводи се сукоб између „политичких организација за долазак на власт уз задржавање уставног поретка, постојећих друштвених односа и друштвено-политичког система”. У овој борби се, по правилу, „ретко употребљава политичко насиље (осим у форми појединачних ексцеса и нарушавања јавног реда и мира)” (458).

Посматрајући међународне односе и бројне документе, увек постоје инструменти да „међународна заједница и свака национална држава, ради заштите мира, људских права и поретка”, али и општих интереса, имају могућност, дужност и право спровођења разноврсних мера и активности „за сузбијање политички мотивисаних насилних аката усмерених против уставног уређења и безбедности државе, па и мера репресивног карактера” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 458). То је било и основно полазиште за доношење бројних међународних докумената који су се и развили у систем међународног кривичног права усмереног против политичког насиља и ради заштите људских права. Управо и владајући приступ позицији међународног и националног кривичног права „у сузбијању свих облика криминалитета полази од тога, да оно представља самосталну грану правног система сваке државе” (458), чак и међународне

заједнице. Тако је легалитет постао водећи принцип и у овој области. Ово се реализује у законом предвиђеној процедури утврђивањем „друштвено опасних радњи које чине кривична дела и санкција за њихове учиниоце, односно спровођењем на закону засноване репресије, као и генералне и специјалне превенције” (459). Све наведене мере су успостављене ради подизања система превенције и генералне репресије. Нетачно би се тврдило, када би се под репресијом подразумевала само примена кривичног законодавства, преко изрицања казни и санкција, јер се ова репресивна делатност државе спроводи и кроз следеће законом утврђене радње: „откривања кривичног дела и учиниоца; кривичног гоњења; изрицања кривичне санкције и извршења ове санкције” (459).

Проблематика кривичних дела која се врше из чисто политичких или идеолошких побуда и мотива, називаних у теорији и политичким деликтима обухвата у најширем смислу свако деловање против власти, насилно или вербално. „Политички деликт у ужем смислу је настао као посебан појам тек у првој трећини XIX века као „дете либералистичке романтике” – привилеговано кривично дело (углавном вербални деликт), који се односе на другачије филозофско, научно, политичко и слично уверење (прогони хришћана, инквизиција, противреформација и слично)” (Lakčević 1995, 9, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 459). У пракси је то представљало јавно иступање против власти и државе, било вербално на јавним и тајним скуповима, било писмено у различитим памфлетима и публикацијама. „Посебно питање представљају деликти, које такође можемо сматрати политичким због мотивације, када је учинилац политичка власт, преко државних органа, а према уставним слободама и правима грађана, било спровођењем терорског начина владавине, било као појединачних активности или ‘злоупотребе моћи’ носилаца власти” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 459). Ова дела представљају злоупотребу државног монопола силе ради очувања власти мимо друштвено уређеног оквира. „Према неким ауторима називају се и злочинима власти, односно као кршење људских права које из идеолошких разлога врше јавни службеници или њихови агенти. То је имало одраза и на појмовно одређење политичког криминалитета, тако да би се у складу са изнетим могао одредити као криминална активност која се врши из идеолошких разлога (Ignjatović 2000, 217, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 459).

Суштинско питање које се намеће у теорији и пракси је да ли су политички мотивисана кривична дела или политички деликти део кривичног права или неке друге области? Наиме, када разматрамо проблематику „напада на власти” – познатијих под појмом политичких деликата, односно кривичних дела мотивисаних политиком, теоријске дебате су највише вођене о овоме проблему у правној теорији XIX века, кроз тадашње законодавство у области кривичног права, али и кроз судску праксу, због чега је овај период и постао значајан за цивилизацијско правно наслеђе. И у данашњем временском периоду, иако су крајем XX и XXI века политички мотивисана кривична дела, под плаштом људских слобода и права – нарочито слободе говора и јавног наступања, али и демократских уставних тековина модерних европских држава, „изашле из моде”, али се појавом нове екстремне деснице и екстремне левице на политичком спектару Европе, ова питања поново актуелизују и постају део судске праксе.

Кључно питање модерног кривичног права представља проблем да ли област заштите уставом уређене власти или репресије кривичних дела учињених са политичком мотивацијом – политичких деликата чини део кривичног права или је то део неких других области као што је заштита националне безбедности или уставног поретка, односно да ли се на ову проблематику уопште може примењивати кривично право. Сходно томе, указујемо да би напуштањем наслеђа кривичноправне теорије из ове области значило губитак процесних ограничења или „ослобађање” моћи коју поседују легитимне власти од примене и поштовања било каквих правних норми, тако да је најцелисходније да се заштита власти од политичког криминалитета и даље спроводи на основу законских описа кривичних дела (инкриминација) и то кроз кривични поступак, него да се спроводи кроз механизме заштите националне безбедности од екстремизма, тероризма, организованог криминала, преко примене војног или полицијског изванправног насиље (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 459). Дакле, да ли државу и власт штитити кроз кривично право или преко посебних прописа који се односе на заштиту националне безбедности и уставног поретка. У пракси националне безбедности, често се истиче и брани став да власти, зарад потребе заштите националне безбедности и уставног поретка, уопште није потребно кривично законодавство, јер се држава налази у стању „нужне одбране” или „крајње нужде” и да кривично

законодавство „користи и злоупотребљава га само зато да насиљу да правни облик, привид законитости и легитимности” (459), као и да се примена права злоупотребљава у пропагандне и политичке сврхе.

Сходно изнетом, имајући у виду историјска искуства у овој области, указујемо да нема уверљивих доказа и разлога за искључење теорије кривичног права и кривичног законодавства из спровођења заштите политичког система, националне безбедности и уставног уређења државе. Насупрот оваквој аргументацији указујемо да се управо уређењем политички мотивисаних кривичних дела – политичких деликата, морала теорија знатно више бавити због основних начела заштите људских слобода и права која су саставни део међународног права у циљу обуздавања легитимних тежњи „за увођењем посебног и споредног кривичног законодавства” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 460). Овакав приступ, не представља ништа друго до спровођење „непосредне политичке репресије” изван оквира „основних начела и норми кривичног права” (460), чији основни циљ и јесте гаранција и заштита људских слобода и права. Спровођење репресивне делатности кроз призму кривичног права је одувек било једина гаранција поштовања друштвених вредности, у која спадају и људске слободе и права, али и заштита друштвеног уређења. „Кривично право и правосуђе су чак и у фашистичким и нацистичким режимима били увек јака препрека неограниченој самовољи и арбитрарности политичке репресије” (Bavcon i dr. 1988, 79–80, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 460).

Разврставање, категоризација и инкриминације политички мотивисаних кривичних дела у теорији и пракси, односно дела „против уставног уређења и безбедности државе” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 467) и дан данас је предмет теоријских и практичних расправа све до данас, како са аспекта заштите људских слобода и права, тако и са аспекта кривичноправне заштите државе. Основ ове расправе представља питање какав би био обухват кривичноправна заштите, како би се инкриминисала ова дела (кроз описе кривичних дела) да би се направио прихватљив компромис противречним захтевима, у првом реду кроз захтеве за правном сигурношћу, за поштовањем људских слобода и права, за правном одређеношћу дела у закону, као и преко сукобљених захтева „спољне и унутрашње безбедности државе, њеног социјално-политичког и уставног уређења, кроз захтев за проширивањем објективно-субјективне концепције кривичног дела и начела одговорности” (460). Посебно питање је

да ли је сам политички став кривично дело или је само политичка мотивација кривичног дела кључан основ за инкриминацију оваквих друштвених деловања. Коначно, разматрајући ове захтеве, преко теорије и праксе, можемо констатовати да је превазиђена теза према којој оваква кривична дела представљају издају – „повреду верности грађана према својој отаџбини”, односно преовладао је став да је увек у питању противправни (насилан) напад на наведене заштићене вредности (Matić 2010, 101–118, prema Matiћ, Beriša i Dželetović 2017, 460).

Сагледавајући концепт политичких мотивисаних кривична дела – политичких деликата, сасвим је законито држави пружати, између осталог, и кривично-правну заштиту, јер се „без рада државе не могу остваривати нити заштитити ни добра појединца, док са друге стране успостављање несразмерне заштите државе води угрожавању слобода и права грађана и других појединаца (страних држављана и апатрида)” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 460). При томе, напомињемо да је заштита државе и њеног функционисања политички проблем, где кривично право има корективну, репресивну, а тиме и секундарну улогу. Свакако би у друштву конкретне проблеме требало решавати кроз институције политичким и правним средствима, кроз развијање културе друштвеног дијалога и толерантности другачијег мишљења, а не репресијом и инструментима кривичног права. Када говоримо о пракси сузбијања политички мотивисаних политичких дела – политичких деликата, сматрамо да је константна могућност и опасност да се репресија спровођена кроз кривично право злоупотреби „од стране оних који су на власти проглашавањем својих политичких непријатеља криминалцима или злочинцима. У прилог томе, неки аутори политички криминалитет дефинишу као посебну врсту криминалитета који обухвата кривична дела којима се напада на постојећи друштвени поредак једне земље у циљу његовог рушења” (Aleksić i Milovanović 1999, 216, prema Matić, Beriša i Dželetović 2017, 461). Постоје и други аутори који под политичким криминалитетом „подразумевају специфичне облике кривичних дела, извршених из политичких побуда”, којима се угрожавају унутрашња (издаја) и спољна безбедност државе (велеиздаја), „као и све криминалне активности које се врше из идеолошких или политичких мотива, како унутар, тако и изван територије државе”. Следствено томе, имајући у виду политичко-идеолошку мотивацију, политичка кривична дела представљају дела,

првенствено се посматрају као „дела која угрожавају унутрашњу или спољну безбедност државе”, али и као „дела која представљају злочине злоупотребе моћи” (461), учињена од стране власти.

„Основу политичких кривичних дела чине облици велеиздаје и издаје. Велеиздајом се називају дела чијим се извршењем угрожава унутрашња безбедност државе и њено државно и друштвено уређење. Издајом се угрожава спољна безбедност земље. У кривичноправној литератури најчешће се истичу три облика велеиздаје: која угрожава уставно и друштвено уређење државе; која угрожава носиоце власти у држави и која угрожава државну територију. Као облици издаје, најчешће се помињу војна, дипломатска и економска издаја” (Ваčić и др. 1995, 428 према Матић, Беріша і Dželetović 2017, 461).

„Слободе, права и дужности човека (грађанина) представљају нераздвојни део уставног уређења сваке државе, због чега су и напади на ове вредности везане за човека у целини и напад на уставно уређење и безбедност државе” (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 23-74). У историји је забележено више оваквих догађаја на различитим географским поднебљима и у различитим историјским периодима. „Тако се у активности кршења људских права убрајају: тајне полиције које се формирају са циљем гушења сваке озбиљније опозиције влади и ради контролисања свих политичких активности унутар (а често и изван) државних граница; кршење људских права политичких противника (од третмана политичких затвореника, преко других видова репресије политичких неистомишљеника); геноцид – масовно уништавање једне националне или етнички мањине; злочини полиције – прекорачења и злоупотребе овлашћења; незаконито праћење, прислушкивање и експериментисање (на пример операција ХАОС (*CHAOS*) у којој су ЦИА и ФБИ на захтев америчког председника Џонсона (*Johnson*) предузели читав низ незаконитих радњи да би утврдили евентуални спољни утицај на неке опозиционе покрете у САД. У те сврхе отворено је чак 30.000 досијеа са најразличитијим подацима о лицима која су била интересантна” (Ignjatović 2000, 217 према Матић, Беріша і Dželetović 2017, 461).

РАЗВОЈ ПОЛИТИЧКИ МОТИВИСАНИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА (ПОЛИТИЧКИХ ДЕЛИКАТА) КРОЗ ИСТОРИЈУ

Анализирајући историју развоја људског друштва, власти и политике неоспорно је да су одувек људска понашања, како појединаца тако и група, којима се крше успостављене друштвене норме, изазивала друштвену реакцију. Сама реакција друштва и власти на кршење норми је била, увек негативна и осуђујућа. Људска друштва од настанка па до данас, увек сматрају оваква понашања појединаца друштвено опасним и штетним, услед чега су их и јавно осуђивала и тежила да их преко санкције сузбију. Опасност неприхватљивог понашања се испољавала у односу на основне вредности друштвене заједнице, на којима она почива, чиме је то утицало негативно и на чланове заједнице, који уживају и деле те вредности. Наведена негативна понашања појединаца и група по свом карактеру увек су изазивала и одговарајућу друштвену реакцију, која се манифестовала у разним облицима испољавања и различитог интензитета – од неодобравања до опште осуде и кажњавања (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 461).

Стари век (Античко доба) – Уобичајено је у стручној литератури да се историјски прегледи о политици и правној заштити државе отварају са Старим веком, односно античком Грчком и Римом. Када сагледавамо ову проблематику и решења старој Грчкој, где су у том периоду постојало робовласничко друштво, са поделом на слободне грађане и робове, политика и правна заштита тог система најчешће је уређивала издају, заштиту демократије – „прикривање истине пред држављанима, злоупотребе власти и кршење закона”. Посебно указујемо да је у том периоду и поступак „рушења демократије и увођење деспотије или тираније сматран једним од најтежих злочина (убиство тирана није било кривично гоњено, јер сматрано за свету дужност грађанина, као и убиство у рату непријатеља)”. Кључни темељ друштвених односа тог периода била је и религија као један од основа уређења грчких античких градова држава. Власт је била изједначена са религијом, због чега је сваки напад на њу – издаја, а издаја је сматрана најтежим обликом светогрђа, али је и сваки напад на власт сматран непосредним нападом на религију. Тако да је деловање власти преко репресије обухватале и све поступке и радње које су третиране „увредом богова, о чему сведочи у литератури

Сократова смртна казна и Аристотелов бег из Атине” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 462).

Када анализирамо стање ове проблематике у старом Риму, различити напади на демократско уређење сматрали су се „непријатељским” чином, због чега су им и дали име *perduellio* (унутрашњи непријатељ). У познијем периоду, имајући у виду промене у структури власти старог Рима, почео се користити и „појам *crimen laese maiestatis populi romani*, који се у првом реду односио на заштиту *rei publice* и плебејских магистрата од аристократије”, да би временом задобио друго значење и „садржај који је обухватао сваки напад на државу – издају, рушење постојећег уређења, остале деликте против државе у које спадају и дела против владајуће религије”. Ови правни термини су постојали паралелно више векова – док је појам *perduellio* био везан само „за радње које су биле против републике или владара (*adversus rem publicam vel principem*), дотле је термин *crimen laese maiestatis populi romani* означавао радње које су биле против римског народа или његове безбедности (*adversus populum romanum vel adversus securitatem ius*). Интересантно је указати и на апсолутну неодређеност деликта названог *crimen laese maiestatis*, који није обухватао само дела која произлазе из *ex scriptura legis*, већ и она која заслужују казну *ad exemplum legis*” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 463). Због овакве неодређености дела, у пракси је захтевано да се оптужница темељи и на особинама и карактеру оптуженикове личности. Сам поступак процесуирања је у том временском добу био усмерен и на политичке противнике који нису учинили никакав преступ или деликт. Тако да ако се лице означено као политички противник, није могло гонити на основу закона, ни помоћу правне аналогије или особина и карактеристика личности, третирано је као душевни болесник.

Средњи век – „У раном средњем веку настанком феудалног друштва, које има германско извориште, настале су новине на овом подручју у односу на античко доба, а које су се односиле на односе унутар владајућих слојева. Феудално уређење је било утемељено на некој врсти уговорних односа између владара и његових вазала, који су уређивали односе верности, помоћи и заштите” (Jasić 1968 према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 463). Уколико вазал не би испоштовао или прекршио обавезе према сизерену (владару), то се у пракси сматрало делом „невере” или неверности, односно поступањем против власти, али и „кривоклетством” – деликтом

против владајуће религије, јер је вазал преузео обавезе према сизерену заклетвом у цркви. Као део правног наслеђа Старог века, из римског права је преузет појам *crimen maistatatis*.

Када разматрамо Енглеску, „тамо је правни развој ових дела текао другачије, како је 1351. године, нагодбом између владара и племића, донет посебан закон о издаји, као израз равнотеже политичке моћи. Сам закон је имао седам прецизније одређених инкриминација кривичних дела и то: замисао или намеру убиства краља, краљице или престолонаследника; силовање краљеве супруге, његове најстарије кћери или престолонаследникове жене; подизање побуне против краља или у његовом краљевству (устанак); удруживање са краљевим непријатељима у држави, нуђење помоћи и подршке; убиство канцелара, ризничара или краљевих судија, а посебне одредбе биле су намењене заштити државног или краљевског печата и новца” (Treason Act 1351. према Матић, Бериша и Джељетовић 2017, 463).

У раном средњем веку, слично као и енглеско, француско право је познавало дела против власти која су обухватала „неверност краљу, избегавање војничке службе, непослушност судским властима, као и нападе на краљевску особу у чијој је личности изражена држава” (Матић, Бериша и Джељетовић 2017, 463).

„Овај преглед кривичноправне заштите државе у раном средњем веку би био непотпун када не би била споменута и улога религије и цркве на том подручју. Црква је распадом античког Рима задржала своју моћ у духовном свету све до обликовања апсолутних монархија у којима су краљеви, централизујући своју моћ ослабили улогу цркве. Напад на црквено уређење или верску догму био је уједно и напад на државу. Најважнији злочини у надлежности црквених судова били су кривоверство, богохуљење, бављење магијом, кривоклетништво и тровање. При томе, ваља споменути и делатности инквизиције која се бавила прогоном јеретика. Занимљиво је напоменути да се пред инквизицијом кажњивост протезала и на области људске мисли чак и када она није била изражена, тако да је спровођен страховити терор у име земаљске идеологије и небеске ‘божије државе’ (као остварење свих људских снова) која ће настати када буду уништени сви непријатељи. Инквизиција је карактеристична и због специфичности самог поступка” (Матић 2016, 46, према Матић, Бериша и Джељетовић 2017, 464).

Када сагледавамо период касног средњег века, преко хуманизма и ренесансе, овај период прати промена система власти кроз устројавање „апсолутних монархија и развој духовних покрета под заједничким називом – *ренесансни хуманизам*”, који је представљао реакцију на утицај религије на друштвене токове, преко враћања класичној култури античког доба. Тадашња кривичноправна заштита власти и „државе у оквиру појма *crimen maistatatis* (сваки напад споља или изнутра на уређење државе/владара) укључује и договор више особа” – комплот или заверу, као припремне радње, у модерној правној теорији дефинисан као удруживање ради непријатељске делатности), уз спровођење кривичног „гоњење сваке спољне манифестације супротстављања постојећем владару, власти и државном уређењу” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 464).

Нови век – Након више векова заштите власти, како од стране владара, тако и од стране религије, напоскон је у XVIII и XIX веку под утицајем хуманизма и ренесансе, просветитељства и других друштвених покрета, али и различитих правних и политичких научних приступа, дошло до драстичне промене у области заштите власти и државе преко кривичног права, односно до победе права над самовољном и арбитрарном влашћу. „Самим тиме, уследила је и значајна промена објекта кривичноправне заштите код политички мотивисаних кривичних дела – политичких деликата, пре свега кроз измене појма државе - од појма државе обједињене у личности владара, до новог појма државе - као целине народа, територије и унутрашњег уређења, без обзира ко има власт и ко је непосредно спроводи” (Matić 2016, 47, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 464).

У вези са настанком политички мотивисаних кривичних дела – политичких деликата у законодавству, значајну улогу одиграо је и нови регулаторни модел „у првој трећини XIX века у Француској, за време и унутар консолидације новог грађанског друштвеног поретка”. Тако да „политички сукоби унутар државе нису више директно угрожавали темеље новог друштвеног уређења”. Наиме, проблем се односи на питање која ће политичка „концепција и политичка странка у оквиру друштвеног уређења имати прилику да непосредно спроводи власт”. Самим тиме, посматрајући тадашње друштвено-политичке односе могла се и родити идеја о концепту политички мотивисаних кривичних дела – „политичком деликту као привилегованом деликту” („концепт либералне политичке романтике”), као нечему што је било супротно оштрини и строгаћи

којом су се у претходним периодима третирали дела против власти и државе. Оваква идеја је исказана у неокласичној школи кривичног права, као протест против злоупотребе правног система, правосуђа и кривичног права у сукобима са „превратничким идејама” које су директно и индиректно угрожавале власт и државу (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 464).

За разлику од Старог века и феудализма, ове идеје су прихваћене у читавом грађанском друштву, тако да је деликт против државе постао у пракси политички мотивисано кривично дело – политички деликт или директно производ различитих политичких сукоба око преузимања власти у држави. У тадашњој пракси то би значило да различите политичке струје, покрети и странке у борби за преузимање власти доживљавају победе и поразе, док су извршиоци политички мотивисаних кривичних дела или политички делинквенти, по правилу увек они који су поражени. „Ови делинквенти би, када би победили, прогласили се за легитимну власт и при томе позивали на истоветна морална, правна и политичка начела у име којих им је до сада суђено. Политички делинквент је више несретник него злочинац, његови мотиви су, по правилу, племенити, а не злочиначки, и сведоче више о његовој забринутости за судбину државе него о његовој покварености, више о његовој личној храбрости него о његовом користољубљу, више о његовој привржености идеји него о његовим подлим склоностима. Због тога, завређују више попустљивости него строгости, казне морају бити блаже, а пре свега не могу бити нечасне. Међутим, имајући у виду односе и догађаје у другој половини XIX века, који су проузроковали многе и све оштрије унутрашње политичке, али и међудржавне сукобе, постепено су из привилегованог режима изузимани издајници и шпијуни, затим и атентатори, а на крају тога века и нихилисти, анархисти и комунисти. Тада је ради оправдања наведених промена, настала теорија о разликовању ‘социјалних’ и ‘политичких’ кривичних дела, према којој су социјална она која нападају постојеће темеље друштвеног уређења и њих треба сматрати обичним злочинима, а ‘политичка’ и зато привилегована, она која настају у политичким сукобима унутар постојећег друштвеног уређења. Овакав концепт политичког деликта оставио је значајан утицај на тадашња законодавства Велике Британије, Немачке и Италије” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 465).

Савремено доба – Након окончања Првог светског рата, окончања владавина великих монархија, у Европи је дошло до радикализације политичке сцене и то кроз појаве тоталитарних политичких режима – фашизма у Италији, нацизма у Немачкој и стаљинизма у бившем Совјетском Савезу. Као директна последица успостављања етатистичке и тоталитарне власти у том периоду била је да се кривична дела против власти и државе поново као у Старом и Средњем веку, третирају као најтежи злочини или „идеолошки деликти”, што је било корак уназад у односу на претходну историјску епоху, само што је позицију религије и владара као носиоца власти заузела идеологија и држава као творевина те идеологије. За одбрану тоталитарних режима користила се знатно шира и оштрија кривичноправна репресија, због чега је уследило не само процесуирање и кажњавање „правих” извршилаца политички мотивисаних кривичних дела (терориста, диверзаната, шпијуна, атентатора, издајника), али и оних који су имали другачије политичке ставове, расу и слично. Само сузбијање кривичних дела против власти и државе претворило се „у немилосрдно прогањање свакога стварног или могућег непријатеља владајуће идеологије и режима, али и сваког сумњивца или колебљивца”, чак и било ког другог лица. У овом периоду, карактеристично је да је традиционално право власти и „државе на кажњавање уступило место етатистичкој и идеолошкој концепцији, која на прво место ставља интересе безбедности и одбране власти, државе, као и стабилност постојећих услова друштвеног и политичког живота” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 465).

Као практичан производ овакве праксе можемо видети у Кривичном законнику Краљевине Италије из 1930. године (*Codice Rosso*), као јасном обрасцу фашистичке доктрине, политички мотивисано кривично дело – политички деликт је одређен „*као свако дело које значи напад на било какав политички интерес државе или на било какво политичко право грађана, као и свако дело које је у потпуности или делимично прожето политичким мотивима*” Сам назив *Codice Rosso*, овај пропис је добио по тадашњем министру правде Алфреду Року, у влади коју је предводио Бенито Мусолини.

Разматрајући стање у Немачкој, потребно је указати да је нацистички режим по доласку на власт злоупотребио постојеће прописе Вајмарске Републике усвојене између 1931. и 1933. године, који су употребљавани због спровођења заштите од нацистичке и

комунистичке опасности насилног преузимања власти и државе. Поред тога, од стране нацистичког режима коришћени су и бројни прописи изван кривичног законодавства. Пример овакве праксе била је и „употреба одредби о припремним радњама за велеиздају (на пример изјаве о поновном оживљавању вишестраначког живота, слушање забрањених радио станица, сакупљање новчаних прилога за лица осуђена због велеиздаје, усмена пропаганда која би уверила неког да остане неутралан у случају побуне и слично), као основ за кривичноправну заштиту нацистичке идеологије и режима” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 466).

Када анализирамо стање у Совјетском Савезу, потребно је указати на околности које су политички и идеолошки мотивисано насиље донекле оправдавале због Првог светског рата, Октобарске револуције и грађанског рата који је уследио. Ове околности су представљале најчешће оправдање за извођење државне репресије „у најексцесивнијим облицима, кроз паролe о заштравању класне борбе” или које су после Стаљинове смрти утицале на попуштање њихове интензивности и на укидање најгорих правних ексцеса у области политичке репресије. Као експлицитан пример овакве праксе је совјетско кривично законодавство тога доба, у којем је „чак 105 чланова посвећено заштити идеологије, власти и државе, а свега 43 члана свим осталим кривичним делима. Најзначајнија су била контрареволуционарна кривична дела која су обухватала: издају домовине; шпијунажу; издају државне тајне; бекство непријатељу; бекство у иностранство; оружани устанак; одржавање веза са иностранством или представницима страних држава; свака подршка деловима међународне буржоазије која не признаје Совјетски Савез или су под утицајем ових организација; поткопавање државне индустрије, промета, новчаног и кредитног система у контрареволуционарне сврхе; извршавање терористичких кривичних дела; диверзија; непријатељска пропаганда; саботажа; непријављивање да се припрема или да је било учињено такво кривично дело, као и организовање у припремама или у организацијама за извршавање таквих кривичних дела” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 466).

Спровођење политичке репресије преко кривичног права у време фашизма, нацизма и стаљинизма је значила стављање интереса власти и државе над људским слободама и правима, односно привремену победу идеолошки мотивисаног насиља над

цивилизацијском тековинама права достигнутим у претходним историјским периодима.

„Међутим, после Другог светског рата деликт против државе је постао оно што је некада у историји био, најтежи и најстроже кажњиви деликт. Такав повратак на старо се оправдавао са једне стране потребама одбране социјалистичког друштвеног уређења од рестаурације капитализма, а са друге стране одбраном демократије од тоталитаризма” (Bavcon i dr. 1988, 35–39, према Matić, Beriša i Dželetović 2017, 466). „Тако су у том периоду настала и посебна правна правила као полазиште за одступање од општег правног режима кривичног права која су се огледала у следећем: у проширењу криминалне зоне на дела угрожавања и на припремне радње; у проширивању субјективног односа учиниоца према делу, почевши од његове кривице, па до ‘голог умишљаја’, ‘злочиначке воље’, унутрашњег уверења, стајалишта и слично – већ према томе како се тај унутрашњи однос може назвати; у проширивању инкриминације злочиначког удруживања (завере или комплота), што значи инкриминацију припремне радње за припремну радњу; у најширем схватању свих облика саучесништва, а посебно подстрекавања које код ових кривичних дела обухвата сваки предлог, сугестију, посредовање идеја евентуалном будућем учиниоцу, а које радње су кажњиве саме по себи, без обзира на околност да је подстрекавани било шта учинио на реализацији кривичног дела, па чак независно и од тога да ли је подстрекавани прихватио или одбацио предлог, сугестију или предочену идеју; у прописивању најстрожих казни за кривична дела против уставног уређења и безбедности државе, које су знатно строже од казни предвиђених за сва остала кривична дела” (466–467).

„Крај XX века, услед терористичких напада на територију Сједињених Америчких Држава, карактерише свођење свих политички мотивисаних насилних кривичних дела под појам „терористичких” кривичних дела и њихова једнообразна кодификација у различитим државама, што опет није искључило ни повратак неким концептима за које се мислило да су напуштени и реликт историјског и правног развоја човечанства” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 467). Управо да би се избегао произвољан приступ политичким кривичним делима, направљен је и такозвани каталог политички мотивисаних кривичних дела, која се могу подвести под тероризам. Одредби више кривичних законодавстава (на пример члан 201. Кривичног

закон Босне и Херцеговине из 2003. године и члан 441. Кривичног законика Црне Горе из 2003. године) „дефинишу тероризам, као извршење једног или више кривичних дела у намери озбиљног застрашивања становништва, непрописног приморавања неке јавне установе, владе или међународне организације да нешто учини или да се уздржи од неког чињења или озбиљног дестабиловања или уништења основне политичке, економске или друштвене структуре, земље или неке међународне организације. То су следећа кривична дела: 1) убиства; 2) тешке телесне повреде; 3) узимање талаца; 4) отмица; 5) противправно лишавање слободе; 6) загађивање пијаће воде или прехранбених производа; 7) изазивање опште опасности; 8) уништење, оштећивање или уклањање јавних инсталација; 9) неовлашћено снабдевање, превоз, производња, размена или продаја оружја; 10) неовлашћено власништво, контрола, поседовање или употреба оружја; 11) угрожавање међународно заштићених особа; 12) угрожавање особља УН и придруженог особља; 13) отмица летелице; 14) угрожавање безбедности цивилне авијације; 15) угрожавање безбедности поморске пловидбе; 16) угрожавање безбедности учвршћених платформи које се налазе на подморском континенталном прагу; 17) неовлашћено присвајање, употреба и пренос или располагање нуклеарним материјалом; и 18) претња употребом, крађа или пљачка нуклеарног материјала” (Murphy 2004 preма Matic, Beriša i Dželetović 2017, 467).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Имајући у виду геополитичка дешавања у првој деценији XXI века, „обојене револуције”, мигрантску кризу, оружане сукобе у Украјини и појасу Газе, Север Африке и политичке промене и сукобе на Западу, као и политички мотивисане насилне протесте у Србији током 2022, 2023 и 2024. године, политички мотивисана кривична дела – политички деликти као запостављена и заборављена категорија добијају после дуже паузе на значају, како у теорији, тако и у пракси. Посматрајући кроз историју људског друштва, политике, власти и државе јавни наступи, радње и понашања одређених социјалних или политичких група или појединаца којима се не поштују и крше опште друштвене норме, владајући политички систем, уставни поредак или званична идеологија и религија, позива на насилне промене политичког система, одувек су изазивала одређену реакцију

владајућих елита преко спровођења политичке репресије, кривичног законодавства и државног система.

У фокусу овог рада је незаконити утицај на измену политичког и друштвеног система и његова инкриминација као политички мотивисаних кривичних дела (политичких деликата) у кривичним законодавствима кроз историју. Обрадити ову тему, без анализе употребе монопола силе и насиља од стране структура власти према потенцијалним политичким противницима било би несврсисходно и немогуће, нарочито имајући у виду историјски развој концепта заштите људских слобода и права. Сагледавање овог проблема у теорији најчешће има две димензије: прву која се односи на легитимну процедуру заштите уставног поретка и постигнутих друштвених вредности и другу, која се односи на злоупотребу репресије владајућих елита идеолошки или религиозно обојену, а ради насилног очувања власти.

Посебно указујемо да политика као друштвени инструмент, вештина и наука, углавном, никада није била усмерена само ка реализацији и остварењу прокламованих или скривених циљева, него управо конкретно настојање да се оствари разрешење друштвених конфликта и сукоба. Поред тога, сама политика би требала бити метод, али и процес стицања и одржавања најшире подршке јавности за пројектоване циљеве. Самим тиме, злоупотреба политичких циљева првенствено од друштвених група које теже преузимању и освајању власти у друштвеним конфликтима и сукобима била је одувек материја кривичног законодавства сваке државе.

Разматрајући ову друштвену појаву до XIX века, можемо закључити и да је владајућа религија била у оквиру заштитног објекта политички мотивисаних кривичних дела (политичких деликата) и као таква законом штићена од стране власти и државе. До стварања модерне секуларне државе одвојене од религије није било власти која није имала утемељење у религији. Након тога, услед развоја људског друштва дошло је и до сепарације политичких кривичних дела у посебну врсту кривичних дела и до тога је дошло у европско-континенталном правном систему, односно у кривичном законодавству Француске после 1830. године. Интересантно је напоменути, да и поред развоја концепта људских слобода и права, још увек не постоји међународни консензус о томе шта конституише политички мотивисано кривично дело, као незаконито дело против друштвено политичког уређења. У бројним

националним законодавствима основ за азил страних држављана представља управо и вођење поступка због политички мотивисаних кривичних дела, у која се убрајају и војна кривична дела, уз напомену да је често танка граница између вербалног деликта и употребе конкретног политичког насиља.

Постојећа законска решења диктирана су са унапред задатим циљем којем се тежи, а како су циљеви углавном били различити, разумљива је и разлика у дефиницијама. „Деоба кривичних дела на политичка и неполитичка нема оправдања, са гледишта правног система једне државе, јер свако кривично дело може имати политички значај” (Lazarević i dr. 2000, 178, prema Matić, Beriša i Dželetović 2017, 468). Само појмовно уређење политичких кривичних дела (деликата) у теорији друштвених и правних наука „је препуштено судској пракси и науци кривичног права”. Тако да политичка кривична дела „не представљају јединствену категорију кривичних дела, односно разликују се две врсте: *чиста* (права, апсолутна) политичка кривична дела и *мешовита* (неправа, релативна) политичка кривична дела. За чиста политичка кривична карактеристично је то да су то кривична дела којима се напада на државно и друштвено-политичко уређење, на спољну или унутрашњу безбедност, чиме су она углавном усмерена против друштвено-политичких вредности и предузимају се увек из чисто политичких побуда (мотива)” (468).

„Имајући у виду јединственост и недељивост посебног објекта заштите ове групе политичких деликата, може се, као закључак, прихватити постојање три главне вредности које обухвата кривичноправна заштита:

а) постојање државе које обухвата њену спољну безбедност, територијалну целовитост, независност и њену одбрамбену моћ (кривична дела издаје и шпијунаже);

б) уставом утврђено економско и друштвено-политичко уређење (кривична дела завере и побуне);

в) уставом зајамчене слободе и права (кривична дела злоупотребе власти за дискриминацију и гоњење због политичких и других уверења, геноцид, злочини против мира, војни злочини, расна дискриминација и државни терор)” (Bavcon i dr. 1988, 85, prema Matić, Beriša i Dželetović 2017, 469).

Имајући у виду у овом раду описани развој примене монопола силе којим располаже држава, преко паралелног развоја кривичноправне заштите државе и уставног поретка, односно

владајуће идеологије или религије, приказано је, између осталог, како се и политичка репресија спровођена преко државног монопола силе и насиља против политичких противника, на дужи временски период и уз велике теоријске и друштвене борбе, као и проблеме, ипак подредила праву, односно систематској правној заштити уставног поретка. Коначно, сам концепт института политичког деликта у кривичном законодавству, као привилегованог кривичног дела (деликта) „морамо сматрати великом традицијом европске цивилизације, као опште и правне културе, и поред тога што се и у демократски уређеним државама сводио углавном на вербалне политичке радње” (Matić, Beriša i Dželetović 2017, 469).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Business Dictionary* n.d. Last accessed 28. August 2024. <http://www.businessdictionary.com/definition/policies-and-procedures.html>.
- Dorđević, Nenad. 1980. *Međunarodni terorizam*. Beograd: Jugoštampa.
- Matić, Goran, Hatidža Beriša i Milenko Dželetović. 2017. „Politički delikti.” U *Policija i pravosudni organi kao garanti slobode i bezbednosti u pravnoj državi*, ur. Biljana Simeunović Patić, 455–470. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu i Fondacija „Hans Zajdel”.
- Matić, Goran. n.d. „Politička koordinacija bezbednosnog sektora – priručnik.” *Kancelarija Saveta za nacionalnu bezbednost i zaštitu podataka*. Poslednji pristup: 15.08.2024. https://nsa.gov.rs/extfile/sr/4323/Politicka_koordinacija_bezb_sektora.pdf.
- Milosavljević, Slavomir i Ivan Radosavljević 2008. *Osnovi metodologije političkih nauka – 4. izdanje*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ustav Republike Srbije. „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/2006 i 115/2021, amandmani I-XXIX 16/2022.

Goran D. Matic*

*Office of the National Security Council and Classified
Information Protection, Belgrade*

HISTORICAL ORIGIN AND DEVELOPMENT OF POLITICALLY MOTIVATED CRIMINAL OFFENCES – POLITICAL DELICTS

Resume

Keeping in mind the geopolitical developments in the first decade of the 21st century, migrant crisis, armed conflicts in Ukraine and the Gaza Strip, North African political changes and conflicts in the West, politically motivated protests in Serbia in the course of 2022, 2023 and 2024, politically motivated criminal offences - political delicts, as a neglected and forgotten category are gaining in importance. Public appearances, actions and conducts of certain social and political groups or individuals, disrespecting and violating the general social norms, dominant political system, constitutional order or an official ideology and religion, and calling for violent changes in the political system have always caused a particular reaction of the power elites through the criminal legislation and state system. The reaction of the power elites to these phenomena throughout history has been condemning and has most often led to general stigmatization and the harshest sanctions. Throughout history, before the inception, as well as after the formation of the state as a social creation, all regulated societies have considered these conducts socially dangerous and harmful, due to which they have been condemned and incriminated by regulations. The danger of political delicts directed through history against the ruling structures, social and religious systems has manifested itself in relation to the existing religious and social communities, and also to the basic values on which it was established, and, by the same token, to individual members of these communities, social classes and political elites that have established, prescribed, protected and shared these values. In accordance with the foregoing, it is quite clear that a social reaction has been developed and built up to reveal itself in different historical periods and to find expression in various manifestations of different degrees of intensity – from disapproval to formal general condemnation

* E-mail address: goran.matic@nsa.gov.rs; ORCID: 0000-0001-8443-5797.

and sanctions. When observed through early historical epochs, the development of the criminal legal protection of the religious and social values of the society, and subsequently of the state, as a social creation, has nonetheless indisputably shown, despite all perceived anomalies of the power elites' action, how politics manifested in terms of social and political repression, sometimes having both religious and ideological tint, has been finally subjected to law after all. One of the most important achievements of the European legal culture and thought from humanism and the Renaissance to the most recent times is the establishment of the concept and legal institute of political delict, as a privileged delict – criminal offence regulated by law, in terms of general and legal culture, despite the fact that it has been limited mainly to verbal political actions in democratic states. In contrast, other politically motivated criminal offences manifested as terrorism and extremism were removed from that structure at the end of the 20th century.

Keywords: politics, security, constitutional order, state, religion, law, human rights, criminal law, political delict, criminal offence, treason, high treason

* Овај рад је примљен 22. новембра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. децембра 2024. године.

ПОЛИТИЧКО—ДЕМОГРАФСКЕ ТЕМЕ

УДК 323:314.116(497.11)
DOI: 10.5937/spm88-52702
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 6/2024.
Vol. 88
стр. 129-153

*Драгана Пауновић Радуловић**

Републички завод за статистику, Београд

*Марија Анђелковић***

Републички завод за статистику, Београд

*Стефан Суботић***

Републички завод за статистику, Београд

ПРОЈЕКЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА: ИЗАЗОВИ ПРЕДВИЂАЊА ДЕТЕРМИНАНТИ ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА У КОНТЕКСТУ ДРУШТВЕНО—ПОЛИТИЧКИХ ПРОМЕНА***

Сажетак

Становништво је значајан ресурс на коме се заснива друштвено—економски развој једне земље. Познавање карактеристика становништва, као и политичких, идеолошких и социолошких детерминанти које формирају образац демографског развоја

* Имејл-адреса: dragana.paunovic-radulovic@stat.gov.rs;
ORCID: 0009-0006-7646-4540.

** Имејл-адреса: marija.andjelkovic@stat.gov.rs; ORCID: 0009-0009-8288-9272.

*** Имејл-адреса: stefan.subotic@stat.gov.rs; ORCID: 0009-0005-9064-1796.

**** Рад је претходно изложен на научном скупу „Демографске политике у Русији, Србији, Републици Српској и Црној Гори” у виду усменог саопштења.

у прошлости и предвиђања будућег тренда, неопходни су за планирање политика из различитих друштвених области. Предмет рада је усмерен на пројекције становништва које дају слику о томе како би у будућности могла изгледати величина и структура становништва према старости и полу. У раду је представљен теоријско–методолошки приступ израде пројекција становништва, као и изазови са којима се аутори суочавају приликом њиховог израчунавања. Будући да је у основи израда пројекција базна популација, која представља процењен број становника у пописној години, сагледан је и друштвено–политички контекст у време спровођења пописа становништва Србије, који често нису дозвољавали њихово комплетно и несметано спровођење. Додатно, изазови су присутни, не само у случају прогнозирања будућег тренда фертилитета и морталитета, а понајвише опредељења будућих миграционих токова који поред економске имају и политичку условљеност, већ и у одлучивању које методе треба користити, који је оптималан пројекциони период и на ком територијалном нивоу треба поставити хипотезе о детерминантама кретања становништва. Циљ рада је да пружи могућа решења изазова предвиђања будућег кретања становништва и укаже на важност усаглашеног деловања свих сегмената друштва, институционалне сарадње и заједничког решавања стратешких питања, укључујући и најизазовније попут мера популационе политике и стратегије управљања миграцијама. Од посебног значаја истиче се предвиђање демографских трендова на нижим територијалним нивоима, које представља основу за планирање развоја и смањење регионалних диспаратитета на нивоу јединица локалне самоуправе.

Кључне речи: пројекције и попис становништва, демографске компоненте, изазови предвиђања, демографска транзиција, друштвено-политички развој

УВОД

Изучавање демографског развоја је важно за разумевање друштвено-економских карактеристика једне земље. Промена величине и старосно-полне структуре становништва одвијају се под утицајем различитих фактора. С друге стране, улагање у људски

капитал и квалификовану и образовану радну снагу, предуслов је за економски раст и одрживи развој друштва. Стога је неопходно да креатори политика и доносиоци одлука дефинишу стратегије и програме развоја друштва на основу сазнања о будућем кретању обима и састава становништва, који је резултат израде демографских пројекција.

Компоненте демографских промена чине природни фактори – фертилитет и морталитет, и миграције становништва, као компонента просторног кретања. Пројекције становништва, рађене аналитичком методом, подразумевају да се на основу претходног тренда постављају хипотезе о будућем кретању демографских компоненти. За ауторе хипотеза најважније је правилно оценити суштину актуелних демографских кретања, односно да ли се ради о краткорочним променама, наставку или почетку дугорочних трендова (Penev 2013). Када је реч о фертилитету и морталитету, може се рећи да ретко долази до значајних осцилација и одступања од постојећих дугорочних трендова, док је миграциони ток најтеже предвидети – и по смеру и интензитету. Осим анализе демографских компоненти, важно је познавање демографских карактеристика становништва, као и фактора који утичу на промене и тренд демографског развоја популација са сличним карактеристикама.

Предмет овог рада је представљање могућих изазова са којима се аутори суочавају при пројектовању броја становника. Пре свега, реч је о избору адекватне методе која ће се користити, имајући у виду нове тенденције истраживача, потребе корисника и понуде нових информационог решења. У случају да је тај избор аналитичка метода, посебан изазов за ауторе је пројектовати демографска кретања на нижим територијалним нивоима (општина/град), што је важно код националних стратешких циљева успостављања равномерног регионалног развоја. Додатно, у циљу пројектовања најширег реалног опсега будућих демографских кретања, потребно је понудити већи број пројекционих сценарија. С тим у вези, долази се и до изазова дефинисања правца демографског развоја – шта заправо представља оптимистичан сценарио у случају демографских пројекција у Србији, а у реалним оквирима: раст становништва или заустављање тренда депопулације?

У раду ће бити изложени теоријски осврт на концепт и методологију израде пројекција становништва код нас и у свету, демографски преглед становништва Србије у прошлости и

садашњости, извори података који се користе и начин процене у случају када се подацима не располаже, посебно у домену статистике спољних миграција.

Циљ рада је да се, на основу сопственог искуства домаћих креатора демографских пројекција, али и признатих светских аутора, одговори на указане изазове у процесу моделирања будућег броја становника. Очекивани резултати истраживања у овом раду би били препоруке и смернице за даљи рад на изради релевантнијих, комплетнијих и поузданијих резултата пројекција становништва, и то посебно на локалном нивоу.

ПРОЈЕКЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА – ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ

Пројекције становништва дају слику о томе како би у будућности могла изгледати величина и структура становништва према старости и полу. Процес израде пројекција подразумева: идентификацију и опис становништва за које се ради пројекција; анализу развојних трендова и карактеристика; избор и конструкцију модела, екстраполацију и обрачун будућег становништва и његове структуре; анализу излазних резултата и касније поређење са оствареним, емпиријским резултатима. У том смислу, процес пројектовања пружа могућност континуираног праћења дате популације и промене њене величине и састава (Radivojević 2018).

Потребе за демографским пројекцијама наводе се у свим областима људске делатности у којима је потребно планирање. Основа су за формулисање јавних политика и стратешких планова (Kusega 2023b). Посматрано на локалном нивоу, демографске пројекције су неопходне за планирање у области запошљавања, образовања, здравства, социјалног осигурања, просторног и урбанистичког планирања и друго (Radivojević 2018). Важно је истаћи значај демографских пројекција по питању националне безбедности, посебно у условима изражене депопулације и пражњења територија у пограничном подручју (Vukmirović i dr. 2016). Стога, предвиђање будућег кретања становништва у пограничном простору Србије има двоструки значај, који се огледа у тврдњи да је становништво значајан ресурс и покретачка снага развоја пограничног простора Србије и важан сегмент у контексту националне безбедности и, дугорочно посматрано, у проблему очувања територија.

Званичне пројекције становништва Србије које израђује Републички завод за статистику (РЗС), по методологији прописаној у УН препорукама (United Nations Department of Economic and Social Affairs [UN DESA], Population Studies No. 25, January 2020), имају десетогодишњу периодику. До сада су урађене пројекције након сваког пописа становништва и то за периоде 1981–2011, 1991–2021, 2002–2032. и 2011–2041. године. Реч је о пројекцијама по старости и полу за Републику Србију и веће целине у њеном саставу. У циљу анализе демографског развоја на локалном нивоу, рачунате су пројекције становништва на нивоу општина и градова у Србији, у две варијанте, очекивана варијанта са миграцијама и варијанта нултог миграционог салда (RZS 2014).

Осим наведених пројекција становништва РЗС, домаћи аутори, пре свега из Института друштвених наука и са Географског факултета у Београду, публикују своје студије, радове и критички осврт на постојеће податке званичне статистике. У питању су дугорочне пројекције за потребе Фискалног савета, пробабилистичке пројекције, као и пројекције домаћинства.

Посматрано на глобалном нивоу, Одсек за становништво при Уједињеним нацијама деценијама уназад континуирано објављује пројекције становништва свих држава света (UN DESA 2024, n.d.). Важно је поменути пројекције које израђује Евростат, као званична статистичка агенција Европске уније (ЕУ), али само за државе чланице ЕУ (EUROSTAT 2024). У већини држава национални статистички системи су најчешће креатори званичних пројекција становништва.

ТЕОРИЈСКО–МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ ПРОЈЕКЦИЈА

Пројекције становништва односе се на ближу или даљу будућност, у зависности од сврхе и потребе њихових израда. С једне стране, пројекције становништва служе различитим актерима на субнационалном, националном и међународном нивоу као квантитативна основа за политичко и економско одлучивање (Vanella, Deschermeier and Wilke 2020). С друге стране, доступне информације о историјском развоју, тренутном стању, као и будућем развоју становништва у одређеној земљи или другој просторној јединици су од суштинског значаја за дефинисање претпоставки о

будућем кретању демографских компоненти. Свакој компоненти се приступа појединачно, аналитички, уважавајући тренутне друштвено–политичке околности које их обликују и утичу на њихову извесност. То се првенствено односи на базну популацију, изведена на основу података из Пописа становништва, чије је спровођење у Србији деценијама уназад под директном рефлексијом политичких и друштвених промена, чему сведочи документација пописне грађе званичне статистике. Богата база теоријског и истраживачког материјала на тему друштвених промена (Спасовски, Пенев и др.), укључујући прелазак на нове економске системе (транзиција из социјалистичког у капиталистички систем), промене у породичним структурама и репродуктивним навикама, такође играју важну улогу у постављању хипотеза. За пројектовање компонента демографског развитка, у обзир се узимају и важећи оквири популационих мера и националних стратегија, посебно при дефинисању фертилитета, док на будуће миграционе токове могу да утичу и правни оквири и регулативе држава чија тржишта рада исказују склоност ка привлачењу имиграната из других земаља.

Друштвене процесе попут интернационалних миграција, теже је предвидети од трендова фертилитета и морталитета, јер миграторни токови често представљају резултат краткорочних промена у сфери економије, друштва или политичких одлука које су теже за предикцију и квантификацију (PRB 2001). У прилог значају политичког утицаја на миграторне токове, а посредно и пројектовање броја становника, Золберг (Zolberg 1981) наводи да поједини истраживачи, теорије о миграцијама сматрају некомплетним без разматрања политичког утицаја, посебно код појашњења зашто су међународни токови миграција много мањи него што би се предвидело само на основу економских трошкова и користи (O'Neill, Balk, Brickman and Ezra 2001).

Избор метода демографских пројекција зависи од више фактора: величине популације, времена за који се пројекција израчунава; потреба за које се раде; степена општости и расположивости података (Bakić 2006). Постоје два приступа пројекцијама становништва према степену поузданости: детерминистички (традиционалан и општеприхваћен) и пробабилистички (стохастички), који захваљујући развоју информационих технологија пружа увид у интервал предвиђања сваке компоненте (Nikitović 2007, Kucera

2023а). Такође, дужина временског хоризонта¹ опредељује метод израде пројекција.

Математички и статистички методи имплицитно укључују компоненте демографских промена у пројекциони модел, преко промене укупног броја становника (Ђурђев 2001; Кикошевић и Голубовић 2004). Аналитички или кохортно–компонентни метод експлицитно укључује поменуте компоненте популационих промена (Радиојевић 2018). Метод односа се користи за пројекције становништва појединих географских делова унутар једне територије, а базира се на сличности динамике становништва међу различитим територијама. Ове методе захтевају основне информације о годишњем порасту становништва, рађању, умирању и стопи миграције, док фактори који утичу на њих нису узети у обзир при пројектовању демографске динамике. С друге стране, постоје економетријски модели којима се испитује како економски фактори утичу на демографске факторе, са назнаком да је ефекат економског развоја посебно значајан у анализи миграција (радне миграције, урбано–руралне миграције). Овај метод је важнији за пројекције на локалном нивоу (Agyal 2020).

Развојем савремених информационих технологија, у циљу предвиђања и мониторинга промена становништва имплементирани су алтернативни методи попут модела вештачке интелигенције – енгл. *artificial intelligence*, скраћеница “AI” (Scispace 2024) као што су вештачке неуронске мреже (Jia, U. and Bai 2011) и логистичка регресија (Wang 2023). Ови модели могу послужити у различитим аспектима предвиђања становништва, у домену преференције рађања, протоку становништва у урбаним срединама или као основа за доношење широког спектра мера популационе политике. Потенцијали оваквих модела у предвиђању промена становништва тек ће добити на значају код многих истраживача савременог доба, као и будућих генерација.

ДЕМОГРАФСКЕ ПРОЈЕКЦИЈЕ ЗВАНИЧНЕ СТАТИСТИКЕ СРБИЈЕ

Републички завод за статистику израђује пројекције становништва Србије применом поменуте аналитичке методе.

¹ Према временском хоризонту, пројекције могу бити: краткорочне, које се односе на период до 10 година; средњорочне од 10 до 25 година; и дугорочне за период дужи од 25 година.

Као основа за обрачун будућег кретања становништва користи се процењен број становника по полу и старости у пописној години (базна популација). Овај избор је оправдан с обзиром на то да је структура становништва, која одређује будући демографски развој, удаљавајући се од пописа под све већим утицајем компонената раста: природног прираштаја и миграција становништва (Слика 1). Дефинисање хипотеза за демографске компоненте је најважнији корак у изради пројекција. Укрштање различитих варијанти хипотеза, за сваку компоненту, даје и различите сценарије пројекција.

Слика 1. Аналитички метод пројектовања становништва

Извор: ILO-FACTS 2002.

С обзиром на значај пописа за процене становништва, као полазне основе за израду пројекција, важно је сагледати друштвени контекст у време спровођења пописа становништва у Србији. Различите друштвено–економске и геополитичке прилике често нису дозвољавале комплетно и несметано спровођење пописа.

Полазећи од Пописа 1981, након којег су објављени први резултати пројекција према УН методологији, можемо рећи да је то последњи попис који је спроведен на целој територији Републике Србије. Попис становништва 1991. године одржан је у условима економских тешкоћа и бурних политичких догађаја који су водили распаду СФРЈ. Косовски Албанци бојкотовали су попис,

те он није у потпуности спроведен на територији АП КиМ, као ни у општинама Бујановац и Прешево. Процењен број становника за ту територију у моменту Пописа 1991. додат је званичним резултатима пописа.

Период између 1991. и 2002. године познат као „деведесете” обележен је крупним социо–економским променама. На простору бивше Југославије долази до ревитализације етничких и верских осећања, националних, политичких и територијалних тензија, које исходују грађанским немирима, појавом ратних жаришта и дуготрајном дубинском економском исцрпљеношћу Србије (увођењем санкција, настанком хиперинфлације, незапосленост и падом животног стандарда). Негативан утицај друштвене нестабилности можемо сагледати кроз призму губитка становништва у процесу спољних миграција када примарно емигрира становништво радног узраста, махом млађе радне доби, које са собом преноси и свој репродуктивни потенцијал у земље емиграције. Истовремено, у Србији је евидентан велики прилив становништва са статусом избеглица из бивших југословенских република, као и расељених лица са територије АП КиМ, након НАТО бомбардовања 1999. године. У наредном Попису становништва 2002. године у стално становништво нису укључена интерно расељена лица са АП КиМ (RZS 2006). Тада је, према међународним препорукама (UNECSE 1998), промењен концепт сталног становништва (сви становници који на једној територији бораве дуже од годину дана укључени су у стално становништво), због чега резултати нису у потпуности упоредиви са претходним пописима.

Период након 2000. године, у Србији колоквијално назван „на путу за Европу”, одређен је економском транзицијом, приватизацијом економских субјеката, питањима територијалног суверенитета, изостанком значајнијег раста животног стандарда и обнове виших репродуктивних норми. Попис становништва 2011. године је први попис од када је Република Србија постала самостална држава. Масовно је бојкотован од стране Албанаца у општинама Бујановац и Прешево. За ове општине процењен је број становника у пописној години, који овог пута није придодат пописним резултатима. Овим пописом су обухваћене избеглице и расељена лица који су у међувремену већим делом регулисали свој статус боравка у Србији, док су се остали вратили у претходно место боравка, или су емигрирали у друге државе.

Последњи попис становништва у Републици Србији је спроведен 2022. године, након одлагања због неповољне епидемиолошке ситуације изазване пандемијом COVID–19. Период пре и током спровођења Пописа 2022, у Србији, као и у многим другим европским земљама које су попис спроводиле током пандемије, пратиле су бројне гласине и дезинформације које су се шириле путем друштвених мрежа, позивајући на бојкот Пописа, оспоравајући његову основну сврху и занемарујући вишедеценијску традицију пописа становништва. Оваква антикампања, уз пандемију и додатно опште неповољну друштвену климу, резултирала је непотпуним обухватом пописаних јединица, али је, имајући у виду искуство у организовању претходних пописа, као и искуства других европских земаља, одлучено да се база података добијена непосредним пописивањем, употпуни подацима из расположивих административних регистара и евиденције², и због саме чињенице да увек постоји одређени проценат не обухвата пописаних јединица. То је довело до губитка података о етнокултуралним обележјима, инвалидитету/физичком стању лица и другим карактеристикама домаћинства, односно породица.

На основу свега наведеног, методолошки проблеми у поређењу становништва у различитим периодима се, пре свега, односе на промену концепта укупног становништва пре Пописа 2011 и након тога („стално” и „убичајено становништво” респективно), затим категорије које улазе у укупну популацију (намера и дужина боравка у иностранству), укључивање расељених лица са АП КиМ (нису укључени 2002, а укључени у Попису 2011), третман бојкота пописа становништва (званичне процене су додате резултату 1991, али не и резултату 2011. године), и коначно у Попису 2022, додатак чине лица из административних извора која нису обухваћена пописом, што није био случај никада раније. Треба обратити пажњу и на промену тзв. критичног момента пописа (замењен је 31. март за 30. септембар) и на дужину међупописног интервала (Marinković 2022).

² Централни регистар становништва, Централни регистар обавезног социјалног осигурања (ЦРОСО), Евиденција Националне службе за запошљавање, Јединствени информациони систем просвете, Евиденција Фонда за пензијско и инвалидско осигурање, Евиденције Министарства за рад, борацка и социјална питања и Министарства за демографију и бригу о породици о корисницима различитих врста социјалне помоћи, Евиденција Републичког фонда за здравствено осигурање о корисницима здравствених књижица.

Поред одређивања базе популације, при изради пројекција становништва дефинишу се хипотезе о демографским компонентама. За хипотезе о фертилитету и морталитету анализирају се вишедеценијске временске серије података виталне статистике РЗС и у овом случају такође треба имати у виду методолошке измене. У складу са методологијом Пописа 2002 извршена је ревизија прикупљања података виталне статистике, чиме је у евиденцији рађања и умирања од 2005. године, примењен временски критеријум присуства од једне године. Ова измена је, у општинама и областима са израженом спољном емиграцијом, значајно утицала на вредности индикатора фертилитета, морталитета и индикатора који из њиховог односа проистичу.

Хипотезе о миграцијама су најзахтевније, јер су миграције најдинамичнија компонента кретања становништва, која може да испоји свој утицај и у кратком временском интервалу. Потребно је разграничити спољне (изван граница државе) од унутрашњих миграција (унутар државе). Као извор података о миграцијама користе се резултати Истраживања о унутрашњим миграцијама РЗС, које има за циљ прикупљање података о пресељавањима становништва унутар граница Републике Србије. У недостатку информација о спољним миграцијама кроз статистичко истраживање, за оцењивање укупног миграционог салда користи се пописно-витални метод³. Анализу миграција треба заснивати и на доступним подацима Евростата, Организације за економску сарадњу и развој, УН-а и других националних статистика. Применом методе познате под називом “*mirror statistics*”, где се наша емиграција препознаје у величини контингента пријављене имиграције друге државе, можемо одредити које су земље дестинације наших емиграната, каква је структура контингента миграната и који су разлози пресељења (информација из података о боравишним дозволама). Од изузетног значаја за праћење миграционих токова је успостављање сарадње између држава са најфреквентнијим миграционим разменама по питању праћења миграција и ту је, пре свега, реч о државама у региону (балканске земље) као и традиционалне земље дестинације (Аустрија, Немачка, Швајцарска и друге).

³ Пописно-витални метод представља поступак рачунања просечног годишњег салда пресељавања, на основу података сукцесивних пописа и природног прираштаја у међупописном периоду (Breznik 1977).

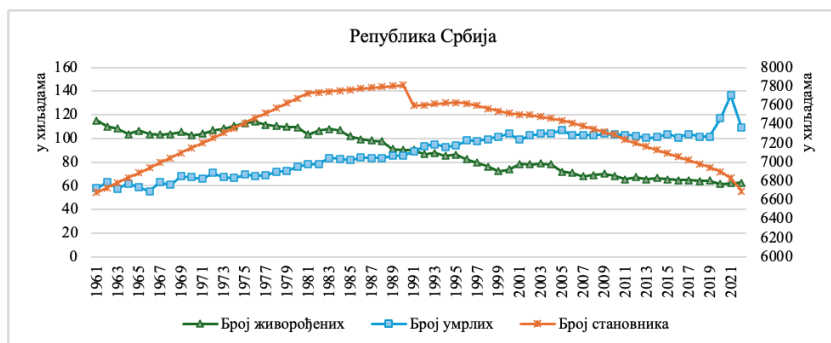
ИЗАЗОВИ У ПРЕДВИЂАЊУ БУДУЋИХ ДЕМОГРАФСКИХ КРЕТАЊА

Полазећи од претходно описаних друштвених околности у Србији током последњих неколико деценија, окарактерисаних као период бурних политичких и ратних сукоба и економске нестабилности, разуме се постојање бројних изазова демографа када базирано на претходним трендовима пројектују демографску будућност Србије. Изазови су присутни, не само при дефинисању претпоставки, већ и у одлучивању које методе треба користити, који је оптималан пројекциони период и на ком територијалном нивоу треба поставити хипотезе о детерминантама становништва. Важно је познавање демографских прилика популације за коју се пројекције израђују и демографски развој популација са сличним карактеристикама.

Демографски развој становништва Србије

Процењен број становника Србије у 2022. години је око 6,7 милиона што је на нивоу величине популације републике⁴ каква је забележена 1961. године (График 1). Међутим, тадашња просечна старост је износила око 32 године и структура становништва је представљала далеко бољи потенцијал за демографски раст који се и реализовао све до почетка 90-их година.

График 1. Број становника у Републици Србији у периоду 1961–2022.

Извор: База података РЗС, обрада аутора.

⁴ Због упоредивости, надаље у тексту је анализа базирана на територију Србије без АП КиМ.

Демографска транзиција⁵ у Србији, од половине 60–их до половине 80–их година 20. века, одвијала се у периоду интензивне индустријализације, урбанизације и деаграризације, праћена побољшањем образовног нивоа становништва и културним и цивилизацијским просперитетом. *Бејби–бум* генерације, рођене у периоду после Другог светског рата, улазе у радни и репродуктивни контингент и истовремено јачају сви облици просторне и социјалне мобилности становништва, посебно на релацији село–град, мање развијени – развијени региони, и долази до међународне економске миграције у западноевропске земље. Значајно побољшање здравствене заштите, посебно женског становништва и одојчади, и примена модерног типа контроле рађања, школовање и запошљавање жена, утицало је на транзицију плодности. То је довело до појаве негативног природног прираштаја почетком 90–их година, што представља темељ завршне фазе транзиције плодности женског становништва која и данас траје. Погоршање стања 90–их услед свега поменутог, доводи до стагнирања привредног развоја, транзиције привреде и друштва у капиталистички систем, уз пораст незапослености, пад животног стандарда и пораст сиромаштва. У демографском смислу, дошло је до повећања смртности, развода бракова, одлагања рађања и прилива избеглих и расељених лица, иселавања младог и образованог становништва у иностранство и у регион Београда. Убрзан је процес старења и депопулације (Spasovski i Šantić 2012).

Табела 1. Демографски показатељи становништва Србије

	2002	2011	2019	2020	2021	2022
Број становника и природни прираштај						
Процењен број становника	7500031	7236519	6945235	6899126	6834326	6664449
Живорођени	78101	65598	64399	61692	62180	62700
Умрли	102785	102935	101458	116850	136622	109203
Природни прираштај	-24684	-37337	-37059	-55158	-74442	-46503
Старосне групе (%)						
0–14 година	16,1	14,4	14,3	14,3	14,3	14,4
15–64 године	67,3	68,3	65,0	64,6	64,4	63,6

⁵ Демографска транзиција представља прелазак из фазе високих стопа natalитета и mortalитета у ниске вредности.

65 и више година	16,6	17,3	20,7	21,1	21,3	22,0
фертилни контингент (жене 15–49 год.)	24,1	22,6	21,7	21,7	21,7	21,2
Демографски показатељи старости, наталитета и морталитета						
Просечна старост	40,2	42,1	43,3	43,4	43,5	43,8
Индекс старења	99,1	121,9	144,1	144,7	144,5	149,7
Коефицијент укупне зависности	48,6	46,3	53,8	54,7	55,2	57,3
Стопа укупног фертилитета	1,58	1,36	1,52	1,48	1,52	1,63
Очекивано трајање живота – Мушко	69,7	71,6	73,1	71,4	70,0	73,0
Очекивано трајање живота – Женско	75,0	76,8	78,3	77,2	75,6	78,1

Извор: РЗС, обрада аутора.

Према подацима о демографским показатељима од почетка 21. века (Табела 1), становништво Србије се налази у стадијуму најдубље демографске старости. Просечна старост становништва у 2022. години је 43,8 година што је за 3,6 година више него 2002, а заступљеност старог становништва 60 и више година наспрам броја младих од 0 до 19 година је, према индексу старења, промењена од еквивалентне заступљености до односа 150 наспрам 100, у корист старог становништва. Према овој статистици, Србија се убраја међу најстарије популације Европе и света. Иако је због смањеног оствареног нивоа фертилитета мање заступљен број деце млађих од 15 година у укупном становништву (16,1% до 14,4% у годинама 2002. и 2022. респективно), овај контингент издржаваних лица заједно са уделом старих 65 и више година (16,6% до 22% у посматраним календарским годинама респективно) чини велико оптерећење радно способног становништва. Коефицијент укупне зависности⁶ је пре двадесет година био 48,6%, док у 2022. износи 57,3%.

⁶ Коефицијент укупне зависности становништва представља однос становништва старог од 0 до 14 и 65 и више година, према становништву старом од 15 до 64 године, процењеног средином године посматрања.

Стопа укупног фертилитета⁷ је од 1,58 у 2002. бележила пад у међупописном периоду 2011–2021, да би у 2022. години износила 1,63 детета по жени. Ово повећање је делом резултат промене структуре становништва према Попису 2022, с обзиром на емиграцију младих и смањење фертилног контингента. Услед одлагања рађања, већи удео живорођених у укупном броју је од стране жена старијих од 30 година, које припадају *ехо бејби–бум* генерацији рођених почетком 80–их, захваљујући чему се одржава ниво стопе укупног фертилитета од 1,4 до 1,6 детета по жени, са благим падом у време пандемије. Значајније повећање нивоа рађања након завршетка пандемије, који би се сматрао потенцијалном компензацијом – није остварен – што наводи на закључак да већег одлагања рађања, као последице проглашења пандемије, током 2020. и 2021. године није било.

Што се тиче морталитета, дужина очекиваног трајања живота се у периоду 2002–2022. просечно годишње повећавала за око 0,2 године за мушкарце, односно 0,1 годину за жене. Услед пандемије COVID–19, због повећаног нивоа смртности, у 2020. и 2021. години, дошло је до смањења очекиваног трајања живота код оба пола, док је у 2022. години, поново забележен пораст на ниво пре пандемије.

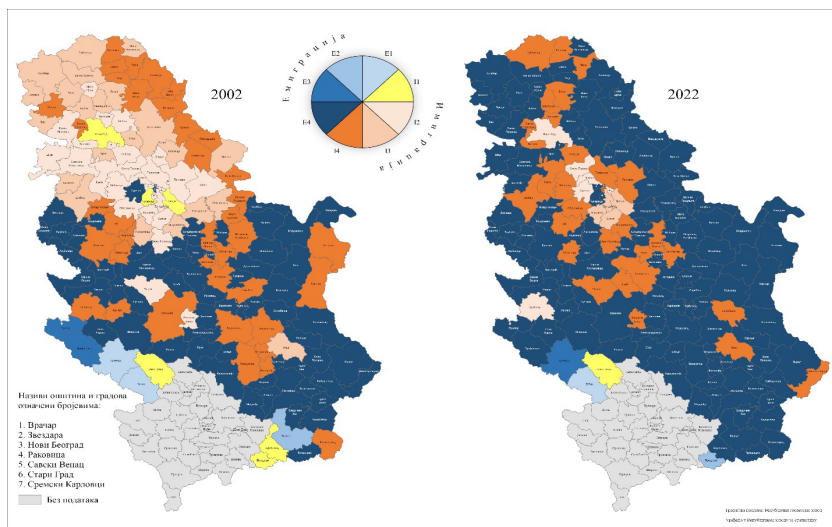
Међутим, важно је указати на постојање значајних разлика у погледу демографског развоја на локалном нивоу. У циљу анализе компонената демографских промена, примењена је типологија кретања становништва према М. Фригановићу, која указује на развојне процесе становништва и сажима разлике између природног и миграционог кретања становништва (Friganović 1972–73)⁸. Према поменутој методологији, постоји подела на емиграциони и имиграциони тип кретања, а у оквиру њих по четири категорије које се дефинишу на основу вредности стопе раста и природног прираштаја.

⁷ Стопа укупног фертилитета је просечан број живорођене деце коју би родила једна жена током репродуктивног периода, уколико би рађала по истом старосном моделу фертилитета као у години посматрања.

⁸ Емиграциони типови: Е1 Емиграција (++-); Е2 Депопулација (-+-; стопа пп већа од стопе опадања); Е3 Изразита депопулација (-+-; стопа опадања већа од стопе пп); Е4 Изумирање (---). Имиграциони типови: И1 Експанзија имиграцијом (+++); И2 Регенерација имиграцијом (+-+; стопа раста већа од стопе пп); И3 Слаба регенерација имиграцијом (+-+; стопа раста мања од стопе пп); И4 Веома слаба регенерација имиграцијом (-+-). Вредности у заградама односе се на стопу раста/опадања, природни прираштај (пп) и миграциони салдо (+ позитивна, – негативна вредност).

У 2002. години је више од половине свих општина и градова у Србији припадало имиграционом типу кретања становништва, што је резултат великог прилива избеглих и расељених лица, док у 2022. години три четвртине њих припада емиграционом типу. Најзаступљенији тип у обе посматране временске тачке је тип кретања становништва окарактерисан као демографско изумирање и присутан је у 39% општина и градова у 2002, односно у 72% у 2022. години. Једино се општина Нови Пазар издваја по томе што бележи све позитивне вредности посматраних демографских показатеља (Карта 1).

Карта 1. Типови кретања становништва Републике Србије, 2002. и 2022.

Извор: РЗС, обрада аутора.

Претходно наведено говори у прилог чињеници да је важно препознати најнижи територијални ниво (општину/град) као основну јединицу за коју се демографске пројекције рачунају, па је посебан изазов успоставити темеље новог дискурса и подједнаког уважавања сваке јединице локалне самоуправе.

На основу наведеног можемо закључити да становништво Србије у прве две деценије 21. века карактерише велика заступљеност старе популације, недовољан ниво рађања и емиграција становништва, посебно младих, што води ка интензивирању процеса депопулације и старења становништва.

Поредећи са другим земљама региона и Европе, сличне демографске трендове као у Србији бележе државе попут Хрватске, Бугарске и Румуније. Развијене европске економије овај изазов превазилазиле су селективном имиграционом политиком, па је, и поред губитка становништва узрокованог недовољним рађањем, обезбеђиван укупни раст популације. У случају балканских земаља, Мађарске, али и неких других земаља које се налазе у сличној позицији, сусрећемо се са неизвесношћу у очекиваном приливу становништва механичким путем, јер оне понудом својих тржишта рада не представљају довољно атрактивну дестинацију попут високоразвијених европских земаља.

Детерминисање будућег демографског тренда

Евалуацијом резултата званичних пројекција становништва Србије за период 2011–2041, засноване на анализи пројектованог и пописаног броја становника у 2022. години, уочено је највеће одступање у домену процене миграционих трендова. Претпоставка позитивног миграционог салда наспрам реализоване негативне вредности базирана је на основу искуства других земаља које су у прошлости имале сличне миграционе патерне као Србија, а онда су за кратко време доживеле преображај и постале имиграционе земље. Ту се пре свега мисли на државе попут Чешке, Словеније, Мађарске и Словачке (Penev 2013). У моменту израде пројекција становништва 2011. важило је веровање да ће Србија у наредних две деценије постати чланица ЕУ и да ће то значити промену правца миграција.

Иако се такав сценарио није реализовао, постоје индиције да ће имиграција Србије расти имиграцијом из Индије, Кине и Турске, поред традиционално веће имиграције из Црне Горе и Босне и Херцеговине. То ће поправити скор нето миграција, али не и квалитативни састав становништва, јер се иселјавање и губитак високо образованих становника не може заменити мање квалификованом јефтином радном снагом. Додатно, велики прилив руских држављана у Србију, након избијања ратних сукоба у Украјини 2022. године, представља ефекат екстерног утицаја и не нужно будући тренд, с обзиром на то да су многи од њих до сада већ мигрирали ка другим земљама у Европи (пример Финска).

Током пандемије, спољне миграције су биле условљене рестриктивним имиграционим режимима земаља, како из разлога здравствене безбедности, тако и због редуковане потребе за радном снагом. С обзиром на то да је до рестриктивних мера у Србији дошло одложено у односу на земље западне Европе, један део српске дијаспоре се вратио у Србију. Свакако, ово је био само краткорочни ефекат на контингент укупне популације, без значајног доприноса побољшању демографских индикатора.

При пројектовању миграционе компоненте, могу се претпоставити и измене прописа у земљама у којима постоји потреба за радном снагом, које редукују или укидају административне препреке и своје тржиште рада чине лакше доступним. Ослањајући се на искуство земаља из окружења, Србија може очекивати интензивнији одлив становништва по приступању Европској унији. Такође, приступање појединих земаља Европској унији, чији етнос представља конститутивни део становништва Србије, подстиче емиграцију ових етничких група, имајући у виду њихово остваривање права на поседовање докумената земаља ЕУ и тиме омогућен олакшан приступ тржишту рада земаља чланица.

Када говоримо о фертилитету, образац репродукције у Србији усклађен је са европским државама, а одликује га снижавање репродуктивних норми и одлагање рађања у вишу старост. Доступност података за дуги деценијски период у прошлости, омогућавају да се претпоставке базиране на тим трендовима, за очекиване варијанте фертилитета и морталитета, оцењују као оправдане и реално оствариве. Већа одступања у природним токовима у краћем периоду се не очекују и могуће су углавном услед екстерних шокова какав је пандемија.

При изради хипотеза о фертилитету, поставља се питање да ли једна од варијанти треба да уважава очекиване позитивне ефекте деловања популационих мера усмерених ка репродукцији. У годинама пре 2020. јављају се прве значајније мере финансијске подршке рађању вишег реда (Стратегија подстицања рађања 2018), што резултује благим растом удела рађања трећег и четвртог реда у укупном рађању. Искуства других држава (пример Француска) говоре да је свега 10% реализован већи број рађања деце као резултат подстицаја кроз економске мере државе (Rašević i Petrović 1996). Слично је и са морталитетом, иако би се побољшао здравствени систем и спровеле мере у циљу превенције хроничних болести, поставља се питање

доступности бољих здравствених и животних услова. Несумњиво, ова размишљања и могући одговори на постављена питања у домену су субјективних тумачења и доживљаја друштвено–политичког деловања од стране самих креатора демографских пројекција, а понекад и резултат деловања политичких одлука.

ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉИ РАД

Пројекције становништва представљају будућу величину популације и старосну и полну дистрибуцију под условом да се остваре дефинисане претпоставке. Неизвесност у пројекцијама може бити процена тренутне величине популације која служи као „почетна“ популација за пројекције. Време такође повећава неизвесност: пројекције у дужим периодима мање су извесне од краткорочних пројекција.

Уопштено гледано, након одређивања почетне популације, изазови који се јављају при прогнозирању демографског развитка, односе се на процену природног и механичког кретања становништва. У оба случаја, чињеница је да су све улазне компоненте за израду пројекција подложне утицају спољног фактора. Тако је и разлика пројектованих и остварених нивоа фертилитета и морталитета, резултат утицаја пандемије корона вируса, који није било могуће претходно предвидети. Да је реч о тренутном утицају, говори и чињеница да је након две године бележења пада, очекивано трајање живота поново достигло вредност као у периоду пре пандемије. То оправдава коришћење аналитичког модела, заснованог на претходном тренду фертилитета и морталитета. Нешто другачији закључак је код миграција становништва. У случају када не постоји успостављено истраживање о спољној миграцији, најчешће се користи пописно–витални метод код дефинисања миграционих токова. На бази “*mirror statistics*” методе могу се користити подаци Евростата и других националних статистика. Праћење статистике миграционих кретања добро је утемељити и на споразумима о сарадњи са државама које се препознају као најчешће дестинације емиграната или земље порекла имиграната.

Приликом дефинисања пројекционих сценарија могу се консултовати и резултати пројекција УН–а, који предвиђају будући тренд укупног становништва и демографских компоненти и до

2100. године, са којима се могу упоредити сопствени закључци и претпоставке и утврдити природа девијације уколико постоји.

Предвиђање демографских трендова на нижим територијалним нивоима представља посебан изазов због нестабилних трендова и екстремних вредности индикатора, уз присуство социо–економских диспаратитета на нивоу јединица локалне самоуправе у Србији.

У решавању изазова предвиђања кретања становништва помогло би усаглашено деловање свих сегмената друштва – институционална сарадња и заједничко решавање стратешких питања. Једно од њих је креирање амбијента за заустављање емиграције, јачање имиграције и повратак младих. Пре дефинисања стратегије требало би успоставити истраживање које ће континуирано пратити ова миграциона кретања. То би помогло при одлуци аутора демографских пројекција да, као један од сценарија, поставе дефинисан стратешки циљ да је миграциони салдо у будућем периоду позитиван или је бар избалансиран број досељених и одсељених становника. Резултанта оваквог сценарија, уз очекивано кретање фертилитета и морталитета, представљала би стратешки правац, а не оспораван оптимистичан сценарио. У одсуству заједничког организованог деловања, овако дата претпоставка изложена је могућем перципирању корисника као политичке и неутемељене, а не стратешки и статистички оправдане одлуке.

Уз чињеницу да се попис становништва спроводи на сваких десет година (у просеку) и да су динамика данашњег живота и миграциона кретања становништва интензивни и са непредвидивим токовима, пројекције становништва би требало да се израђују у највише петогодишњој периодици, како би се располагало ажурираним подацима према новонасталим социо–економским и демографским променама.

Оптимални пројекциони хоризонт односи се на период од будућих тридесет година. Теоретски, не би било сувисло дати прогнозу и за дужи временски рок какав је пројекциони период УН–а. Препознати како би се одвијале демографске прилике у Србији, ако би се задате претпоставке задржале и у будућих сто година – изазов је сам по себи. Овде је већ реч о дугорочним државним и економским стратегијама, с обзиром на потребу институција, попут Фискалног савета, да располажу оваквим подацима. Свакако ће, при планирању стратегија, за демографским пројекцијама увек постојати потреба, оне ће за демографе увек представљати изазов,

а решења ће увек бити подложна анализи и критичком мишљењу јер је, ипак, реч о моделима који су базирани на претпоставкама, не нужно и реално остваривим.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aryal, Gokarna Raj. 2020. "Methods of Population Estimation and Projection". *Journal of Population and Development* 1 (1): 54–61. DOI: 10.3126/jpd.v1i1.33104.
- Bakić, Radovan. 2006. *Opšta demogeografija*. Nikšić: Geografski institut Filozofskog fakulteta, Andrijevića: Komovi.
- Breznik, Dušan. 1977. *Demografija – analiza, metodi i modeli*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
- Ђурђев, Branislav S. 2001. *Osnovne tehnike u demografiji*. Novi Sad; Beograd: Zmaj; Društvo demografa Jugoslavije.
- Eurostat. 2024. "Population Projections." Last accessed April 28, 2024. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography/population-projections>.
- Friganović, Mladen. 1972. „Tipovi kretanja stanovništva i egzodusna područja SR Hrvatske 1961–1971.” *Stanovništvo* 10 (1–2): 177–189.
- International Labour Organization [ILO]. 2002. *The ILO Population Projection Model: A Technical Guide (Version 1.1. 8/2002)*. Geneva: Financial, Actuarial and Statistical Services Branch, Social Protection Sector, International Labour Office.
- Jia, N., Hong–Ping H. U., and Yan–ping Bai. 2011. "Population Prediction Based on BP Artificial Neural Network." *Journal of Shandong University of Technology* 10 (9): 3297–3301.
- Kicošev, Saša, i Petar Golubović. 2004. *Geodemografija*. Niš: Prirodno–matematički fakultet.
- Kucera, Tomas. 2023a. *Cornerstones of Population Forecasting*. CUNI and UNFPA Online Course on Population Forecasts and their Applications in Practice.
- Kucera, Tomas. 2023b. *Population and Derived Forecasts Applicability in the Policy–Making Process*. CUNI and UNFPA Online Course on Population Forecasts and their Applications in Practice.
- Marinković, Ivan. 2022. „Decenija populacionih promena u Evropi i Srbiji (2011–2020).” *Društveni horizonti* 2 (3): 9–25. DOI:10.5937/drushor2203009M.

- Nikitović, Vladimir. 2007. „Stohastička projekcija stanovništva Centralne Srbije na osnovu empirijskih projekcionih grešaka.” *Stanovništvo* 45 (1): 7–31.
- O’Neill, Brian, Deborah Balk, Melanie Brickman, and Markos Ezra. 2001. “A Guide to Global Population Projections.” *Demographic Research* 4 (8): 203–288.
- Penev, Goran. 2013. *Projekcije stanovništva Srbije od 2010. do 2060. godine*. Beograd: Fiskalni savet.
- Population Reference Bureau [PRB]. 2001. *Policy Brief: Understanding and Using Population Projections*. Washington, D.C.: Population Reference Bureau. Poslednji pristup 18. april, 2024. <https://www.prb.org/resources/understanding-and-using-population-projections/>.
- Radivojević, Biljana. 2018. *Demografska analiza*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Rašević, Mirjana, i Mina Petrović. 1996. *Iskustva populacione politike u svetu*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2006. *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2014. *Projekcije stanovništva Republike Srbije 2011–2014*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2024. *Baza podataka*. Poslednji pristup 28. aprila, 2024. <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDDB>.
- Spasovski, Milena, Danica Šantić, i Olgica Radovanović. 2012. „Istorijske etape u tranziciji prirodnog obnavljanja stanovništva Srbije.” *Glasnik Srpskog geografskog društva* 92 (2): 23–60. DOI: 10.2298/GSGD1202023S.
- Scispace. 2024. “Can AI Models Be Used to Predict and Prevent Population?” Last accessed April 8, 2024. <https://typeset.io/questions/can-ai-models-be-used-to-predict-and-prevent-population-29y9od0xum>.
- United Nations [UN]. 2020. *Manual III: Methods for Population Projections by Sex and Age*. Online Edition. Last accessed April 28, 2024. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_1956_manual_iii_-_methods_for_population_projections_by_sex_and_age_0.pdf.

- United Nations Department of Economic and Social Affairs [UN DESA]. 2024. *World Population Prospects 2024, Online Edition*. Last accessed April 28, 2024. <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/MostUsed/>.
- United Nations Economic Commission for Europe [UNECE]. 1998. *Recommendations for the Censuses of Population and Housing in the ECE Region*. New York and Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
- Vanella, Patrizio, Deschermeier Philipp, and Wilke Christina. 2020. *An Overview of Population Projections—Methodological Concepts, International Data Availability, and Use Cases*. Germany: Forecasting.
- Vlada Republike Srbije. 2018. *Strategija podsticanja rađanja*. „Službeni glasnik Republike Srbije” 25 (2018): 16.
- Vukmirović, Jovanka A., Miroslav M. Radojčić, Aleksandra D. Vukmirović, i Dragan V. Vukmirović. [Vukmirović i dr.] 2016. „Razmatranje demografskog pražnjenja pograničnih naselja u kontekstu nacionalnog bezbednosnog rizika.” *Tehnika* 71 (2): 321–37. DOI: 10.5937/tehnika1602321V.
- Wang, Shuzhi. 2023. “Population Prediction Based on Logistic Regression and Random Forest.” *Highlights in Science, Engineering and Technology* 49: 496–500. DOI: 10.54097/hset.v49i.8601.
- Zolberg, Aristide R. 1981. “International Migration in Political Perspective.” In *Global Trends in Migration: Theory and Research in International Population Movements*, edited by M. M. Kritz, C. B. Keely, and S. M. Tomasi, 3–38. New York: Center for Migration Studies.

Dragana Paunović Radulović*

Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade

Marija Andelković**

Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade

Stefan Subotic***

Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade

POPULATION PROJECTIONS: CHALLENGES IN FORECASTING DETERMINANTS OF DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF SOCIO-POLITICAL CHANGES****

Resume

The population is a significant resource upon which the socio-economic development of a country is based. Understanding population characteristics, as well as the political, ideological, and sociological determinants that shape the pattern of demographic growth in the past and predict future trends, is essential for policy planning in various social fields. This paper focuses on population projections, which provide an image of how the size and structure of the population by age and sex might look in the future. The paper presents a theoretical-methodological approach to making population projections and the challenges that authors face when calculating them. Since the base population, representing the estimated number of inhabitants in the census year is fundamental to making projections, the socio-political context at the time of conducting the population census of Serbia is also considered, as it often impeded their complete and smooth implementation. Furthermore, challenges are present not only in forecasting future trends in fertility and mortality, particularly in determining future migration flows, which are influenced by both economic and political factors, but also in deciding which methods

* E-mail address: dragana.paunovic-radulovic@stat.gov.rs;
ORCID: 0009-0006-7646-4540.

** E-mail address: marija.andjelkovic@stat.gov.rs; ORCID: 0009-0009-8288-9272.

*** E-mail address: stefan.subotic@stat.gov.rs; ORCID: 0009-0005-9064-1796.

to use, what the optimal projection period should be, and at which territorial level to set hypotheses about the determinants of population movement. This paper aims to provide possible solutions to the challenges of forecasting future population trends and to highlight the importance of coordinated action from all segments of society, institutional cooperation, and joint resolution of strategic issues, including the most challenging ones, such as population policy measures and migration management strategies. Forecasting demographic trends at lower territorial levels is particularly important, as it forms the basis for development planning and reducing regional disparities at the level of local government units.

Keywords: population projections and census, demographic components, forecasting challenges, demographic transition, socio-political development

* Овај рад је примљен 12. августа 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

*Дајана Лазаревић**
Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИКА ЈЕДНОГ ДЕТЕТА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ: АЗИЈА И БАЛКАН

Сажетак

Политика једног детета први пут се у оквиру законских регулатива појавила у НР Кини 1979. године. У складу са увреженим веровањима по кинеској традицији, породице са мушким наследником сматране су угледнијим и просперитетнијим од породица са женским наследником. Како је велики број породица желео да осигура себи мушког наследника, а истовремено да избегну казне због прекорачења дозвољеног броја деце, родитељи су се одлучивали на разне методе: од селективних абортуса, до сакривања рођења женске деце, која су трпела злостављање, изгладњавање и често сурово убијана. Задржаћемо се посебно на феномену селективних абортуса, који није карактеристичан само за Кину, него и за већи део Азије, а стигао је и на Балкан. Рад који се налази пред читаоцима не представља огледало ставова *ProLife* или *ProChoice*, када су у питању абортуси. Овај рад представља објективан, мултидисциплинарни поглед на феномен селективних абортуса, који се појавио прво у НР Кини, као последица увођења „политике једног детета”, а потом и у Индији, арапском свету, а последње две деценије се практикује и у одређеним државама Балкана (Албанија, Северна Македонија, Црна Гора). Разлози за тзв. преференцију синова су различити: систем вредности, васпитање, социо-економски разлози. Међутим,

* Имејл адреса: dajanalazarevic93@gmail.com; ORCID: 0009-0001-2534-450X.

последнице таквог чињења су несагледиве, будући да се ремети природни демографски баланс између броја припадника мушког и женског пола.

Кључне речи: политика једног детета, селективни абортуси, „недостајуће жене”, инфантицид, демографски баланс, криминално понашање

УВОД

Од завршетка Другог светског рата до 1970-их година дошло је до наглог увећања становништва у Народној Републици Кини, што је, према мишљењу комунистичког председника Маа Цедунга била позитивна ствар. Цедунг је сматрао да је држава моћнија, ако је многољуднија, те је кинески тзв. *бејби бум* одговарао његовој замисли као инструмент стварања јаке државе (Jisen 1998, 36). Међутим, кинески историчари наводе да је Цедунг у каснијем периоду своје владавине (1960-их и почетком 1970-их) почео да мења мишљење у вези са популационом политиком државе, из бројних разлога. Кинески научник Ма Ћисен (Ma Jisen) наводи да је нагли пораст становника у Кини довео до превеликог притиска на економију државе, повећања сиромаштва становништва, али и несташице хране и пијаће воде. Треба узети у обзир и чињеницу да је свега 7% укупне територије Кине било под аграрним земљиштем, што није могло да подржи нагли пораст становништва (Jisen 1998, 36–37).

Према Ћисену, Цедунг је у почетку кажњавао стручњаке који би му предложили да се на неки начин ограничи рађање деце. Међутим, касније му је постало јасно да је то неопходно и један је од творца „политике једног детета”, која је уведена 1979. године, иако званично под Денгом Сијаопингом, као део политике планирања породице (Jisen 1998, 35–36).

Важно је рећи да „политика једног детета” није био једини закон у Кини који је ограничавао рађање деце. Рецимо, од 1955. године почело је охрабривање у „планирању породице”, са њиме и употреба контрацептивних средстава и блага пропаганда која је полако уводила људе у смањење рађања деце. „Политика двоје деце” је уведена 1973. године, а 1979. године и „политика једног детета” (Wei 2015, 131). Због побуна међу становништвом које није навикло

на ту врсту рестрикција, донесен је нови закон 1984. године, који је дозвољавао двоје деце по породици, али само ако су обоје родитеља јединци (што је, опет, био врло мали проценат). У 2013. години закон о планирању породице је дозволио двоје деце по породици ако је један од родитеља јединац. То је био симболичан увод за закон из 2015. године који је дозволио двоје деце по породици, без икаквих условљености (Wei 2015, 131–132).

Међутим, оно што нису предвидели, или су у недостатку других могућности игнорисали, Мао Цедунг, а потом и Денг Сијаопинг, јесте да ће закон о планирању породице (нарочито „политика једног детета”) нужно носити и низ негативних последица. Управо те последице јесу предмет дискусије у овом раду, а пажња ће бити усмерена и на државе које имају законску рестрикцију једног детета по породици, али и на државе у којима су становници из низа разлога, субјективне или објективне природе, одлучили да немају више од једног детета у породици.

Једна од последица „политике једног детета” јесу селективни абортуси. Ради се о појави тзв. преференције синова, при којој се женски фетуси абортирају, да би се осигурало да ће тај једини потомак бити управо – мушког пола (Williams 2012, 36). Иако се пракса селективних абортуса у Кини испоставила као врло негативна по друштво (повећавајући криминал код мушкараца, принудну и добровољну проституцију, инфантицид, фемидицид), то није спречило друге државе и друштва да наставе са истом (Liu and Finckenaueer 2010, 91–92).

У потрази за научним чињеницама о селективним абортусима и њиховој повезаности са „политиком једног детета”, обратићемо се релевантној литератури истраживача из различитих крајева света – из држава које су обухваћене унапред задатом проблематиком – из Азијског и арапског региона, али и са Балкана, те држава у којима се ове појаве још нису оствариле. Поћи ћемо од разматрања прекида трудноће уопште, етичком, моралном и законском аспекту исте, потом – селективних абортуса као једне специфичне врсте абортуса, која се везује за званичну или незваничну „политику једног детета”. Фокус истраживања у овом раду се креће од Кине, Индије и арапског света, до Балкана, а у највећој мери – до Србије.

Иако постоје чланци у којима аутори-истраживачи полазе од негативне хипотезе, а то је да су „политика једног детета” (а уз њу и селективни абортуси) искључиво негативна ствар (Masih i

Mithani 2015; Powel 2012), као и аутори који траже позитивне стране у поменутиим појавама (Hesketh and Zhu 1997; Wang 2005), овај рад ће поћи од неутралне хипотезе о утицају „политике једног детета” на становништво.

Почећемо од анализе селективних абортуса, који су означени као једна од најчешћих последица „политике једног детета”, а који су најчешће невидљиви.

ПРЕКИД ТРУДНОЋЕ У ПЕРЦЕПЦИЈИ ЗАКОНА

Када су у питању прекиди трудноће – абортуси, и даље се воде жестоке полемике у свету за и против ове појаве. Док конзервативнији делови света говоре да је у питању убиство новог живота који још нема право гласа, либералнији говоре да је у питању рутинска медицинска процедура на коју свака жена има право. Закони о насилним прекидима трудноће разликују се од државе до државе, али контроверзе у вези са овим питањем и даље бујају, повремено прерастајући и у озбиљне друштвене покрете и протесте.

У Србији је право на абортус загарантовано Законом о поступку прекида трудноће у здравственим установама (Закон о поступку прекида трудноће 2005). Члан 2 став 1. гласи: „Прекид трудноће може се извршити само на захтев трудне жене”. Члан 3: „Прекид трудноће не може се извршити када се утврди да би се њиме теже нарушило здравље или угрозио живот жене”. Према Члану 7 истог закона, до навршене 10. недеље трудноће лекар специјалиста гинекологије и акушерства утврђује постојање услова за прекид трудноће, од 10. до 20. недеље одлучује конзилијум лекара те установа, док после 20. недеље трудноће о томе одлучује етички одбор здравствене установе (Закон о поступку прекида трудноће 2005). Треба нагласити да је прекид трудноће од 10. недеље па надаље забрањен, те да би до њега дошло мора да постоји криминолошка позадина трудноће – силовање, обљуба, инцест (Клајн-Татић 2011, 35).

Из наведених ставки може се закључити да је закон у Србији о прекидима трудноће прилично либералан. Свака жена има право да прекине трудноћу, без обзира да ли је то из медицински оправданих разлога или разлога неке друге врсте. Услов је само да буде старија од 16 година, а ако је млађа – уз сагласност родитеља или старатеља, према члану 1 горепомеутог Закона (Закон о поступку прекида трудноће 2005). Дакле, абортус се третира као универзално женско

право, према којем свака трудница одлучује да ли ће задржати трудноћу или је прекинути.

Разлози за прекид трудноће могу бити различити, од финансијских немогућности да се подиже (још једно) дете, узраста/старости мајке, непланиране трудноће, нарушеног здравственог стања мајке и фетуса итд (Sedlecki i Grbić 2013, 2). Међутим, поред разлога који се чине „оправданим” за прекид трудноће, постоји и један етички и морално врло упитан – прекид трудноће ако фетус није жељеног пола, у највећем броју случајева – женског пола.

Овај тренд тзв. селективних абортуса је у последњих пар деценија постао врло популаран у региону – Албанија, Црна Гора, Северна Македонија и како последње статистике показују – тренд је у порасту. Допринео је томе да се рађа већи број дечака него девојчица, што ће свакако носити одређене последице у будућности, с обзиром на то да се природна равнотежа у броју припадника оба пола нарушава. Тако долазимо до формалне и неформалне „политике једног детета”, која се на разне начине спроводи у различитим деловима света. Анализираћемо и ситуацију у предложеном контексту у Србији.

ПОСЛЕДИЦЕ „ПОЛИТИКЕ ЈЕДНОГ ДЕТЕТА” У КИНИ

Према мишљењу истраживача, „политика једног детета” је довела до селективних абортуса, односно – женског фетицида, а та појава је потом довела до тзв. недостајућих жена. Термин „недостајуће жене” (*missing women*) у Кини је осмишљен да представи девојчице/жене које се нису родиле због селективних абортуса, или су пак изгубиле животе чином инфантицида, фемцида итд. (Siwan and Debraj 2010, 1264–1265). Дакле, ради се о томе да је природним кретањима предвиђено тј. требало да буде још толико жена, али их из наведених разлога нема. Број „недостајућих жена” у Кини је довољно велики да можемо да говоримо о озбиљном демографском поремећају (Cai 2014, 62).

Иако кинески државни медији поричу да је „политика једног детета” довела до масовне појаве селективних абортуса, а тиме и до „недостајућих жена”, чињенице ипак говоре супротно, у чему се слажу научници и истраживачи (Cai 2014, 61–62). Познато је да жене боље преживљавају бројне кризне ситуације, што је случај од феталног периода, а и касније у животу показале су се отпорнијим

на претње разних врста, мање гину у ратовима и другим врстама сукоба од мушкараца, будући да су мање склоне ризичним облицима понашања (Obradović i Dinić 2010, 137–153). Из наведеног можемо закључити следеће: број жена и мушкараца у друштву, нарочито у репродуктивном добу, требало би да је приближно једнак или пак да је жена за нијансу више, што јесте, примера ради, демографски случај Србије (Republički zavod za statistiku 2024, 10, 13–18).

„Политика једног детета” у Кини (1979–2015) је током 35 година трајања оставила бројне последице на демографску слику државе (Asia Pacific Foundation of Canada 2017, 1–2), а једна од њих јесте тренд селективних абортуса, у раном периоду трудноће. Како су породице биле ограничене на само једно дете, велики број се одлучио на овај корак, да би осигурали мушког наследника у свом дому (Wang 2005). Треба узети у обзир и кинеско веровање да, осим продужетка лозе, поседовање мушког наследника означава просперитет куће, али и скок у друштвеном статусу родитеља (Zhang *et al.* 2022, 8).

Године 1980. у Кини, на 100 девојчица рођено је 106 дечака (Asia Pacific Foundation of Canada 2017, 9). У наредним годинама број дечака је варирао, да би 2000. године био забележен скок од чак 106,6 дечака на 100 девојчица. У години укидања „политике једног детета” однос је био 104,98 према 100 (Statista 2023).

Неки истраживачи наводе и много веће цифре. Примера ради, Јаођианг Ши (Yaojiang Shi) наводи да је 2000. године било рођено чак 117 дечака на 100 девојчица, те он ову разлику између званичних 106 и незваничних 117 назива „недостајућим девојчицама” (Shi and Kennedy 2016, 1119–1120). Ши такође сматра да та „разлика” говори о убијеним девојчицама, будући да је криминални акт чедоморства у Кини изузетно изражен, или пак о продатим девојчицама, будући да је забележен неславни пораст трговине људима у овој земљи последњих деценија (Shi and Kennedy 2016, 1120).

Ако погледамо последње статистике из 2022. године, видећемо да је најкритичнија ситуација у узрасту од 15 до 19 година (Statista 2023). Однос мушкараца и жена је 115,77 према 100. Код двадесетогодишњака је слична ситуација. У узрасту 20 до 24 године однос је 113,52 према 100, а од 25 до 29 година – 111,36 према 100 (Statista 2023).

Осврнућемо се на женско чедоморство у Кини, настало након увођења „политике једног детета”, од закаснеле или изостављене регистратуре да је дете уопште рођено, до тешког занемаривања,

изгладњавања и физичких злостављања, па до убиства детета. Од увођења „политике једног детета” до њеног укидања, забележен је велики скок смртности девојчица узраста до 4 године. Иако не постоје званични и поуздани прорачуни, процењује се да је рођење 10–15% девојчица регистровано са закашњењем, док је до 2000. године било чак 6 милиона рођене и нерегистроване женске деце (Shi and Kennedy 2016, 1120–1121). Процењује се да је око 8.5 милиона девојчица „нестало” са демографске слике Кине услед селективних абортуса или убиства детета у најранијем периоду живота (Shi and Kennedy 2016, 1121–1122).

Постоје и стручњаци који се буне против претераног повезивања „селективних абортуса” и „политике једног детета”, говорећи да је у Кини и у прошлости већи број мушкараца него жена (Sen 1992, 588–589). Међутим, постоји објашњење и за тај, наизглед, феномен. Економски услови у Кини и пре „политике једног детета” били су тешки и неповољни за жене, те је степен смртности жена на раду био прилично велики (Sen 1992, 589). Ситуација се променила тек 1979. године увођењем економске и аграрне реформе под Денгом Сијаопингом.

Кинеска здравствена заштита до Сијаопингове реформе била је прилично заостала и примитивна, што је довело до велике смртности жена на порођају, или услед недоступности лекова, здраве хране и пијаће воде (Hesketh and Zhu 2006, 13272).

Углавном лош здравствени систем, тежак физички рад, породично насиље, а потом и „политика једног детета”, допринели су томе да између 30 и 100 милиона жена у Кини данас буду „недостајуће” (Hesketh and Zhu 2006, 13272).

Наредни подаци верно показују какве последице трпи Кина због вештачки смањеног броја жена на демографској карти. Статистике за 2023. годину показују да у Кини живи 720 милиона мушкараца и 689 милиона жена. У 2010. години 18% мушког становништва је било неожењено и без икакве могућности да пронађу жену и склоне брак. У 2020. години тај број је скочио на 29% (National Bureau Of Statistics of China 2023). Ако се погледају резултати истраживања у „Кинеском годишњаку за статистику 2023”, могу се пронаћи следеће забрињавајуће цифре. У мушком делу популације, у узрасту 25–29 година 51,3% је неожењених; у узрасту 30–34 године 18,4% је неожењених; док је у узрасту 25–39 година 8% неожењених (National Bureau Of Statistics of China 2023).

Горући проблем на који указује кинеска власт и научна јавност, настао последицом смањења броја жена у Кини, јесте трговина људима (незаконито усвајање беба женског пола, кријумчарење девојчица и жена из других држава, принудни бракови, принудни рад, принудна проституција) (Ling 2018, 65–66). Иако Влада НР Кине улаже напоре да ову врсту криминала спречи, морамо да нагласимо да је иста у порасту (Zheng 2018, 172). А као главни узрок ове појаве наводи се недостатак жена услед негативних последица „политике једног детета” (Zheng 2018, 172–173).

Продају девојчица у Кини родитељи „оправдавају” вишком деце и сиромаштвом, прећуткујући избегавање казне услед „политике једног детета”. Сматра се да је око 200.000 беба женског пола продато у иностранство, наводно на усвајање, што ипак треба узети са резервом због недостатка поузданих података (James 1980, 226–228). Продате девојчице у Кини обично заврше на „тржишту” као слушкиње, супруге, конкубине, деца-невесте, усвојена деца (James 1980, 227). Према доступним подацима, од 2000. до 2013. године у Кини је продато 92.851 девојчица или жена у поменуте сврхе, а у 2000. години 21.814. Наравно, верује се да је реалан број далеко већи од ових који се нуде јавности (Zheng 2018, 171; Ling 2018, 67).

Принудни бракови, отимање жена које умногоме подсећа на причу о Ромуловим војницима који су отимали Сабињанке, такође је велики проблем у Кини. Жене се краду не само из сиромашнијих региона Кине, већ и из околних држава: Мијанмара, Вијетнама, Лаоса, Монголије (Madeline 2014), као што су, према историчару Ливију, у време римског краља Ромула насилно отимане жене из племена Сабина, ради склапања брака и рађања деце (услед, наравно, недостатка жена у племену Латина, тј. Римљана).

Такође, данас, жене из Северне Кореје које беже из своје државе и траже уточиште у Кини, врло често заврше у овој мрежи. Забележено је да бивају продате за принудне бракове на исти начин и жене из Русије, Америке и Африке. Процењује се да око 69,7% жена продатих у Кини заврши у принудним браковима (Madeline 2014).

Истраживања показују да је у Кини проституција забрињавајуће порасла последњих деценија (Ling 2018, 66). Тешко је одредити колико жена је у принудној проституцији, колико Кинескиња, а колико странкиња. Оно што може да се прати, бар делимично, јесте добровољна проституција, али мора се узети у обзир да је државни врх Кине криминализује исто као и принудну (Zheng 2009). Жене из

руралних средина, погођене сиромаштвом или другим животним неусловима најчешће почињу да се баве проституцијом. Исто тако и жене из Северне Кореје, Вијетнама, Мијанмара, Монголије, Малезије, Филипина и Тајланда (Zheng 2009).

Не треба изоставити ни да грађани Кине често изјављују да страхују од повећања криминалитета у својој држави, највише од отимања жена и деце. Свесни су реалних опасности због свих околности које су наведене, а треба узети у обзир и кинеско (оправдано) веровање да брачност смањује могућност криминалног понашања код мушкараца. Мањак жена у кинеском друштву допринео је повећању принудне и добровољне проституције, кријумчарења жена, принудних бракова и рада, продаје беба и женске деце у границама НР Кине и изван ње.

„ПРЕФЕРЕНЦИЈА СИНОВА” У ИНДИЈИ

„Политика једног детета” је формално уведена у Кини, али се као друштвена појава проширила по свету, а са њом – и одговарајуће последице. Дакле, брачни парови, или пак жене које из неког разлога саме рађају и подижу дете, из економских или социјалних отежавајућих околности – одлучују се за само једно дете. А у складу са индијским традицијама, које имају бројне додирне тачке са кинеским, постоји тежња да се обезбеди наследник мушког пола.

Такозвана „преференција синова” (*“son preference”*) карактеристична је и за индијско друштво исто као и за кинеско. Занимљиво је да 94% хиндуског становништва говори да је пожељно да породица има бар једног сина, а 91% говори да је битно да има бар једну кћерку, поред обавезног сина (Pew Research Center 2022). Према подацима Пју истраживачког центра са седиштем у Вашингтону, могућност сазнавања пола детета у раном периоду трудноће допринела је селективним абортусима у Индији, али је и даље изражен инфантицид међу женским бебама. Када је у питању мишљење Хиндуса о одређивању пола детета ради селекције истог, 26% сматра да је то потпуно прихватљиво и оправдано, а 40% сматра да је делимично оправдано (Pew Research Center 2022).

Да је проблем селективних абортуса у Индији итекако реалан, показује и закон из 1994. године (допуњен 2003.) који забрањује одређивање пола фетуса (Pre-Conception and Pre-Natal Diagnostic Techniques Act 1994). Ипак, иако се тиме обезбеђује рођење женског

детета које можда није по вољи родитеља, не гарантује се безбедност детета у даљем животу и заштита од његовог злостављања, па и убиства.

Према истраживањима индијског научника Џанмеџаје Самала (Janmejaaya Samal), у последње три деценије извршено је између 4 и 12 милиона селективних абортуса на подручју Индије. У складу са културом којој припада, Самал ову појаву назива „крвавим масакром” над девојчицама, којем се још није стало на пут, већ се и даље дешава (Samal 2016, 502). Он даље објашњава да појава женског фетицида доводи до недостатка невеста (тј. жена у репродуктивном периоду) и продаје невеста. Као што смо видели на примеру Кине, и у овом случају долази до повећања кријумчарења жена, принудних бракова и проституције (503).

Индијски научни извори наводе да је од 1991. године до данас 80% индијских региона забележило нагли пад броја рођених девојчица у односу на дечаке (Jha *et al.* 2011, 1922). У забрињавајућој статистици на првом месту се налази Пунџаб, а за њим: Харјана Махараштра, Гуџарат и Хималан Прадеш. Оквирно се процењује да се годишње изврши око 500.000 селективних абортуса у свим наведеним регионима заједно (Jha *et al.* 2011, 1922).

Важно је напоменути да индијски истраживачи различито процењују број селективних абортуса на подручју Индије. Равиндер Каур (Ravinder Kaur) сматра да је тај број већи од пола милиона, те наводи цифру од 1.2 до 1.4 милиона селективних абортуса годишње (Kaur and Кароог 2021, 111–112). Ствар је у томе што се велики број абортуса изврши ван оквира здравствене установе, у приватним условима, што је врло тешко пратити.

Неки истраживачи процењују да ће до 2030. године у Индији бити преко 6 милиона „недостајућих жена”, али не искључују могућност да број буде већи (Bongaarts and Guilмото 2015, 245). Иако су статистике за Индију неуједначене и постоје „замрачени региони” за које нема података, можда је најобухватнија статистика Уједињених нација објављена 24. марта 2024. године. У њој се наводи да је у 2024. години на нивоу целе Индије стопа односа бројног стања оба пола износила 106,45 мушкараца на 100 жена (Statistic Times 2024).

НЕЗВАНИЧНА „ПОЛИТИКА ЈЕДНОГ ДЕТЕТА” У СВЕТУ

Након Кине и Индије, забрињавајућа статистика се бележи и у Пакистану и Вијетнаму. Иако законски „политика једног детета” никада није уведена, родитељи (мајке) се одлучују за нешто слично, будући да се последњих пар деценија смањује број рођене деце у породицама. Налик на Индију, и у овим државама се труде да бар један потомак у породици буде мушког пола, у складу са традиционално усвојеним схватањима. Дакле, истраживања показују да се у Пакистану на сваких 100 девојчица роди 112 дечака (Qayyum and Nagma 2017, 2). Претпоставља се да је од почетка вршења селективних абортуса до данас Пакистан изгубио близу 10 милиона девојчица (3). Као у Кини и Индији, у питању је појава „преференције синова”, што ову земљу сврстава у сам врх по броју женских фетицида и инфантицида (Abrejo *et al.* 2009, 3, 5).

У Вијетнаму се, у зависности од регије, број дечака на 100 девојчица креће од 110 до 116 (Chao *et al.* 2021). Пренатална дијагностика и селективни абортуси су у највећој мери допринели томе. Просечан број деце у вијетнамским породицама је двоје, а родитељи се труде да осигурају рођење бар једног сина у породици. Званично, вијетнамске власти забрањују селективне абортусе који се не могу извршити на државним клиникама, али се зато врше у приватним (Chao *et al.* 2021). Забележен је и пораст стерилитета након селективних абортуса на приватним клиникама, а разлози за то варирају – од неповољности услова до нестручног особља.

ТРЕНД ЈЕДНОГ ДЕТЕТА НА БАЛКАНУ

Иако се може учинити да су „политика једног детета” и све њене последице удаљене од нас и карактеристичне за азијски и арапски свет, ипак није тако. У скоро свим балканским државама, жене (и породичне заједнице) из економско-социјалних разлога практикују да роде и гаје само једно дете, што се, наравно, негативно одражава на наталитет (TV Nova 2024). Истраживања показују да „преференција синова” постоји и на Балкану, те можемо повући паралелу између Азије и Балкана једноставном констатацијом – родити једно дете и то да буде – мушко. Наравно, није то случај свих држава (горе смо већ навели да је у Србији однос између мушкараца

и жена и даље 1:1), а у наставку ћемо анализирати – ко на Балкану практикује селективне абортусе и, свесно или несвесно, срља у друштвене поремећаје од којих деценијама уназад пате азијске државе.

Америчка Централна обавештајна агенција (ЦИА) прати бројно стање мушкараца и жена у свету, наталитет и морталитет по државама. Њихове информације користе и научни радници и новинари-истраживачи, те се исти подаци срећу и на званичном сајту ЦИА и у бројним научним радовима, на које ћемо у наставку обратити пажњу.

Дакле, према извештају ЦИА (на који се позивамо, у недостатку релевантне научне грађе која би податке потврдила или оповргла), селективни абортуси нису појава само у Кини, Индији и арапском свету, већ их има и на Балкану: у Албанији, Северној Македонији, Црној Гори и Косову и Метохији¹. Према последњим јавно доступним извештајима из 2013. године, број рођених дечака у односу на број рођених девојчица се на поменутих територијама креће између 108 и 110 према 100 (СИА 2013). Иако постоји сумња да су наведени подаци предимензионирани, ипак треба обратити пажњу на тренд који се свакако јавља и на Балкану у последњих пар деценија (СИА 2013).

Са могућностима пренаталног тестирања у раном периоду трудноће може се открити пол детета, а самим тим и донети одлука о задржавању или прекиду трудноће. Када су у питању развијеније европске државе, статистике показују да је однос броја жена и мушкараца у репродуктивном периоду приближно 1:1. Статистике важе и за државе већег дела Африке и за највећу државу на свету – Руску Федерацију (СИА 2013).

Међутим, селективни абортуси су се појавили и на Балкану, као последица тренда рађања једног детета по породици (или једно дете по мајци). Наиме, наталитет у Албанији у последње три деценије нагло опада. Од просека од петоро деце по породици, у 21. веку дошли су до двоје (СИА 2013). Стога, могућности да се пренаталним анализама сазна пол детета и евентуално прекине трудноћа у случају нежељеног пола, довеле су до тога да се „осигурава” (једно) мушко дете у породици.

¹ ЦИА означава КиМ као Републику Косово и третира га као посебну државу у којој је доминантно становништво – албанско. Тиме крше Резолуцију Савета безбедности Уједињених нација 1244, која КиМ третира као територију Републике Србије, до проналаска другачијег решења.

Притом, узмимо у обзир да је природни прираштај у Северној Македонији и Србији годинама негативан (око минус 5), у Црној Гори је једва позитиван, а више од 50% родитеља одлучује да има само једно дете. Разлози су различити, али међу наведенима сигурно доминира социјално-економски, што ћемо посебно разјашњавати у наставку рада.

Црна Гора

Појава селективних абортуса у Црној Гори је допринела стварању покрета „Нежељена”. Символичан назив говори о непожељном женском полу детета, због преференције супротног. Центар за женска права у Црној Гори износи следеће податке: у последње две деценије рађа се у просеку 109 дечака на 100 девојчица. Појава је свој врхунац доживела 2009. године када се рађало 113 дечака на 100 девојчица. Стога, статистике из 2017. године су показале да у Црној Гори недостаје око 3.000 жена у репродуктивној доби (Centar za ženska prava 2017).

Дакле, како је тенденција брачних парова (или самохраних мајки) да одгајају само једно дете у породици, а на мушко дете се гледа као на настављача лозе, будућег домаћина и чувара огњишта, тако се тежи осигуравању рођења будућег родитељског „ослонца” (Kiščenko 2021, 72). Међутим, будући родитељи не размишљају да ли ће њихов „настављач лозе” заиста то и бити, пронаћи жену и оставити потомство, ако сви родитељи (или бар већина њих) буде размишљала на исти начин и водила се „политиком једног детета” и избора пола.

У складу са покретом „Нежељена” ишли су и симболични розе плакати лепљени широм Црне Горе, у нади да ће тако допрети до свести родитеља који се одлучују за селективне абортусе: „Последњи поздрав. Драга Нежељена, твоји родитељи више желе дјечака и зато ниси добила прилику да будеш рођена. Опрости им. Твоја ожалошћена Црна Гора” (Priјedor24h 2017).

За селективне абортусе углавном се окривљује дубоко укорењено патријархално васпитање. Притом, целом проблему више значаја придају медији, него што то чини научна јавност (Davidović 2022, 2). А проблем постаје све озбиљнији будући да се процењује да ће у наредних 20 година у Црној Гори недостајати око 8.000 жена, ако се стари стереотипи не освесте и не поправи сива демографска слика (Brković 2021, 35).

Иако се абортус уопштено посматра као право жене регулисано законом, наведене анализе указују да постоје манипулације истим. Остаје питање: како стати на пут селективним абортусима да се не би поновио кинески сценарио?

Северна Македонија

У тренд формирања породица са једним дететом и вршења селективних абортуса, стручњаци наводе да се уписала и Северна Македонија (Simić 2023, 23). Велика разлика између броја рођених дечака и девојчица (наводно у неким крајевима премашује број од 110 дечака рођених на 100 девојчица) приписује се селективним абортусима (Commissioner for Human Rights 2014).

Закон о спровођењу прекида трудноће у Северној Македонији је врло сличан закону који се спроводи у Србији. Дакле, жене имају право на абортус у складу са добом трудноће, здравственим стањем и другим одлучујућим факторима, у које спада и криминолошки (Antonovska 2021, 2).

Иако извори наводе различите податке о броју рођених дечака и девојчица у овој земљи, сви се слажу да је последњих деценија нагло порастао број рођених дечака. Према подацима Одељења за политике Генералног директората за спољне политике Европске уније, од 1997. године до 2012. у Северној Македонији се рађало 108 дечака на 100 девојчица (European Parliament's Committee 2012, 24).

Албанија

Одељење за политике Европског парламента ипак није означило Северну Македонију као критичну државу по демографском односу броја мушкараца и жена. Као критичну су обележили Албанију, будући да се посматране 2012. године на 100 девојчица рађало 111 дечака (European Parliament's Committee 2012, 24). Стручњаци за заштиту људских права из европских кругова упозоравају на бројне примере различитог односа према мушкој и женској деци у Албанији, не говорећи само о селективним абортусима. Они говоре и о томе да се не приређују прославе за рођење женског детета, да се очекује жена удаја у раним двадесетим годинама, да наслеђује мањи део очевине него браћа, да у случају смрти мужа имовина припада његовим родитељима. И док се на синове гледа

као на пожељнији пол који ће продужити лозу и сачувати имовину у оквирима породице, ћерка се гледа као „туђа кућа”, дакле, све што она стекне од капитала или имовине прелази у кућу у коју се удала (Robitaille and Milla 2022, 8).

Треба узети у обзир и насиље над албанским женама у партнерским односима. Према пријављеним случајевима насиља (а остаје питање колико има непријављених), чак 37% жена у Тирани трпи неку врсту породичног насиља (Robitaille and Milla 2022, 8). Насиље је учесталије у руралнијим срединама, као и у неравноправним браковима у којима је жена образованија од мушкарца (9). Овакви неуслови живота албанских жена могу да се посматрају као један од разлога зашто оне преферирају мушке наследнике у односу на женске, према пароли – „да се не мучи као ја” (9).

Истраживачи са Факултета друштвених наука Универзитета у Тирани говоре о томе како селективни абортуси негативно утичу на здравље жене, пре свега – психичко (Xhani and Tahiri 2015, 108). Жена која је из било којих разлога принуђена да изврши абортус само зато што је фетус женског пола, тешко да може остати психички стабилна и здрава јер је нарушено њено право избора. Говоримо о оба случаја – када је жена натерана/притиснута од мужа и породице на абортус, и када сама, због неког животног разочарења, одлучи да се „реши” женског детета да не би доживело њену судбину (109). Ситуација у којој је жена притиснута и оптерећена идејом да мора да роди мушког наследника или више њих такође се негативно одражава на њено психичко здравље (109–110).

Слична ситуација је и на Косову и Метохији међу албанским становништвом. Извори наводе да се између 108 и 110 дечака рађа на 100 девојчица (Basha and Hutter 2006, 35). Забележен је и случај једног од будућих очева који је истраживачима изјавио следеће: „Овога пута добићу девојчицу. Надам се да ћу следећи пут добити дете” (36). Дакле, из наведеног се намеће мишљење да се женско дете и не сматра дететом, већ неком врстом нужног зла, које се десило а, у ствари, није ни пожељно, ни потребно.

Србија

Србија годинама има негативан природни прираштај, а сваке године губи нешто више од 30.000 становника због тога. Стратегија подстицања рађања за Републику Србију из 2018. године наводи

следеће: „Према последње доступним подацима, који се односе на 2016. годину, стопа укупног фертилитета у Републици Србији износи 1,46, што је испод европског просека, који износи 1,58 детета по жени. Другим речима, ниво рађања је у континуитету од 1999. чак за 30% нижи од потреба простог обнављања становништва” (Strategija podsticanja rađanja 2018).

Медији су пренели да су селективни абортуси стигли и у Србију, као и да их лекари сматрају неморалним и неетичним (Subin 2011). На срећу, појава још није омасовљена, што оставља времена стручњацима да реагују, едукују и упозоре парове.

Србија је једна од држава у којој се и даље број рођених дечака и девојчица у суштини поклапа, те је однос приближно 1:1 уз мање осцилације (Republički zavod za statistiku 2024, 13). Селективни абортуси још нису омасовљени у Србији, а према подацима Института за јавно здравље „Милан Јовановић Батут”, у просеку се годишње у Србији изврши до 17.000 укупних прекида трудноће (Jovanović 2022). Насупрот овим подацима, у медијима се годинама тврди да се у Србији годишње изврши и до 200.000 абортуса годишње, иако би то логистички било немогуће организовати (Mišković 2006).

Уопштено гледано, постојање „абортусне културе” у Србији и посматрања абортуса као „доминантног метода контроле рађања” је ипак забрањивајуће (Đakovac 2017, 107–108). Притом, не дискутујемо о томе – за и против абортуса – већ истичемо значај едукације мушкараца и жена у репродуктивном периоду да се заштите од нежељене трудноће, дају предност паметном планирању породице, да би се медицинске интервенције смањиле, те самим тим и могућности последица по психичко или физичко здравље жене (109). И наравно, треба едуковати младе да су женска деца једнако вредна као и мушка. Објаснити будућим родитељима да нема смисла имати мушко дете, сина и наследника, да „очува лозу”, ако ће он сутра бити нежењен, усамљен, окружен хиљадама других мушкараца који никада неће бити ожењени и имати потомство. Да ли је то будућност коју им прижељкују?

ЗАКЉУЧАК

„Политика једног детета”, била она формална или неформална, носи бројне последице по друштво у којем се примењује. Од појаве да становништво нагло стари, тј. да старијих има више него подмлатка,

до појаве у којој долази до фетицида или инфантицида, да би се дошло до детета жељеног пола или сачувало само једно дете у породици. У многим крајевима света се примењује систем планирања породице селективним абортусима, при којем се предност даје мушким фетусима. Такозвана преференција синова честа је појава у НР Кини, нарочито након увођења „политике једног детета”, али и у Индији и арапском свету. Разлози за то су различити – систем вредности и васпитања, социо-економски разлози.

Тренд формирања породичних гнезда са само једним дететом, а са њим и селективних абортуса, појавио се последњих пар деценија и на Балкану, а стручњаци тврде да их највише има у Албанији, Црној Гори и Северној Македонији. Како се породице одлучују да имају максимум двоје деце, теже да „створе услове” да (бар) једно дете буде мушког пола. Дубоко укорењен патријархални систем вредности, у којем је син чувар лозе, наследник имовине, носилац породичног презимена, док је ћерка „туђа кућа” – умногоме је утицао на ову појаву.

Медији су пренели вест да су се селективни абортуси појавили у Србији, али научни извори дају различите податке о појави. У Србији се и даље рађа приближно једнак број дечака и девојчица годишње, што је најважније ради очувања полног баланса на демографској слици Србије.

Абортус или прекид трудноће се посматра као једно од људских права и свака жена има право да одлучи да ли ће задржати трудноћу или не. Исто важи и за нежељени пол детета, односно – ако будућа мајка не жели девојчицу, она има право да прекине трудноћу. Међутим, да ли је етички прекинути трудноћу, само зато што је фетус женског пола? И где води таква појава у друштву?

Ако погледамо друштвену слику НР Кине од увођења „политике једног детета” до данас, биће нам јасно шта се дешава када се поремети демографски биланс између броја жена и мушкараца. „Политика једног детета” допринела је повећању броја селективних абортуса, али и женских инфантицида и чедоморстава. Милиони кинеских девојчица после 1979. године нису били регистровани, тј. нису били уписани у матичне књиге рођених. Нежељена женска деца су трпела физичко и психичко злостављање, занемаривање, изгладњавање, да би на крају била и убијана.

Смањење броја жена у друштву повећало је стопу криминалитета, која је озбиљна претња по безбедност НР Кине,

будући да је процветала трговина људима, дакле продаја деце ради усвајања, припремање девојчица-невеста, принудни рад и проституција. Такође, ради женидбе, мушкарци су били принуђени да купују или отимају невесте из Мијанмара, Непала, Кореје и других сиромашних држава у окружењу. Можемо рећи да се ради о савременим „Сабињанкама” које једно племе отима од другог, ради склапања брака и рађања деце.

Да бисмо избегли трагичну судбину Кине, потребно је едуковати младе парове да су девојчице једнако вредне као и дечаци и да пол детета није битан, док се дете здраво и правилно васпитава. Такође, ради смањења укупног броја абортуса, који ипак оставља негативне последице по психо-физичко здравље жена, потребна је додатна едукација о заштити од нежељене трудноће и контрацептивним средствима.

Уосталом, сви будући родитељи који планирају да имају само једно дете, и притом да изаберу његов пол, треба да се запитају: који је смисао имати сина, који сутра неће имати са киме да се ожени? А ако се појава „омасови”, друштво ће доћи до феномена „недостајућих жена”, што ће милионе мушкараца осудити на самоћу и оставити несагледиве последице по друштво.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abrejo, Farina Gul, Babar Tasneem Shaikh, and Narjis Rizvi [Abrejo *et al.*]. 2009. “ ‘And They Kill Me, Only Because I Am a Girl’...a Review of Sex-Selective Abortions in South Asia.” *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care* 14 (1): 10–16. DOI: 10.1080/13625180802518231.
- Antonovska, Daniela. 2021. “The right to abortion in North Macedonia.” *Women Health Open Journal* 7 (1): 1–3. DOI: 10.17140/WHOJ-7-139.
- Asia Pacific Foundation of Canada. 2017. *China’s One-Child Policy*. Asia Pacific Foundation of Canada: Fondation Asie Pacifique du Canada.
- Basha, Vlora, and Inge Hutter. 2006. *Pregnancy and Family Planning in Kosovo: a Qualitative Study*. Groningen: University of Groningen.
- Bongaarts, John, and Christophe Z. Guilmoto. 2015. “How many more missing women? Excess female mortality and prenatal sex selection, 1970–2050.” *Population and Development Review* 41 (2): 241–269.
- Brković, Čarna. 2021. „U ime kćerke – antropologija roda u Crnoj Gori.” *Godišnjak za sociologiju* (27): 33–45.

- Cai, Yong. 2014. "China's Demographic Challenges: Gender Imbalance." In *China's Challenges*, eds. J. De Lisle and A. Goldstein, 60–82. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. DOI: 10.9783/9780812291766-004.
- Chao, Fengqing, Christophe Z. Guilmoto, and Hernando Ombao [Chao *et al.*]. 2021. "Sex ratio at birth in Vietnam among six subnational regions during 1980–2050, estimation and probabilistic projection using a Bayesian hierarchical time series model with 2.9 million birth records." *PLoS ONE* 16 (7): e0253721. DOI: 10.1371/journal.pone.0253721.
- Centar za ženska prava. 2017. „Neželjena – kampanja protiv prenatalnog odabira pola.” *Centar za ženska prava*. Poslednji pristup 25. Jun 2024. <https://womensrightscenter.org/kampanja-protiv-prenatalnog-odabira-pola/>.
- CIA. 2013. „Sex Ratio.” *CIA*. Last accessed 25. Jun 2024. <https://web.archive.org/web/20131104052235/https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2018.html>.
- Commissioner for Human Rights. 2014. "Sex-selective abortions are discriminatory and should be banned." *Commissioner for Human Rights*. Last accessed 25. Jun 2024. <https://www.coe.int/sr-RS/web/commissioner/-/sex-selective-abortion-are-discriminatory-and-should-be-bann-1>.
- Davidović, Jovana. 2022. "My dear unwanted: media discourse on sex-selective abortion in Montenegro." *Feminist Media Studies* 23 (7427): 1–23. DOI: 10.1080/14680777.2021.2018620.
- Đakovac, Aleksandar. 2017. „Abortusna kultura u Srbiji – bioetički, religijski i nacionalni aspekti.” *Nacionalni interes* 28 (1): 105–118. DOI: 10.22182/ni.2812017.5
- European Parliament's Committee. 2012. *Gendercide: The Missing Women?* Directorate -General For External Policies Of The Union, Directorate B, Policy Department. European parliament.
- Hesketh Therese, and Wei Xing Zhu. 1997. "Health in China: The one child family policy: the good, the bad, and the ugly." *BMJ* 314: 1682–1687.
- Hesketh Therese, and Wei Xing Zhu. 2006. "Abnormal sex ratios in human populations: Causes and consequences." *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 103 (36): 13271–13275.

- James, William Loewen. 1980. "Transaction in People: The Chinese Market in Slaves, Servants, and Heirs." *Asian and African Systems of Slavery*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press: 223–250.
- Jha, Priyaranjan, Maya A. Kesler, Rajesh Kumar, Faujdar Ram, Usha Ram, Lukasz Aleksandrowicz, Diego G. Bassani, Shailaja Chandra, and Jayant K. Banthia. [Jha *et al.*] 2011. "Trends in selective abortions of girls in India: analysis of nationally representative birth histories from 1990 to 2005 and census data from 1991 to 2011." *Lancet*: 1921–1928.
- Jisen, Ma. 1998. "The Politics of China's Population Growth." *Asian Perspective* 22 (1): 35–52.
- Jovanović, Verica, ur. 2022. *Zdravstveno-statistički godišnjak Republike Srbije 2022*. Beograd: Institut za javno zdravlje „Milan Jovanović Batut”.
- Kaur, Ravinder and Taanya Kapoor. 2021. "The Gendered Biopolitics of Sex Selection in India." *Asian Bioethics Review* 13 (1): 111–127.
- Kiščenko, Diana. 2021. "An Ethnographic Exploration of Son Preference and Inheritance Practices in Montenegro." *Comparative Southeast European Studies* 69 (1): 69–88.
- Klajn-Tatić, Vesna. 2011. „Aktuelni problem abortusa, prenatalnog genetskog testiranja i upravljanja trudnoćom." *Stanovništvo* (1): 33–52.
- Ling, Bonny. 2018. "Prostitution and Female Trafficking in China: Between Phenomena and Discourse." *China Perspectives* 1–2: 65–74.
- Liu, Min, and James O. Finckenauer. 2010. "The Resurgence of Prostitution in China: Explanations and Implications." *Journal of Contemporary Criminal Justice* 26 (1): 89–102. DOI: 10.1177/1043986209350172.
- Madeline Fetterly. 2014. "Sex Trafficking and China's One Child Policy." *The Diplomat*. Last accessed 20. June 2024. <https://thediplomat.com/2014/11/sex-trafficking-and-chinas-one-child-policy/>.
- Masih, Younas, and Mithani, S.S. 2015. "Gender Selective Abortions Should be Prohibited." *i-manager's Journal on Nursing* 5 (3): 9-12. DOI: 10.26634/jnur.5.3.3623.
- Mišković, I. 2006. „U Srbiji godišnje 200.000 abortusa." *Blic*. Poslednji pristup 25. Jun 2024. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/u-srbiji-godisnje-200000-abortusa/nzkxyfk>.
- National Bureau Of Statistics of China. 2023. *China Population and Employment Statistics Yearbook*. China Statistics Press: Beijing, China.

- Obradović, Biljana, i Bojana Dinić. 2010. „Osobine ličnosti, pol i starost kao prediktori zdravstveno rizičnih ponašanja.” *Primenjena psihologija* (2): 137–153.
- Pew Research Center. 2022. “Son preference and abortion.” *Pew Research Center*. Last accessed 20. Jun 2024. <https://www.pewresearch.org/religion/2022/03/02/son-preference-and-abortion/>.
- Pre-Conception and Pre-Natal Diagnostic Techniques Act*. 1994. Government of India.
- Prijedor24h. 2017. „Plakati i čitulje širom zemlje: Ko je Neželjena?” *Prijedor 24 – nezavisni portal*. Poslednji pristup 20. jun 2024. <http://prijedor24h.net/2017/11/18/plakati-i-citulje-sirom-zemlje-ko-je-nezeljena-foto/>.
- Powell, Tabitha M. 2012. “The negative impact of the one child policy on the Chinese society as it relates to the parental support of the aging population.” Doctoral dissertation. Georgetown University.
- Qayyum, Kanwal, and Rehan Nagma. 2017. “Sex-selective Abortion in Rural Pakistan.” *Journal of Advances in Medicine and Medical Research* 22 (12): 1–7.
- Republički zavod za statistiku. 2024. *Žene i muškarci u Republici Srbiji: Women and Man in Republic of Serbia*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Robitaille, Marie-Claire, and Joniada Milla. 2022. *Son Targeting Fertility Behavior in Albania*. Bonn: Institute of Labor Economics.
- Samal, Janmejaya. 2016. “The unabated female feticide is leading to bride crisis and bride trade in India.” *Journal for Family Medicine and Primary Care* 5 (2): 503–505.
- Sedlecki, Katarina, i Dragana Grbić. 2013. *Namerni prekid trudnoće – vasa odluka i odgovornost: Preporuke za bezbedni prekid trudnoće i izbor buduće kontracepcije*. Beograd: Institut za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije „Dr Vukan Čupić”, Republički zavod za planiranje porodice.
- Sen, Amartya. 1992. “Missing women.” *BMJ: British Medical Journal* 304 (6827): 587–588. DOI: 10.1136/bmj.304.6827.587.
- Shi, Yaojiang, and John James Kennedy. 2016. “Delayed Registration and Identifying the “Missing Girls” in China.” *The China Quarterly* 228: 1018–1038. DOI:10.1017/S0305741016001132.
- Statista. 2023. „Sex ratio in China in selected years from 1953 to 2023.” *Statista*. Last accessed 23. Jun 2024. <https://www.statista.com/statistics/251102/sex-ratio-in-china/#:~:text=In%202023%2C%20the%20sex%20ratio,to%20be%20one%20to%20one.>

- Statistic Times. 2024. "Gender ratio in India." *Statistic Times*. Last accessed 23. Jun 2024. <https://statisticstimes.com/demographics/country/india-sex-ratio.php#:~:text=Gender%20ratio%20in%20India&text=In%202024%2C%20the%20sex%20ratio,to%201.56%20percent%20male%20population>.
- Strategija podsticanja rađanja, „Službeni glasnik RS”, br. 25/2018.
- Subin, J. 2011. „Selektivni abortusi stigli u Srbiju.” *B92*. Poslednji pristup 27. maj 2024. https://www.b92.net/o/zdravlje/vesti?nav_id=548873.
- Simić, Jelena. 2023. „Prenatalna selekcija pola – stalni izazov za pravo i etiku.” *Aktuelnost medicinskog prava – teorija, praksa, zakonodavstvo* (4): 22–23.
- Siwan, Anderson, and Ray Debraj. 2010. "Missing Women: Age and Disease." *The Review of Economic Studies* 77 (4): 1262–1300.
- TV Nova. 2024. „Sumorna statistika – Balkan odumire zbog manjka nataliteta i migracija.” *TV Nova*. Poslednji pristup 19. septembar 2024. <https://nova.rs/emisije/sumorna-statistika-balkan-odumire-zbog-manjka-nataliteta-i-migracija/>.
- Wang, Feng. 2005. "Can China Afford to Continue Its One-Child Policy?" *Asia Pacific Issues* 77: 1–12.
- Wei, Shang-Jin. 2015. "Freer Choice, Lower Growth, and Higher Welfare: Recent Changes in China's Population Control Policy and the Impact on Its Economy." *Asia Economic Policy Conference – Policy Challenges in a Diverging Global Economy* 2015: 129–148.
- Williams, Jeremy. 2012. "Sex-Selective Abortion: A Matter Of Choice." *Law and Philosophy* 31 (2): 125–159.
- Xhani, Dorina, and Fatlinda Tahiri. 2015. "Understanding sex-selective abortion and its influence on womens mental health." *Albanian Medical Journal* (3): 107–113.
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama [Zakon o postupku prekida trudnoće]. Službeni glasnik RS, br. 16/95 i 101/2005.
- Zhang, Yanzhe, Zou Bowen, Zhang Huai and Zhang Jian [Zhang *et al.*]. 2022. "Empirical Research on Male Preference in China: A Result of Gender Imbalance in the Seventh Population Census." *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19 (11): 1–17.
- Zheng, Tiantian. 2009. *Red Lights: The Lives of Sex Workers in Postsocialist China*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Zheng, Tiantian. 2018. "Human trafficking in China." *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences* 3 (2): 171–178.

Dajana Lazarević**Institute for Political Studies, Belgrade***THE ONE-CHILD POLICY AND ITS
CONSEQUENCES: ASIA AND THE BALKANS****Resume**

The one-child policy first appeared in the framework of legal regulations in the Republic of China in 1979. According to traditional Chinese beliefs, families with a male heir were considered more respectable and prosperous than families with a female heir. As a large number of families wanted to ensure a male heir and, at the same time, to avoid punishment for exceeding the permitted number of children, parents decided on various methods, which today we would call inhumane and criminal. From selective abortions to hiding the birth of female children, who suffered abuse, starvation, and often brutally killed. We will dwell in particular on the phenomenon of selective abortions, which is not only characteristic of China but also the more significant part of Asia and has also reached the Balkans. The paper before the readers does not represent a mirror of the positions of *ProLife* or *ProChoice* when it comes to abortions. This paper presents an objective, multidisciplinary view of the phenomenon of selective abortions, which appeared first in the People's Republic of China as a result of the introduction of the "one-child policy." Later, it came to India and the Arab world, and for the last two decades, it has also been practiced in certain countries of the Balkans (Albania, North Macedonia, and Montenegro). The so-called "son preference" reasons differ: value system, upbringing, and socio-economic reasons. However, the consequences of doing so are unfathomable since the natural demographic balance between the number of male and female members is disturbed.

Keywords: one-child policy, selective abortions, "missing women", infanticide, demographic balance, criminal behavior

* E-mail address: dajanalazarevic93@gmail.com; ORCID: 0009-0001-2534-450X.

* Овај рад је примљен 5. јула 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

О ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ У СРБИЈИ

UDC 32-055.2(497.11)
DOI: 10.5937/spm88-52517
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао
број 6/2024.
Vol. 88
стр. 179-194

*Ana Vuković**

Institute of Social Sciences, Belgrade

LEADERSHIP AS A FEMALE POLITICAL CHARACTERISTIC IN SERBIA**

Abstract

The common notion in our literature about female political leadership insists on patriarchal prejudices as the root cause of the underrepresentation of women in political institutions. This paper points out the dialectical interweaving of this cause with another often underestimated cause: worse political leadership characteristics among certain members of the (female) political (sub)elite. The issue is the dialectical connection of these two causes, with the effect of a feedback loop of negative synergy: the weaker presence of women in political institutions leads to fewer opportunities for gaining political experience and a more limited pool for staff recruitment, which is why some female politicians have weaker characteristics needed for political leadership; on the other hand, this handicap of theirs strengthens patriarchal prejudices against women and further strengthens the reduced presence of women in political institutions.

* E-mail address: avukovic@idn.org.rs; ORCID: 0000-0002-9089-4049.

** This paper was written as part of the 2024 Research Program of the Institute of Social Sciences with the support of the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

This paper aims not to criticize the political electoral system but to point out the controversies of female leadership as a 'specific' political pattern.

Keywords: personnel policy, lack of competence, electoral quotas, intra-party competition, political representativeness

INTRODUCTION

In foreign literature, the concept of gendered types of leadership and different leadership styles, that is, male and female types of leadership, has been developed. Thus, it is considered that female leadership is characterized by: 1. emphasized care for other people, 2. interest in topics related to family, children, women, and vulnerable groups in general; 3. relying on one's own (personal) experience, etc. (Blankenship and Robson, 1995; Eagly and Johannesen-Schmidt, 2001).

When it comes to Serbia, female leadership has been researched primarily in the economy (Dramićanin, Mihajlov and Pavlović, 2020; Purić, 2013; Čabrilo, Hristić and Savić-Šikoparija, 2011), and in politics only through small, more preliminary, survey research (Pajvančić-Cizelj and Baćanović 2015). The approach to female political leadership in Serbia in this paper includes the analysis of data (primarily unpublished) from our three earlier empirical studies (see Vuković, 2009; 2014, 2019a), the creation of a series of comparative historical data, as a framework for comparative-historical consideration, as well as the analysis of adverse public reaction to some characteristic examples of (failed) female political involvement. The data was obtained in two surveys, and the sample consisted of 20 women who were actively politically engaged and held or held high political positions. A semi-structured in-depth interview was used, and the data were mainly obtained through the snowball method and the author's research contact. Part of the data that will be analyzed is based on the third survey on the attitudes of women in the general population; the sample consisted of 188 women of different ages and levels of education and was obtained based on the author's survey and part of the questionnaire on the position of women in Serbia.

Although the representation of women through the quota of 40% is high and sufficient for broad political engagement of women, traditionalism and patriarchal prejudices cannot be the only factor that prevents women from holding higher political positions. Just like personal

identity in private life, the political pattern of behavior (as well as the one that includes leadership characteristics) contains values that are part of the general culture and should be equally represented by both male and female politicians). The reasons for underrepresentation are not only part of the refusal to accept women as equals in politics but must be sought in each example as a woman's decision that she may not want to hold a high public office because she does not consider it a political priority.

This paper aims not to criticize the political electoral system but to point out the controversies of female leadership as a political pattern that does not differ much from the male one but should be the result of adopting the characteristics of the general and political culture in society. The main goal of this article is to point out the complexity of the causes that lead to the underrepresentation of women in Serbian politics, as well as insufficiently developed female political leadership in Serbia. Although foreign literature often insists primarily on patriarchal prejudices as a critical explanation for the underrepresentation of women in politics (Eagly and Carli, 2003) – without (self-)critically taking into account the factors of personal performance of female politicians, the dominance of this approach in domestic literature makes the reflection of some of the critical problems of female political leadership in Serbia impossible, as well as the possibility of effectively overcoming them.

EXAMPLES OF UNSUCCESSFUL FEMALE POLITICAL LEADERSHIP IN SERBIA

Although they are still far from equal representation, women in Serbia – seen from a broader perspective – have achieved significant success in securing greater political representation in the legislature and the executive (Table 1 and Table 2). Before 1944, there were no women in the assembly and the government; during the socialist era, there were between 10% and 20% of women in the assembly (Table 1) and between 5% and 10% in the government (Table 2). Today, in parliament, 36% of women MPs, 38% of ministers are in government, and the prime minister is a woman (as of 2017). There are also women as the head of the National Bank of Serbia and the head of the Constitutional Court of Serbia, and in the last 15 years, three-quarters of the time (12 years in total), the head of the National Assembly was held by women.¹

¹ From 2008–2012 the President of the Assembly was Slavica Đukić-Dejanović, and from 2014–2020. Maja Gojković. The first president of the Assembly of Serbia was

Table 1: Representation of women in the Parliament of Serbia (Yugoslavia) 1963–2023. (in %)

<i>year</i>	1963.	1967.	1969.	1974.	1978.	1982.	1986.	
<i>Share of women</i>	19.6	10.7	7.9	13.6	17.2	19.8	19.8	
	1991.	1993.	1994.	1997.	2001.	2007.	2012.	2023.
	1.6	5.6	8.8	5.6	12.8	20.8	33.6	36.4

Sources: Mirčev, 1983: 494; SG 1990: 29; Vuković 2009: 16; for 1963–1978.

The data refer to the percentage of women in the Assembly of SFRY from 1982 to 1986 and the percentage of women in the socio-political council of Serbia.

Gender quotas made a decisive contribution to increasing the representation of women in the legislature. Since 2004, the representation of one-third of women on candidate lists has been mandatory. However, the party's list holder did not have to follow the order of candidates when filling the obtained seats in the assembly, so the share of women in the parliament was around 20%. Since 2011, however, the order has not been changed, and since 2020, the representation of women on candidate lists has been raised to 40% (Marković, 2020: 140–141; Škundrić, 2020: 285–286).

In the world, according to the share of women in parliament, Serbia is currently in 46th place out of some 190 countries – ahead of Britain (34.6%), Italy (32.3%), Croatia (31.8%), Canada (30.7%), Latvia (29.0%), USA (28.8%), Estonia (28.7%), Lithuania (28.4%), Poland (28.3%), Czech Republic (26.0%), Bulgaria (24.2%), Greece (23.0%), Slovakia (22.0%), Romania (19.1%), Cyprus (14.3%) or Hungary (14.1%) (IPU 2023). According to the assessment of the American agency Bloomberg (Bloomberg), according to the sex composition of the government (45.8% 2020–2022), Serbia was among the ten countries in the world with the best balance in terms of equality among sexes (Dimitrijević 2020). Also, Serbia was the first country outside the European Union to introduce monitoring of gender equality in 2016 using the Gender Equality Index of the European Institute for Gender Equality, which was praised by

Nataša Micić (2003–2004), and the first woman to preside over a parliamentary session was Milka Minić (at the session of the Great Anti-Fascist People's Liberation Assembly, November 12, 1944). Zlatija Đukić-Veljović was the first woman to hold the position of Speaker of the National Assembly (1982–1984), and Perka Vitorović was the first woman Speaker of the People's Serbian Parliament. 1963–1965); Vuković, 2009: 16.

the head of the EU delegation in Serbia, Sam Fabrizi, saying that this is an essential step towards harmonizing Serbian politics with European standards (Dimitrijević, 2020)².

Table 2: Representation of women in Serbian governments 1805–2023.

<i>Year</i>	<i>number of female ministers</i>	<i>representation (in %)</i>
1805–1944.	0	0.0
1944–45.	1	8.3
1945–48.	2	9.0
1948–51.	3	9.4
1951–53.	2	11.1
1953.	2	7.4
1953–58.	2	11.1
1958–63.	3	12.0
1963–65.	1	7.1
1965–67.	1	7.1
1967–69.	2	11.1
1969–74.	1	5.9
1974–78.	1	3.2
1978–82.	2	6.1
1982–86.	3	7.7
1986–89.	2	6.1
1989–91.	1	5.8
1991.	1	3.8
1991–93.	2	7.1
1993–94.	0	0.0
1994–98.	3	8.6
1998–2000.	6	16.7
2000–1.	6	20.0
2001–3.	4	14.8

² The first woman minister in the government of Serbia was Mitra Mitrović Đilas (minister 1944–1949 and 1951–1953), and in the governments, in socialist era, there were also: Spasenija Cana Babović (1945–1963), Milka Minić (1948–1951, 1953–1958), Bosa Cvetić (1953, 1958–1963), Mileva Planojević (1958–1963), Katarina Patrnogić (1963–1967), Marija Križnar (1967–1969), Katarina Milosavljević (1967–1969), Zora Protić–Sučić (1969–1974), Olga Nikolić (1974–1978), Živana Olbina (1978–1986), Marija Todorović (1978–1986), Milka Šćepanović (1982–1986), Ljubica Bujanić (1986–1989), Koviljka Romanić (1986–1989), and Sojka Đorđević (1989–1991); c. Vuković 2009,17–18.

2003–4.	4	15.4
2004–7.	2	10.5
2007–8.	4	16.0
2008–12.	5	18.5
2012–13.	4	23.5
2013–14.	1	5.5
2014–16.	4	21.0
2016–17.	5	25.0
2017–20.	5	23.8
2020–22.	11	45.8
2022–23.	11	37.9

Sources: Ljušić *et al.*, 2005; Vuković 2009, 16–17; current data from the media.

What, however, leaves a wrong impression on the public and compromises the idea of electoral quotas – as an opportunity to present women to voters as equally competent in politics, at least as much as men (Vuković 2019b) – is the poor public representation of some female politicians. Here, we will cite some examples that show that our female politicians are still far from, as is considered for women, being able to introduce new forms of communication into politics, as well as improving language and behavior in parliament (Blankenship and Robson 1995; Gurirab and Cayetano 2010).

Mirjana Marinković-Lepić, the Speaker of the House of Representatives of the FBiH, displayed similar numerological incompetence in our nearest neighborhood. She read the Roman numerals in the names of the amendments: XL as “iks el”, XXV as “iks iks ve” (literary pronunciation of letters in Serbian), C as “ce”, etc. – like clothing size labels (see the clip in Agencies 2023).

Dušica Stojković, SNS deputy in the Serbian Parliament (2014–2020), caused similar disbelief in the public – when it comes to exceptionally unskillfully reading from paper. She gave the impression that she could not complete a sentence without making a mistake – thus demonstrating the absence of minimal rhetorical abilities (see video in SBN, 2018). It was similar to Gorjana Marinković, a parliamentarian elected on the SNS list (as a representative of the Socialist Movement, convocation 2014–2016). Amid the government’s campaign to discipline the media, she appeared at a press conference in the Parliament, condemning the opposition Kurir “as a tabloid”. However, on the logical question of the journalist - what is the difference between the pro-government and

opposition tabloids? She was baffled, demonstrating her limited ability to communicate with journalists (see the video in N1 2015). Because of this, she was exposed to an avalanche of criticism and ridicule, and in the end, the Prime Minister himself had to defend her (B92 2015).

The problem with these and similar compromising performances is that they served as a reason for an attack on the system of electoral quotas in the conservative part of the public. The question was asked: "Can you imagine that in any democratic system, and during any democratic elections, a person like Gorjana Marinković could be elected as a deputy?" Her political incompetence is so apparent and so frightening that it is hard to imagine that she could, in a democratic contest, defeat any opponent. Gorjana found herself in parliament thanks to the "quota system". That system produces such absurd consequences that everyone can see how bad it is. Do you think Washington or London have "pink quotas"? Do you believe that Washington or London allow people in their parliament who know absolutely nothing about politics, the national interest, the functioning of the state?" (Antonić 2015).

But the problem is not the quota system but the non-transparent and undemocratic personnel policy conducted in most of our parties (Manojlović, 2016). As a rule, the party leader has the final say in determining the composition of the government and the list of deputies. Since there is no real intra-party election game based on competencies, voluntaristic staffing in the first political plan often expels incompetent men and women. Women are only to a greater extent exposed to public scorn due to the inert power of patriarchal prejudices in Serbia against women in politics (Vuković 2019b; 2014; 2013; 2009; 2008).

LEADERSHIP FROM THE POINT OF VIEW OF SERBIAN FEMALE POLITICIANS

Women's perception of leadership and, in general, the role of women in politics is usually seen from the answers to the following questions: what are the qualities of a good leader, what do women lack to be more successful in politics, what are the attitudes towards women in the party hierarchy, etc. (cf. Norris and Inglehart 2001). We also used this battery of questions in our research (Vuković 2009; 2014, 2019a).

First of all, when it comes to women from the general population, they note that the position of women in the political life of Serbia has slightly improved compared to the previous decade (the survey was

conducted in 2013, before the last jump in the quota representation of women) –whereby the perception of improvement in female political representativeness increases with the education of the respondents (Table 3).

Table 3: What is the position of women in politics in Serbia today compared to the one ten years ago? (answers in %)

	Primary school	Secondary school	Higher education
worse than before	17.8	15.2	8.3
same as before	46.7	43.0	45.0
better than before	35.5	41.8	46.7
Total	100.0	100.0	100.0

Source: Author’s calculations, database.

Also, among women from the general population, a vast majority (63.3%) disagree with the statement that men are generally better as political leaders than women (25.4% agree, 11.3% undecided), and the share of the degree of disagreement also increases with education (Table 4).

Table 4: As a rule, men are better political leaders than women (answers in %)

	Primary school	Secondary school	Higher education	Total
I do not agree at all	30.2	36.6	50.0	39.5
mostly disagree	27.9	23.2	21.7	23.8
undecided	11.6	13.4	8.3	11.3
mostly agree	18.6	15.9	16.7	16.8
I completely agree	11.6	11.0	3.3	8.6
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

Source: Author’s calculations, database.

It is clear that women do not subscribe to the common patriarchal prejudice that “politics is not for women”. Likewise, women from the general population, regardless of education, recognize prejudice as the main reason for the insufficient involvement of women in politics (table 5) – although with education, the awareness that this is not the all-explaining reason also increases (as can be seen from the decrease in the frequency of responses, with the increase education, that it is the “most common reason”).

Table 5: Prejudice is the main reason for insufficient involvement of women in politics (answers in %)

	Primary school	Secondary school	Higher education
That's no reason at all	27.3	21.8	22.0
it is somewhat the reason	25.0	34.6	33.9
it is often the reason	22.7	23.1	32.2
that is most often the reason	25.0	20.5	11.9
Total	100.0	100.0	100.0

Source: Author's calculations, database.

However, we could learn much more about the challenges of female political leadership in Serbia from our in-depth interviews. In the sample, we had the most female politicians with many years of political experience who were competent interlocutors in assessing the place and role of women in Serbian political culture. The respondents mainly stated that women, unlike their male political comrades, lack the *confidence* to engage in politics. From the quantitative part of our first survey of the political elite (Vuković 2009)³, it was seen that women, compared to men, relied more on individual recommendations when coming to office (Table 6). This means that they were more dependent than men on the individual, leadership voluntarism, and decisionism of personnel policy, and in that sense, more vulnerable due to the lack of democratic election procedure and insufficiency of intra-party competition based on political competence.

Table 6: Recommendation when getting a party or state office according to sex (in %)

<i>When you were appointed to a position in the party or government, did you have a recommendation beforehand?</i>	men	women
yes, individual recommendation	8.2	17.2
yes, recommendation of the political body	40.5	34.5
yes, professional recommendation	16.2	13.8
no	35.1	34.5
Total	100.0	100.0

Source: Author's calculations, database.

³ It included politicians of both sexes, one-third of the then-current convocation of deputies of the Serbian Parliament.

In the qualitative part of this research, which was based on interviews, female politicians, in the majority, expressed the belief that women have all the necessary qualities to engage in politics and for the most responsible political functions. However, as part of the internal reasons for the lack of women in politics, they cited a lack of interest and self-confidence among many women from the general population.⁴ The majority of female politicians emphasized personal qualities such as “having a vision”, “self-confidence” and “feeling for politics” as qualities of a good leader. In contrast, in terms of gender politics, they pointed to the need for women to be bolder in their political ambitions and performances (Vuković 2009).

We came to similar findings in the research conducted in 2011–2012. (part of the results published in Vuković 2014; 2019a). In in-depth interviews, “courage”, “persistence”, “determination”, “and perseverance”, as well as the ability to motivate colleagues with new and good ideas, which corresponds to the concept of specific female leadership, were highlighted as necessary qualities of successful female politicians. Also, female politicians were aware of their increased responsibility before voters for what they promised.⁵ Yet, characteristics are the answers to the question: *What qualities do women lack to be more successful in politics?*:

“Women don’t lack anything; they have those qualities; it is debatable that we are a traditional society; people are not ready to vote for a woman, and to be ready, we need a lot more education (of the electorate - A.V.), programs: it is better to invest in gender equality than in a reality show” (respondent, 45 years old, 2).

“They don’t lack anything; men lack it; women have an excess of qualities needed to engage in politics” (*Which ones?*). Responsibility, consistency, expertise, education, anger, sense of justice... Women have an excess of those qualities; maybe they should reduce them” (respondent, 51 years old).

⁴ However, the absence of self-confidence is not a characteristic of our female politicians, which can be seen from the following findings. Evaluating their own leadership capacities from 1 to 5, female politicians in 26.8% of cases gave themselves the highest rating (5), in contrast to only 7.7% of men who did so in the same survey (Pajvančić Cizelj and Baćanović 2015, 9). This lack of self-criticism is probably a reaction to a culture of self-deprecation and the underestimation of women in politics, which reigns in our society (Vuković 2009).

⁵ “You have to install trust, the voters have to know that you will fulfil what you promised them, because if you don’t fulfil it, you are gone, Serbia’s political scene also took shape, every word and every action, everything you say and promise in public is being measured” (respondent, 45 years old).

“The problem is that women in politics are still mostly decided by men” (respondent, 46 years old).

Interestingly, the essential characteristic that is required of a woman in Serbia to advance in politics is primarily obedience, and the problem was again seen in the disinterest of women from the general population in the public sphere.⁶ However, women are perceived as more idealistic in politics than men⁷, corresponding to standard conceptions of female leadership. In addition, an older and more experienced politician described the reasons why women in Serbia are not influential enough in politics:

“I think the insufficient number of women in politics and the absence of a critical mass is the key reason because you cannot say that men are more intelligent, capable, and eloquent.

Some of those qualities needed by politicians are more pronounced in women. When there is a critical mass of women in politics, it will be their weapon” (respondent, 60 years old).

This respondent correctly assessed the absence of a critical mass of women in Serbian politics as one of the key reasons for the impossibility of women’s politics. Namely, it is considered that a minority group begins to create influence only when it exceeds the 15% representation mark (Thomas 1991). That limit, at least when it comes to the Serbian parliament, had already been crossed at the time of the research, but the effects of the usual female leadership were not observed, neither then nor later.

⁶ “They (women – A.V.) lack interest in the public sphere, now it is fashionable to wear make-up, breast implants, to find husbands, to find rich football players, to find sponsors from the age of fourteen... Feminism has experienced a complete defeat, after so many years of feminism and sisterhood is powerful, women are in a worse condition than they have ever been. They are constantly on the fashion channel – fashion, grooming, make-up, marriage and that... Women have fallen back on femininity, they are less interested in politics as a constant field of female interest. I did not notice that women are in public politics, maybe only in women’s politics, there are strong professors, they introduced these subjects to faculties everywhere, maybe they found a field to excel in women’s studies, but I did not notice that they penetrated public politics” (respondent, 71 years old).

⁷ “Women enter politics idealistically, men tend to enter politics out of interest, although I also know women who entered politics out of interest. Women will less often participate in the trade of mandates (in the assembly – A.V.), I know this because I often talk with my colleagues, even when they disagree with some of the attitudes of its leaders (the party – A.V.), it’s like a bad marriage: ‘well, I’m not going to buy suitcases today, if we’re not on the same wavelength today’. Here, women are more tolerant and accommodating” (respondent, age 52).

But what must be stated when it comes to women politicians in Serbia is the almost complete absence of awareness of the problem of political incompetence as one of the key factors that leads to the discrediting and undermining of both female political leadership and the quota system (as its basic assumptions). We have noted the severe absence of registration of this problem as essential and current, without neglecting the issue of patriarchal prejudices, of course, in all our research so far. The same absence is noticeable in other, more extensive studies of the attitudes of Serbian female politicians (Subotički 2013).

The explanation is undoubtedly hidden in the constant effort of our female politicians and activists to show that women are no less capable of successful leadership than men. In this context, there is probably a fear that pointing to specific examples of lack of competence among women will weaken the argument in favor of equal abilities of women and men. That is why the topic of building the leadership competence of women in Serbian politics is constantly “pushed under the carpet”.

CONCLUSION

There is a mechanism in Serbian politics that is not sufficiently recognized in our literature, and women politicians often ignore it – precisely to the detriment of the affirmation of female political leadership and the more significant presence of women in politics.

That mechanism rests on the lack of democratic procedures in most of our parties. Leaders have a crucial role in personnel policy, so they often appoint women to political positions primarily based on the criteria of greater personal loyalty and obedience. As a rule, such a selection system is a handicap for genuinely politically competent women – they are perceived, consciously or unconsciously, as possible competitors for the leading position in the party. Therefore, the positions of ministers, and especially deputies, are often not the most capable women, but precisely political mediocrity.

In this sense, mere insistence on increasing “women’s quotas” in politics does not solve the problem of the low reputation of our female politicians. It is not particularly important whether there are 30%, 40%, or 50% of women in the parliament or government if they leave the impression that they are there only to satisfy the form, that they are just political backdrops, not very competent political actors – while the real power lies elsewhere, and the accurate decisions are made by someone else.

This article contributes to the awareness of this phenomenon and appeals to its essential overcoming.

REFERENCES

- Agencije Atv*. 2023. „Političarka iz FBiH hit na internetu: Rimske brojeve čita kao konfekcijske, *Atv*.” Poslednji pristup 11. 7. 2023. <https://www.atvbl.rs/magazin/zanimljivosti/politicarka-iz-fbih-hit-na-internetu-rimske-brojeve-cita-kao-konfekcijske-11-7-2023>.
- Antonić, Slobodan. 2015. „Gašić i fenomenologija ohlokratije.” *Srpski stav*. Poslednji pristup 15. December 2015. <https://srpskistav.com/autorski-tekstovi/gasic-i-fenomenologija-ohlokratije/>
- Blankenship, Jane, and Deborah C. Robson. 1995. “A ‘feminine style’ in women’s political discourse: An exploratory essay.” *Communication Quarterly* 43 (3): 353–366.
- Čabrilo, Slađana, Daniela Hristić, i Tatjana Savić–Šikoparija. 2011. „Istraživanje karakteristika žena lidera i novog stila liderstva u periodu ekonomske krize.” *Poslovna ekonomija: časopis za poslovnu ekonomiju, preduzetništvo i finansije* 2(9): 83–103. <https://educons.edu.rs/wp-content/uploads/2016/01/Poslovna-ekonomija-20112.pdf>.
- Dimitrijević, Zorana. 2020. „Zastupljenost žena u vladi Srbije: Korak ka rodnoj ravnopravnosti ili marketinški potez?” *European Western Balkans*. Poslednji pristup 19. 11. 2020. <https://europeanwesternbalkans.rs/zastupljenost-zena-u-vladi-srbije-korak-ka-rodnoj-ravnopravnosti-ili-marketinski-potez/>.
- Dramićanin, Sandra, Snežana Mihajlov, i Nebojša Pavlović. 2020. “Authentic leadership: women leaders in Serbia.” *BizInfo: časopis iz oblasti ekonomije, menadžmenta i informatike* 11 (2): 33–45.
- Eagly, Alice H. and Linda L. Carli 2003. “The female leadership advantage: An evaluation of the evidence.” *Leadership Quarterly* 14 (6): 807–834.
- Eagly, Alice H. and Mary C. Johannesen–Schmidt 2001. “The Leadership Styles of Women and Men.” *Journal of Social Issues* (57): 781–797.
- Gurirab, Theo–Ben and Pia Cayetano. 2010. “Women in politics – the fight to end violence against women.” *UN chronicle* 47 (1): 33–36.
- Inter–Parliamentary Union [IPU] 2023. “Monthly ranking of women in national parliaments.” *Inter–Parliamentary Union*, Ranking as of 1st September 2023. <https://data.ipu.org/women-ranking?month=9&year=2023>.
- Ljušić, Radoš *et al.* 2005. *Vlade Srbije: 1805–2005*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Manojlović, Savo. 2016. „Unutarstranački izbori i demokratija – uvod u problematiku.” *Pravni život: časopis za pravnu teoriju i praksu* (12): 627–632.
- Marković, Đorđe. 2020. „Delimične izborne reforme u Republici Srbiji.” *Arhiv za pravne i društvene nauke* 115 (1/2): 121–152.
- Mirčev, Dimitar. 1983. „Kadrovska politika, izbori i socijalni sastav skupština u samoupravnom društvu”, U: *Skupštinski izbori u Jugoslaviji 1942–1982.* urednici Milan Matić i Mijat Damjanović, 473–524. Beograd: Institut za političke studije.
- Nićin, Slobodan i Tamara Gajić. 2017. „Demokratizacija Srbije putem većeg učešća žena u politici.” *Srpska politička misao* 57 (3): 323–339. DOI: 10.22182/spm.5732017.17
- Norris, Pippa, and Ronald Inglehart 2001. “Cultural Obstacles to Equal Representation”, *Journal of Democracy*, Volume 12 (3): 132–133, <https://www.library.ien.bg.ac.rs/index.php/jwee/article/view/233/228>.
- NI 2015. „Poslanica Pokreta socijalista Gorjana Marinković o ulozi medija”, jutjub kanal NI. Poslednji pristup 4. 12. 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=-6NWJYneXls>.
- Pajvančić Cizelj, Ana, i Višnja Baćanović. 2015. *Rodna ravnopravnost i žensko političko liderstvo u strankama u Srbiji: osnovni rezultati istraživanja*. Beograd: Beogradski fond za političku izuzetnost, <https://liderke.org/wp-content/uploads/2015/12/AZL-Brosura-Istrazivanje.pdf>.
- Purić, Sveto. 2013. „Žene u liderskim ulogama.” *Uslužno pravo: zbornik referata sa Međunarodnog naučnog skupa održanog 10. Maja 2013. godine, na Pravnom fakultetu u Kragujevcu*, 1041–1048. Kragujevac: Pravni fakultet.
- SBN 2018. „Upoznajte Dušicu, SNS–ovku koja ne zna množinu i padeže.” *Srbin info*. Poslednji pristup: 7.6.2018, <https://srbin.info/politika/upoznajte-dusicu-sns-ovku-koja-ne-zna-mnozinu-i-padeze-a-drzi-govore-u-skupstini/>
- Statistički godišnjak 1990. *Statistički godišnjak SR Srbije 1990*, god. 23, ur. Jovanka Šalinović. Beograd: Republički zavod za statistiku. <http://publikacije.stat.gov.rs/G1990/Pdf/G19902001.pdf>.
- Subotički, Dijana. 2013. *Tiha većina: životne priče političarki iz Srbije*. Novo Miloševo: Banatski kulturni centar; Kikinda: Udruženje građana „Postpesimisti Kikinde” .
- Škundrić, Aleksa 2020. „Najnovije izmene izbornog zakonodavstva u Republici Srbiji – bitne ili kozmetičke izmene?” *Arhiv za pravne i društvene nauke* 115 (1/2) 273–291.

- Thomas, Sue. 1991. "The Impact of Women on State Legislative Policies." *The Journal of Politics* 53 (4): 958–976.
- Vuković, Ana. 2008. „Stavovi srpske političke elite o ženama u politici.” *Sociološki pregled* 42 (3): 343–363.
- Vuković, Ana. 2009. *Potisnute ili samopritajene?: žene u politici prema mišljenju političke elite u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vuković, Ana. 2013. „Pitanje ženskog političkog identiteta u Srbiji i SAD – jedno poređenje.” *Sociološki pregled* 47 (2): 249–270.
- Vuković, Ana. 2014. „Stavovi političarki o ženskoj političkoj participaciji u Srbiji: pet godina kasnije.” *Sociološki pregled* 48 (3): 397–417.
- Vuković, Ana. 2019a. *Društvena obeležja savremenog feminističkog pokreta u Srbiji*, doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- Vuković, Ana. 2019b. „Kvota kao mehanizam kontrole.” U *Svet i Srbija: ekonomska i društvena gibanja*, ur. Snežana Grk i Dejan Molnar, 203–218. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.

Ана Вуковић*

Институт друштвених наука, Београд

ЛИДЕРСТВО КАО ЖЕНСКА ПОЛИТИЧКА КАРАКТЕРИСТИКА У СРБИЈИ

Резиме

Уобичајена представа у нашој литератури о женском политичком лидерству инсистира на патријархалним предрасудама као основном узроку слабије заступљености жена у политичким институцијама. У овом раду указује се на дијалектичко преплитање овог узрока с другим узроком који се често потцењује: присутношћу лошијих карактеристика политичког лидерства код појединих припадница (женске) политичке (под)елите. У питању је дијалектичка повезаност ова два узрока, уз дејство повратне спреге негативне синергије: слабије присуство жена у политичким институцијама доводи до мање прилика за стицање политичког искуства и ограниченијег базена за кадровску регрутацију, због чега поједине политичарке имају слабије карактеристике потребне за политичко лидерство; с друге стране, овај њихов хендикеп оснажује патријархалне предрасуде према женама и даље јача редуковано присуство жена у политичким институцијама. Циљ овог рада није да се критикује политички изборни систем, већ да се укаже на контроверзе женског лидерства као 'специфичног' политичког обрасца.

Кључне речи: кадровска политика, мањак компетенција, изборне квоте, унутарстраначка конкуренција, политичка репрезентативност

* И-мејл адреса: avukovic@idn.org.rs ; ORCID: 0000-0002-9089-4049

* Овај рад је примљен 31. јула 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

Петар М. Матић*

Институт за политичке студије, Београд

Марко Р. Мијатовић**

Независни истраживач, Београд

ЛОКАЛНИ ИЗБОРИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 2024. ГОДИНЕ – ПОЛИТИЧКА ДИНАМИКА И ПОСЛЕДИЦЕ

Сажетак

У овом раду, анализираћемо политичку динамику последњег циклуса локалних избора у Србији. Осврнућемо се на постојећи институционални оквир као и реформе у овој области изборног права које су претходиле самим изборима. У том смислу, у првом делу биће примењена институционална парадигма како би се истражио институционални контекст. Други одељак анализира шири друштвено-политички контекст који је утицао на излазност и резултате избора. У трећем одељку, пажња је посвећена изборним актерима, било појединачним партијама било њиховим коалицијама. Обрађују се и мањинске партије које узимају учешће у изборној утакмици под посебним условима кроз видове позитивне дискриминације. Четврти одељак је посвећен формирању локалних власти, док је засебан део везан за групе грађана као засебне политичке актере у локалним срединама. Закључак се односи на кључне налазе овог истраживања. Чинећи извесну целину са локалним изборима одржаним у граду Београду и још 65 општина, градова и градских општина у централној Србији, 17. децембра

* Имејл адреса: pmatic75@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0205-9762.

** Имејл адреса: markomijatovic78@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9948-2287.

2023. године, они су показали слику политичке сцене Србије, њену динамику, актере на националном и локалном нивоу, њихове стратегије политичке борбе и, коначно, изборне преференце грађана везане за политичку утакмицу у локалним политичким аренама. Ови избори су били својеврстан тест пошто су се одржали одвојено у односу на парламентарне изборе са краја 2023. године. Они такође пружају одличну основу за анализу политичких последица у случају њихове раздвојености у односу на националне изборе, с обзиром да су се пре пола године у једном броју градова и општина локални избори одржали истовремено са националним.

Кључне речи: локални избори, коалиције, политичке партије, групе грађана, локална самоуправа

ДЕТЕРМИНАНТЕ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА

Локални избори су избори за хијерархијски најниже органе власти, односно избори у локалним заједницама „као друштвеним групама настањеним на одређеном простору, чије чланове повезује близина и њоме условљене заједничке потребе и активности” (Рејановић 2005, 187). Поље локалних избора, у домаћој, али и иностраној научној литератури је још увек недовољно истражено (Marschall, Shah and Ruhil 2011, 97). У идеалнотипским околностима, смисао локалних избора би се огледао у артикулацији локалних интереса кроз локална представничка тела (Матић 2012, 33). Током претходних декада, широм света су присутне бројне реформе како би се извршила децентрализација и, самим тим, нагласио значај локалне самоуправе (Матић и Мировић 2011, 270). До те тенденције нарочито долази са процесом глобализације, када се, са једне стране, тежиште политичког одлучивања помера ка наднационалним актерима, док се, са друге, одвија деволуција (Мировић и Матић 2007, 104). Те супротстављене тенденције се у научној литератури обележавају терминима глокализација или фрагментација (Rosenau 2003).

Локални избори су подређени националним изборима (Kasapović 2004, 61). Па ипак они деле структурална обележја избора на националном нивоу, који су обележје сваког представничког система, одржавају се у редовним временским интервалима и служе да на њима власт опстане или се пак промени (Тодић 1995, 84). Као

такви, и локални као и национални избори обезбеђују легитимност политичког и уставног поретка (Stepanov 2008, 128). Значај локалних избора је умногоме одређен положајем локалне самоуправе у политичком систему, односно степеном њене аутономије у односу на више инстанце. Такође, у условима постојања јаке грађанске свести о локалним питањима и проблемима, наглашава се и улога локалних избора у систему политичког представљања.

За места у представничким телима локалних, као и избора за више нивое власти боре се политичке странке као „добровољне, релативно трајне организације политичких истомишљеника чији је циљ преузимање и вршење власти, односно стални утицај на њу, ради остваривања одређених групних интереса” (Stojiljković 2006, 19). Поред политичких странака на локалном нивоу су, такође, у мањој или већој мери присутни и непартијски политички актери, локални покрети и групе грађана. Локални избори су својеврсна борба за престиж за политичке актере у локалним срединама (Jovanović i Matić 2020). У њима се види могућност промоције, мобилизације чланства и регрутовање својих кадрова у локалне скупштине и, уколико се уђе у власт, њихова извршна тела (Miјatović 2016, 53). У циљу уласка у власт или барем само у представничка тела, спроводе се различите тактике предизборног (самосталног или коалиционог), као и постизборног наступа (које може бити дириговано од партијског врха или пак остављено аутономији локалних огранака).

И у децембру 2023. и у јуну 2024. године у центру пажње били су избори за власт у главном граду – Београду, што је, компаративно посматрано, случај и са другим земљама где политичка борба за престоницу има посебан значај, као што је то нпр. случај са Лондоном – „висок национални профил дат конкуренцији за политичку контролу над лондонском владом значи да смо на тим изборима (деценијама) сведочили широј партијској борби више него у другим местима” (Rallings and Thrasher 2003, 86).

Конкретно, ови београдски избори требало је да буду и излаз из кризе власти у којој се београдска власт нашла. Криза је настала демонстрацијама опозиције током октобра 2023. године са захтевом расписивања нових београдских избора за децембар те године и подношењем оставке градоначелника Београда, Александра Шапића (СНС). Расписивање тих избора довело је до формирања Привременог органа састављеног паритетно од странака власти и опозиције, који је фактички наставио да функционише, по одређеним тумачењима

дуже од правно дефинисаног рока, и након децембарских избора 2023. године на којима је владала пат-позиција између власти и опозиције, што је и био разлог одржавања поновљених избора у јуну 2024. године.

Наравно, велики значај су имали и избори у градовима који су окружни центри Србије, као и у општинама, у којима су грађани имали прилику да поклоне поверење властима или пак гласају за опозиционе политичке опције.

У највећем броју случајева, предизборне (као и постизборне) коалиције су се са централног преливале и на локални ниво у Србији. То је условљено јаким утицајем партијских централа на њихове локалне одборе (Stojanović 2022). Такође, приметна је и умањена излазност у односу на изборе с краја 2023, чиме се, уз неки вид пасивног бојкота дела опозиционих странака, потврђује и теза да раздвајање парламентарних и локалних избора код потоњих може водити већој апстиненцији услед недовољно развијене свести о значају локалне самоуправе (Matić 2020).

У овом раду, ми ћемо се руководити методама институционализма како би се истражио институционални оквир локалних избора у Србији. Такође ће се користити метод контекстуалне анализе у циљу наглашавања бројних друштвених фактора који су утицали на резултате и политичку динамику недавно завршеног циклуса избора на локалном нивоу. Извршиће се и анализа изборних резултата кроз модел дескриптивне статистике, како би се представили кључни резултати кроз проценте изборне подршке изборним актерима и броју освојених одборничких места од стране најзначајнијих политичких актера.

Уколико се локални избори посматрају у ширем светском или европском контексту приметно је да се, као и код парламентарних примењују дивергентни модели. Најприсутнији је пропорционални изборни систем, док неке државе у Европи примењују већински. Такође, у случају Француске постоји решење по коме се у општинама до 10.000 становника примењује већински систем, док у оним већим пропорционални. Неке земље, попут Пољске, су преузеле ово решење. Ово свакако није мешовити изборни систем, пошто се у изборним јединицама примењује један од ова два најопштија модела. Локални избори, неретко, представљају и полигон за шире реформе изборног права. У случају Велике Британије, у традиционалном систему просте већине уводе се иновације у циљу веће сразмерности, па се

у последње време у одређеном броју јединица локалне самоуправе примењује пропорционални систем (Матић 2012). Тако је поље локалних избора широм Европе било и остаје један од кључних полигона за реформе изборних правила.

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ ИЗБОРА

У односу на децембар 2023. локални избори 2024. године одржани су у делимично другачијим политичким условима. Након краткотрајних демонстрација опозиције, која је инсистирала да су децембарски избори покрадени и да се морају поновити, а које су прекинуте крајем јануара 2024. године, услед очигледно мале подршке грађана оваквом виду протеста, опозиција се одлучила на интернационализацију протеста и обраћање Европском и појединим другим националним парламентима, у првом реду немачком парламенту. Уједно, очекивао се и Извештај Канцеларије ОЕБС за демократске институције и људска права (ОДИХР). Тако Европски парламент 8. фебруара 2024. доноси Резолуцију о изборима у Србији у којој указује на одређене нерегуларности на изборима на свим нивоима и позива на независну истрагу тим поводом. Посебан осврт је посвећен изборима за градску скупштину Београда (Tuhina 2024).

Неколико седмица након тога, 28. фебруара и ОДИХР наступа са својим Извештајем у коме се наводи да је на децембарским изборима „иако технички добро организовани и са могућношћу избора између различитих алтернатива, доминирало одлучујуће учешће Председника, што је, заједно са систематским предностима владајуће странке, створило неправедне услове за учеснике избора”. У правцу отклањања неправилности на изборима ОДИХР даје 25 препорука за побољшање изборног процеса у Србији (Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE] 2024a).

Власт је најавила да ће у најбржем року приступити спровођењу препорука ОДИХР, а директни преговори власти и опозиције трајали су током априла у Народној скупштини – први састанак је одржан 1. априла, а последњи 17. априла. Без обзира на то, у складу са законским роковима, председница Народне скупштине, Ана Брнабић (СНС), расписала је београдске изборе за 2. јун 2024. године (иако је било говора да ће првобитно београдски избори бити самостално организовани 28. априла, од тога се у међувремену одустало).

Већина опозиције (Србија против насиља и Коалиција НАДА) имала је три основна захтева – сређивање бирачког списка (спречавање „пресељавања бирача”), ослобађање медијског простора за све политичке опције, пре свега на јавним радио-дифузним сервисима – РТС и РТВ, док је трећи захтев био да се београдски и локални избори одрже истог дана. У том контексту су заједно са невладином организацијом „ПроГлас”, чланице коалиције Србија против насиља и НАДА, као и Двери потписале 9. марта „Споразум о неопходним изборним условима за слободне и поштене изборе” (Danas 2024).

Власт је првобитно начелно прихватила део захтева, односно прва два захтева (везана за спречавање „пресељавања бирача” и медијску заступљеност), али је резолутно одбијала трећи у вези са истовременим одржавањем београдских и осталих локалних избора описујући га „као противзаконит”. Коначно, 18. априла дошло је до обрта и председница Скупштине, Ана Брнабић, прихватила је и трећи захтев опозиције да се изменама Закона о локалним изборима (продужењем законског рока за расписивање са 120 на 150 дана уочи истека мандата) сви планирани избори одрже 2. јуна 2024. године.

Наведена одлука власти довела је до подела у водећој опозиционој коалицији Србија против насиља, која на састанку 19. априла гласа о изласку на изборе и резултатом 5:4 побеђује опција за излазак на изборе. Раније договорени принцип да се у одлучивању поштује одлука већине престаје да важи. За излазак на изборе гласали су: ЗЛФ, НПС, Еколошки устанак, ПСГ, НЛС и, накнадно, ДС која је истицала да ће се иако је гласала против приклонити одлуци већине. Против су били ССП, СРЦЕ и Заједно. НДСС се придружио одлуци о бојкоту на седници Градског одбора Београд, 20. априла.

Пошто су се законски рокови приближили самом крају, седница Скупштине, иницирана са 184 од 250 потписа посланика, заказана је за 22. април, док је дан касније потребном већином гласова донета одлука о изменама Закона о локалним изборима, чиме се омогућило расписивање избора за исти дан, 2. јун 2024. године. Блок ССП-СРЦЕ-Заједно наступио је са предлогом Уставног закона како би се сви локални избори одложили на јесен, али тај предлог није добио потребну већину.

Коначно, председница Народне скупштине, Ана Брнабић, 26. априла расписала је локалне изборе у 67 градова и општина, а

након тога у градовима Београд, Ниш и Пожаревац расписани су избори за њихове градске општине. Три дана касније, у Народној скупштини Републике Србије основана је Радна група за унапређење изборних услова, у којима је требало да учествују представници свих парламентарних група, као и невладиних организација ЦеСИД, Црта и *Transparency International*.

Током каснијих преговора власти и парламентарних странака опозиције, почетком маја дошло је до одређених помака у подручју Закона о јединственом бирачком списку. Наиме, усвојена је одредба о забрани гласања на новој адреси бирача који су у последњих 11 месеци променили пребивалиште (*Закон о допунама Закона о јединственом бирачком списку 2024*), а што је требало да спречи очигледан проблем „миграције бирача”, који је био на децембарским изборима 2023. године.

До нових заплета је дошло средином маја, када су локалне изборне комисије поништиле изборне листе „Бирам борбу” на Новом Београду, Вождовцу, Старом Граду, Врачару и у Јагодини, као и „Крени-Промени” на Вождовцу и доцније у Старом Граду и Врачару. У Новом Саду је одбијена листа МИ-Снага народа. Разлог овоме био је у приговорима да су кандидати „Бирам борбу” пријавили кандидате који то нису могли да буду по одредбама промењеног Закона о јединственом бирачком списку (нису имали пребивалиште дуже од 11 месеци на актуелној адреси), „Крени-Промени” се замерало да није испоштовала родну квоту на својим листама или није имала довољан број потписа, а и код МИ-Снага народа разлог је такође била неиспуњена родна квота. Услед претњи бојкотом од стране „Бирам борбу” и „Крени-Промени”, од једног броја приговора се одустало, пре свега кад су у питању листе „Бирам борбу”. Коначно, након истека времена за финализирање изборних листа 17. маја и „Бирам борбу” и „Крени-Промени” остали су у изборној трци.

ИЗБОРНО ЗАКОНОДАВСТВО У ОБЛАСТИ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА

Нормативни оквир за локалне изборе 2024. године донекле се разликовао од дела локалних избора одржаних у децембру 2023. године. Законске измене су се односиле на уступке власти у погледу расписивања избора (продужен је рок у којем се избори могу расписати са најраније 120 на 150 дана уочи истека мандата

скупштина локалних самоуправа), те да гласачи који су у протеклих 11 месеци променили пребивалиште не могу гласати на новој, него на претходној адреси.

Генерално, изборна правила дефинисана су „јединственим” Законом о локалним изборима уочи тих избора (Zakon o lokalnim izborima 2024). Основни постулати тога закона – избори се одржавају пропорционалним системом са јединицом локалне самоуправе (градом, општином и градском општином) као једном изборном јединицом, са затвореним кандидатским листама. Изборни цензус је 3% (чл. 61), а мандати се деле Д’Онтовог методом (чл. 62). Сви мандати се распоређују према редоследу на изборној листи, а у случају престанка мандата одборника изабраних на коалиционим листама замењује их члан исте политичке странке (чл. 73). Уз то, на изборним листама захтева се заступљеност „мање заступљеног пола” у уделу од 40 одсто, уз прецизну одредбу да „на пет одборничких кандидата морају бити два кандидата оног пола који је мање заступљен на листи (члан 41)” (Matić i Mijatović 2024, 198).

Посебну привилегију по Закону имају странке националних мањина, као и њихове коалиције. Странке националних мањина су оне странке за које је изборна комисија утврдила да је њихов основни циљ заступање и заштита интереса националне мањине, као и унапређење права припадника националне мањине у складу са међународним правним стандардима, о чему се доноси посебна одлука Изборне комисије. Она се о овом питању може консултовати и са Националним саветом националне мањине (Zakon o lokalnim izborima 2024, чл. 75). „Странке националних мањина су додатно фаворизоване на изборима на начин да се листама странака или коалиција националних мањина које су добиле мање од 3% гласова, изборни скор, односно изборни количници повећавају за 35% (члан 78 Закона)” (Matić i Mijatović 2024, 198), што је јединствен случај позитивне дискриминације у свету

Према члану 43. Закона, за локалне самоуправе прописано је колико је потписа бирача потребно да се поднесе листа, па је тако за локалну самоуправу до 20.000 бирача потребно 200 потписа бирача за кандидатску листу, до 30.000 бирача потребно је 300 потписа, до 50.000 бирача потребно је 500 потписа, до 70.000 бирача потребно је 600 потписа, за оне локалне самоуправе до 100.000 бирача потребно је 800 потписа, за локалне самоуправе до 500.000 бирача потребно је 1.000 потписа. „За локалне самоуправе са више од 500.000 бирача

(заправо само за градске изборе у Београду) потребно је 3.000 потписа бирача. Чланом 77. Закона прописано је да се мањинске листе могу прогласити са половином прикупљених потписа бирача, према споразуму из члана 43. Закона, у односу на странке већинског народа” (Matić i Mijatović 2024, 198).

У предизборном периоду у преговорима власти и опозиције дошло је до промена изборног законодавства и то тако да је одредба о томе када треба да се распишу локални избори промењена, тако да гласи: „да се локални избори морају расписати најраније 150 дана, а најкасније 45 дана пре истека одборничког мандата” (Zakon o lokalnim izborima 2024, čl. 35). Раније је било предвиђено да се избори могу расписати најраније 120, а најкасније 45 дана пре истека одборничког мандата (Matić i Mijatović 2024, 199). Уједно, скраћено је и време рока у коме се избори морају да одрже – 30 до 60 дана од дана расписивања. Тиме је омогућено да сви локални избори буду одржани истовремено са београдским, 2. јуна 2024. године. Уједно, фактички је отворена могућност скраћивања кампања, али и период потребан за предизборне радње, пре свега за подношење кандидатских листа.

Као највећи уступак власти видела се промена Закона о јединственом бирачком списку (Zakon o dopunama Zakona o jedinstvenom biračkom spisku 2024) којим је предвиђено да на садашњим пребивалиштима не могу да гласају грађани који су га пријавили у последњих 11 месеци (односно након 3. јула 2023. године).

АКТЕРИ НА ЛОКАЛНИМ ИЗБОРИМА 2024. ГОДИНЕ

Председница Народне скупштине, Ана Брнабић, 26. априла расписала је локалне изборе у 67 градова и општина. Поред избора за Скупштину града Београда, избори су расписани, дакле, у још 89 локалних самоуправа (43 у Аутономној покрајини Војводини, 17 у београдским градским општинама и 29 у централној Србији). Поред 89 редовних избора расписани су и превремени избори у општини Прешево, у којој су претходни локални избори одржани 2021. године, услед увођења привремених мера и Привременог органа због непостојања већине и чињенице да Скупштина општине није заседала девет месеци (FoNet 2024).

У Аутономној покрајини Војводини одржани су избори у градовима Нови Сад, Сомбор, Кикинда, Зрењанин, Сремска

Митровица, Панчево и Вршац, као и општинама: Ковин, Бела Црква, Алибунар, Пландиште, Ковачица, Опово, Нова Црња, Житиште, Нови Кнежевац, Чока, Ада, Кањижа, Сента, Бачка Топола, Мали Иђош, Бечеј Жабаљ, Тител, Беочин, Темерин, Србобран, Бач, Бачки Петровац, Бачка Паланка, Стара Пазова, Инђија, Пећинци, Рума, Ириг, Шид, Апатин, Оџаци, Бечеј и Нови Бечеј. У Београду су одржани избори у градским општинама: Барајево, Гроцка, Сопот, Лазаревац, Обреновац, Младеновац, Звездара, Стари град, Врачар, Савски Венац, Чукарица, Раковица, Вождовац, Палилула, Земун, Нови Београд, Гроцка и Сурчин. У централној Србији избори су одржани у градовима Ниш, Ваљево, Ужице, Јагодина, Пожаревац и Чачак, као и општинама: Ариље, Чајетина, Врњачка бања, Рашка, Сјеница, Тутин, Нова Варош, Ивањица, Свилајнац, Сврљиг, Алексинац, Бујановац, Прешево, Сурдулица и Босилеград. Избори су одржани и у градским општинама Ниша – Медијана, Црвени крст, Палилула, Пантелеј и Нишка бања, као и у градској општини Пожаревца – Костолцу (Republička izborna komisija [RIK] 2024).

Збирно, на изборима је власт наступила у једној колони – Српска напредна странка (СНС) и Социјалистичка партија Србије (СПС) по први пут систематски заједно наступају на изборима уз своје коалиционе партнере (Социјалдемократска партија Србије – СДПС, Покрет уједињених пензионера Србије – ПУПС, Покрет социјалиста – ПС, Српска народна партија – СНП и Јединствена Србија – ЈС). Коалицији се придружују и Заветници, као и Српска радикална странка – СРС (у далеко већем опсегу него у децембру 2023. године; СРС самостално наступа само у Бачкој Паланци и Сремским Карловцима). Већи део некадашње коалиције Србија против насиља – наступа у коалицији „Бирам борбу” (Зелено-леви фронт – ЗЛФ, Народни покрет Србије – НПС, Демократска странка – ДС, Покрет слободних грађана – ПСГ и Ново лице Србије – НЛС). У значајнијем броју општина наступа и МИ-Снага из народа (настала као фракција из парламентарне групације МИ-Глас из народа), те Народна странка у коалицијама са Дверима, Новом Србијом и Покретом Живим за Србију. Ове локалне изборе је обележио и улазак у политичку арену дотадашње невладине организације „Крени-Промени” С. Манојловића, која учествује на изборима у Београду, Новом Саду, као и једном броју мањих локалних самоуправа.

За бојкот се опредељују Странка слободе и правде – ССП, Србија центар – СРЦЕ, Заједно, као и Коалиција НАДА (Нова

демократска странка Србије – НДСС и Покрет за обнову Краљевине Србије – ПОКС). С обзиром да је бојкот избора био сконцентрисан на Београд, све „бојкот” странке, изузев Заједно (која је из свог чланства искључивала све локалне организације које су хтеле да изађу на изборе – пре свих, београдски и новосадски), дале су аутономију локалним одборима да сами одлуче о изласку на изборе. Тако су, локални огранци ССП учинили у Новом Саду, Нишу, Зрењанину, Ваљеву; НДСС у Нишу и Новом Саду, итд.

Опозиционе коалиције у локалним срединама формирају и претходне коалиције при чему се полако губи граница између чланица некадашње коалиције Србија против насиља и коалиције НАДА, што условљава учесталију сарадњу. У појединим локалним самоуправама формирају се и јединствене листе свих опозиционих странака (Нови Сад, Бачка Паланка и др.), док у појединим градовима и општинама иде се у две и више колона (Зрењанин, Ниш и др.). Неретко са странкама некадашње коалиције Србија против насиља наступају и Двери, СДС и регионални ЛСВ, а од мањинских странака – мађарска Демократска заједница војвођанских Мађара и хрватска Демократска заједница Хрвата.

На самосталном наступу, заправо одвојеном од странака коалиције Србије против насиље, инсистира десна Народна странка, која пак сарађује и са Новом Србијом, Дверима и Покретом за слободну Србију, али и са појединим странкама из бивше коалиције „Србија против насиља” (Пожаревац) или ПОКС (Ужице).

Новоформирана политичка опција МИ-Глас из народа која је наступила на ванредним парламентарним, покрајинским и локалним изборима у децембру 2023. године, након избора се поделила око сарадње са странкама власти и опозиције на нивоу града Београда, јер је од њих зависила нова већина. Део организације око лидера Бранимира Несторовића издвојио се и формирао нову групацију – МИ-Снага народа. Део организације око Бранка Павловића наставио је да функционише као МИ-Глас из народа, док је део покрета око носиоца београдске листе из децембра 2023. године Александра Јерковића прешао у редове владајућег СНС. На овим београдским изборима наступају самостално и МИ-Снага народа и МИ-Глас из народа.

Владајући СНС и СПС у стратешкој коалицији наступају у 86 градова, општина и градских општина, у две иду одвојено (Јагодина и Свилајнац). СНС у једној општини (Босилеград) наступа у коалицији

са групом грађана – „То смо ми – Природни покрет”, дугогодишњег председника те општине Владимира Захаријева. СНС не наступа у једној (Тутин), а СПС у две општине (Тутин и Босилеград).

Напредњацима и социјалистима су се придружили и остали стратешки партнери са претходних избора (СДПС, ПУПС, ПС, СНП, ЗС, ЈС). Њима се и овог пута, као и у децембру 2023. године придружује СРС, док потпуним политичким заокретом то овог пута чини и странка Заветници, али и Самостална српска странка бившег високог функционера СДСС Андреје Младеновића, те НСС народног посланика Марјана Ристичевића и мађарски Савез војвођанских Мађара. Конкретно, СНС и СПС наступа у коалицији са СРС у 73 локалне самоуправе, са Заветницима у 51, са ПУПС у 49, са СДПС у 47, са ПС у 36, са ЈС у 21, са Здравом Србијом – ЗС у 11, са СНП у 10, са СВМ у седам, са Самосталном српском странком – ССС у четири, са Народном сељачком странком – НСС у две, са Уједињеном сељачком странком – УСС у једној, са Уједињеним за Лазаревац у једној, са Друштвом за церебралну и дечију парализу Нови Београд у једној, са коалицијом „Породични аларм” у једној, са ГГ Свилајнац чува будућност у једној, као и „То смо ми – Природни покрет” у једној. Самостални, или пак наступи коалиционих партнера у другим аранжманима сведени су на минимум – СРС (Сремски Карловци и Бачка Паланка), СПС–ЈС (Јагодина и Свилајнац), ЗС (Чајетина и Ужице), Заветници (Сопот), УСС (Сврљиг) и СДПС у коалицији са Санџачком демократском партијом – СДП (Сјеница).

Велика коалиција око СНС и СПС наступа под називом „Србија сутра” прилагођена свакој локалној самоуправи.

Опозиција, пре свих чланице бивше коалиције „Србија против насиља” које су бојкотовале изборе – ССП, СРЦЕ, Заједно, од самог почетка кратке, предизборне кампање слала је својим бирачима конфузне поруке. Иако су, изузев странке Заједно, локални одбори осталих странака имали слободу да одлучују о наступу на локалним изборима изузев у Београду, „бојкоташке” странке опет су донеле низ нелогичних одлука, па се често долазило у парадоксалне ситуације да у једној општини на изборе излазе, а да у суседној не излазе (ССП у Суботици проглашава бојкот, а у суседној Бачкој Тополи предводи локалну опозициону коалицију, а сличних примера је било и у другим деловима земље). Имајући наведено у виду, као и било какво одсуство конкретне бојкот кампање у Београду, што је правдано тиме да се не ремети положај опозиционих странака

које на изборе излазе, све се свело се на медијске изјаве лидера странака које су прогласиле бојкот. Тако је било и мишљења да се није радило о бојкоту, већ једноставно о изборној апстиненцији појединих странака.

Широм Србије бивше странке Србије против насиља (ДС, НПС, ЗЛФ, ПСГ, НЛС, Еколошки устанак) наступале су, у зависности од снаге својих локалних одбора, у коалицији „Бирам борбу” при чему је слоган био прилагођен конкретном имену локалне самоуправе.

Уколико се ишло у шири фронт опозиције (са ССП, СРЦЕ и другим, а од мањинских партија – ДЗВМ, ДЗХ) имена су мењана у „Уједињена опозиција” или неко друго име.

Са делом коалиције Србије против насиља у Војводини сарађује и Лига социјалдемократа Војводине – ЛСВ, која је 2023. године раскинула вишегодишњу градску коалицију са СНС у Новом Саду, а у марту 2024. руководство ЛСВ доноси одлуку којом забрањује предизборне и постизборне коалиције са СНС (N1 2024).

Конкретно, посматрано по странкама, од опозиционих партија везаних за некадашњу коалицију „Србија против насиља” највише наступа бележи НПС 62, а потом ДС 61, НЛС 43, ЗЛФ 34, ПСГ 33, регионална ЛСВ 21, Еколошки устанак 20 и СДС у једној локалној самоуправи. Од десне, „суверенистичке” опозиције Народна странка наступа у 22, Двери 17, Доста је било 14, Покрет Живим за Србију у 9 и Нова Србија у три. Релативно нове политичке опције инсистирају на самосталном наступу – МИ-Снага народа у 18, Крени-Промени у 10, а МИ-Глас из народа у једној локалној самоуправи (Београд). Из „бојкот” опозиције НДСС наступа у 28, ПОКС у 22, ССП у 16, а СРЦЕ у 10 локалних самоуправа.

По питању наступа опозиције понављају се тенденције са децембарских избора 2023. године. Нису покривене све локалне самоуправе, па опозиција наступа у 77 од 89 јединица локалне самоуправе. Често организациону потку наступа чине огранци ДС, као некада моћне странке са широком територијалном инфраструктуром, али са приметно јако ослабљеном базом чланства и бирача. Брзим ширењем локалне мреже по Србији сличну улогу почиње да има и НПС. Као и у децембру 2023, нису ретке ситуације у којима је наступ једне странке опозиције заправо и једини опозициони наступ у одређеној јединици локалне самоуправе (НПС у Беочину, НЛС у Чајетини, ПСГ у Кањижи, НДСС у Сремским Карловцима, Народна странка у Бољевцу и др.). Уједно, чести су и примери

раздробљености опозиције у две или више локалних опозиционих листа (6 у Београду и Нишу, 5 у Старој Пазови, по 4 у Пожаревцу, Ужицу и Чачку итд.).

Од мањинских странака, међу мађарским партијама највише наступа бележи СВМ 23, потом ДЗВМ 11, а Демократска странка војвођанских Мађара – ДСВМ и Странка мађарског јединства – СМЈ по два. Код бошњачких партија, Странка правде и помирења – СПП наступа у 6 градова и општина, Бошњачко-српски савез – БОСС и Странка демократске акције – СДА у по 2, а СДП у једној општини. Код албанских партија, Партија за демократско деловање – ПДД, Демократска унија Албанаца – ДУА, Алтернатива за промене – АЗП наступају у 2, а Покрет за демократски прогрес – ПДП, Покрет за реформе – ПЗР, Демократска партија Албанаца – ДПА и Демократска партија – ДП у по једној локалној самоуправи.

Код осталих националних мањина хрватски Демократски савез Хрвата у Војводини – ДСХВ бележи 2 наступа, а ДЗХ један. Руска странка бележи 15 наступа, а такође странке руске мањине Европска зелена партија 12 и БУНТ-Права Србија два. Код ромских партија, Демократска унија Рома – ДУР наступа у 6, Унија Рома Србије – УРС у 2, а Ромска странка Јединство – РСЈ у једној локалној самоуправи. По један наступ бележе Влашка народна странка, Влашка странка и такође влашка странка – Истина/Адавиера. Словачка Зелена странка Србије наступа у 7, а Словачка демократска лига у 2 локалне самоуправе. Странка Црногораца – СЦГ наступа у 4, а Црногорска партија – ЦП у једној локалној самоуправи. Грађанска странка Грка Србије излази на изборе у 6, а Странка Југословена у једној локалној самоуправи. Увећање од 35% за све мањинске листе које освоје мање од 3% гласова је у извесним ситуацијама створило неравнотежу, па је у случају избора за одборнике Града Ниша језичак на ваги у корист владајуће коалиције био управо један мандат Руске странке, која на изборима обично бележи резултат између 1 и 2%, иако је у Србији према последњем Попису око 0,2% припадника руске мањине.

ИЗЛАЗНОСТ И РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА

Излазност на овим изборима у значајној мери је била мања него на децембарским изборима 2023. године. У Београду је рецимо, била мања за око 12% у односу на изборни циклус одржан у децембру

2023. године. Бојкот или апстиненција од избора израженије је присутна само у Београду, док се у Војводини и централној Србији осетила у мањој мери. Генерално, излазност је била смањена у односу на републичке изборе у децембру 2023. године, што се, као и у Београду, може повезати са изостанком избора на националном нивоу, али и апатијом бирача опозиције која се уочи ових избора додатно поделила. Упоредно посматрано, излазност на локалне изборе је генерално мања када су локални избори раздвојени од парламентарних. Тако, Ангелика Ветер утврђује да је у случају локалних избора у Немачкој где је израженија локална аутономија и где постоји виши ниво свести о значају локалне самоуправе, приметно да постоји нижи ниво излазности на локалне изборе, чиме се доводи у питање легитимитет локалних институција (Vetter 2015)

Највећа излазност забележена је у Пећинцима (78,24%), Босилеграду (68,19%), Сурдулици (67,55%), Чајетини (65,28%), Новој Црњи (62,83%), Сврљигу (63,03%), Бољевцу (60,78%), Србобрану (60,37%), Беочину (60,19%) и Малом Иђошу (60,11%). Са друге стране, најмања излазност је била у Прешеву (34,20%), Алексинцу (39,10%), Суботици (41,83%), Ариљу (42,09%), Свилајнцу (43,42%), Сенти (43,43%), Бујановцу (43,63%), Сомбору (43,81%), Ивањици (43,97%), Тутину (44%). У свим осталим градовима, општинама и градским општинама излазност се кретала између 45% и 60%. Генерално посматрано, излазност на локалне изборе током овог изборног циклуса је била значајно нижа него само шест месеци пре тога (РИК 2024).

Резултати су неспорно показали доминацију коалиције окупљене око СНС. Поред убедљиве победе у Београду и Новом Саду, победа СНС десила се и у преко 80 градова, општина и градских општина. Једини изузеци су били град Ниш, централна нишка општина Медијана, београдске општине Стари Град, Врачар, Нови Београд и Савски Венац, док је неизван резултат био у Чачку. У наведеним локалним самоуправама опозиционе групације – у Нишу и нишкој општини Медијана ГГ „Драган Милић”, коалиција Бирамо Ниш (НПС, ЗЛФ, ДС, ПСГ) и коалиција око НДСС; у београдским општинама Стари град, Врачар, Нови Београд, Савски Венац Бирам борбу и Крени-Промени, те у Чачку конгломерат политичких опција – Бирам борбу, коалиција око НС и Нове Србије, самосталне листе Двери и група грађана биле су у непосредној прилици да дођу до потребне парламентарне већине. Опозицији је успело да

добије одборничку већину само у централној нишкој општини Медијана, док су на нивоу града Ниша и Чачка од стране опозиције резултати оспорени, а странке власти су успеле да договором са локалним групама грађанима и мањим странкама (пре свих Народном странком), те мањинским странкама формирају власт у свим београдским градским општинама.

Пред наведених локалних самоуправа, у појединима су однеле победу партије националних мањина, и то мађарска СВМ у Сенти, Кањижи, Ади, Бачкој Тополи, али то није имало посебне политичке последице, јер је СВМ дугогодишњи стратешки партнер СНС, и за очекивати је да ће напредњаке укључити у локалну власт. Другачија ситуација је била у Рашкој области/Санџаку – у Сјеници је појединачно победила и СПП, блиска владајућој СНС, док је у Тутину убедљиво победила опозициона СДА. На југу централне Србије победиле су појединачно пак албанске политичке опције – Фронт за промене (ДУА и АЗП), а у Прешеву њима супротстављени ПДД.

О доминацији коалиције СНС, односно самог СНС, говори и број и расподела одборничких мандата. Наиме, СНС је у овом изборном циклусу добила преко четири петине одборничких места кроз коалицију коју је предводила. Други по снази члан коалиције – СПС добио је значајнији број одборника, а остале чланице далеко мање. СНС је тако добио 1.601, СПС 213, СРС 53, Заветници 32, ПУПС 30, ЈС 25, СДПС 24, УСС 13 и ССС једног одборника. Није могуће утврдити страначку припадност за 31 одборника, али несумњиво већина од њих припада СНС.

Другопласирани је био блок странака окупљен око коалиције „Бирам борбу”, чију су окосницу чинили НПС, ДС, ЗЛФ, НЛС, ПСГ и Еколошки устанак. Њима су се у Војводини придружиле и регионална ЛСВ, мањинске ДЗВМ и ДЗХ. Такође, у различитим коалиционим савезима, овим странкама су се широм Србије придружили и одбори „бојкот” опозиције. Од странака Бирам борбу НПС је добио 139, ДС 109, ЗЛФ 85, ПСГ 25 и НЛС 25. У коалицијама са њима, или пак самостално, регионална ЛСВ је добила 17 одборника, СДС једног. Кључни чланови „бојкот” опозиције појединачно су освојили: НДСС 36, ССП 35, СРЦЕ 15 и ПОКС 14 одборника.

Новоформиран покрет Крени-Промени добио је укупно 83 одборника, а МИ-Снага народа 36 одборника.

Странке већ постојеће деснице које су, за разлику од локалних избора 2023. године, кренуле путем чешћих опозиционих савеза постигле су симболични резултат, па је тако Народна странка добила 10, Двери 8, Доста је било 7, а Нова Србија 3 одборничка места. Истовремено, МИ-Глас из народа из којег се издвојила МИ-Снага из народа добила је само једног одборника, итд.

Код мањинских странака – међу Мађарима СВМ је освојила 156, а ДЗВМ 2 одборничка мандата. Код бошњачких странака СДА је освојила 25, СПП 17, СДП 10. Код албанских странака – ПДД 16, АЗП 11, ДПА 8, ПДП 8, ДУА 6, ДП 6, Покрет за реформе 6, Алијанса за долину 3.

Код осталих мањина – Руска странка је освојила 13 одборничких места, хрватска ДСХВ је добила 5, а ДЗХ једно место. Црногорска партија је освојила једно место, Словачка демократска лига такође једно место.

Групе грађана и локални покрети освојили су 326 одборничких мандата.

Збирно, од укупно 3.292 одборничких места која су бирана у овом изборном циклусу, партије власти освојиле су 2.022 (61,42%), странке опозиције 649 (19,71%), мањинске странке 295 (8,96%), а групе грађана и локални покрети 326 (9,90% одборничких места).

РЕЗУЛТАТИ ЛОКАЛНИХ ПОКРЕТА И ГРУПА ГРАЂАНА НА ЛОКАЛНИМ ИЗБОРИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ, ЈУН 2024. ГОДИНЕ

Групе грађана су наступиле у 73 од 90 јединица локалне самоуправе (укупно њих 116). Највећи број наступио је у Новом Саду и Земуну – по 5, Вождовцу, Тутину, Сјеници – по 4, у Горњем Милановцу, Старој Пазови, нишким градским општинама Црвени Крст и Пантелеј – по три.

Карактеристично за овај изборни циклус је и постојање листа које су се својим именима преклапале са именима опозиционих листа (ГГ МИ-за Гроцку; Европска зелена странка – Ја сам Сурчин, ти си Сурчин и Ја сам Гроцка, ти си Гроцка, покрени промене, ГГ Бачка паланка против насиља, ГГ Врбас против насиља). Примера ради, листе група грађана које у себи имају одредницу „против насиља” наступиле су у 22 града и општине, већином у Војводини. Било је и оних чији су носиоци именовани асоцијали на имена опозиционих

политичара (ГГ „Доста је било насиља, криминала и корупције” Милорад Радуловић у Земуну или ГГ „Кикинда против насиља” Милорад Мики Алексић). То недвосмислено показује да је основни циљ ових листа био да се одвуче део опозиционо оријентисаних бирача.

Групе грађана поновиле су успех које су оствариле на изборима крајем 2023. године. Највећи успех постигла је ГГ Драган Милић у Нишу, освајајући 27% изборне подршке. То није био изолован случај, па тако и на другим местима групе грађана и локални покрети остварују следеће резултате – у Сопоту ГГ „Заједно за наш Сопот” (27,83%), у Бачу ГГ „Мој Бач – слобода за све” (27,82%), у Сремским Карловцима ГГ „Карловачка прича” (27,16%), у Врбасу ГГ „Ослободимо Врбас данас” (26,80%), у Инђији ГГ „Грађанин. Да, може боље” (25,21%), итд.

Настављен је општи тренд добрих резултата група грађана који се у Србији присутан током неколико последњих изборних циклуса локалних избора. На тај начин се потврђује теза да препознатљиви појединци у локалним срединама могу остваривати итекако добре изборне резултате ван традиционалних, партијских канала репрезентације (Matić 2024).

ФОРМИРАЊЕ ВЛАСТИ

Имајући у виду резултате избора, у већини градова, општина и градских општина већину има СНС и њени коалициони партнери. То јасно говори да СНС без сумње формира власт преко 80 локалних самоуправа, изузев локалних самоуправа где је дошло до спорова након бројања гласова – градови Ниш и Чачак. Опозиција има јасну одборничку већину само у нишкој општини Медијана, у којој је крајем јула и формирана опозициона већина (Euronews Србија 2024).

За разлику од општина са мађарском већином у којима већину има СВМ – Бачка Топола, Кањижа и Сента (али која је у стратешкој коалицији са СНС и вероватно је да ће са њима формирати локалну власт), још није јасна позиција у Рашкој области/Санџаку (у Тутину релативну победу остварила је СДА, а у Сјеници СПП, што не мора нужно да доведе до исхода да ове странке формирају локалне већине). Исто питање отворено је за општине југа Србије – Бујановац (појединачно победио Фронт за промене) и Прешево (појединачно победио ПДД) у којима већину чине припадници албанске националне мањине.

ЗАКЉУЧАК

Локални избори одржани у јуну 2024. године били су део ширег изборног процеса на локалном нивоу власти. Тај процес је отпочео кампањом за локалне изборе који су одржани паралелно са парламентарним и покрајинским децембра 2023. године. Иако се могу сматрати деловима једног изборног циклуса (по први пут од обнове вишепартијског система у Србији подељеног циклуса локалних избора), постојали су и чиниоци који су указивали на неке различите карактеристике. Наиме, за разлику од децембарских избора, локални избори из јуна нису текли паралелно са парламентарним изборима (иако су и на њима доминирале националне испред локалних тема), били су праћени делимичним бојкотом опозиционих странака (пре свега усмереним на Београд), претходили су им преговори власти и опозиције о изборним условима – од којих је део опозиције одустао, а наставак преговора донео одређене промене изборног законодавства кроз делимично сређивање бирачких спискова забраном гласања на новој адреси 11 месеци, почев од 3. јула 2023. године. Власт је изашла у сусрет опозицији око термина и избори у свим јединицама локалне самоуправе су одржани истог дана. Истовремено, дошло је појаве нове политичке опције у Београду (Покрет Крени-Промени) која је освојила респектабилну подршку бирачког тела, односно скоро петину гласова.

Коалиција власти окупљена око СНС постигла је велики успех на овим изборима. Поред јаке страначке дисциплине, грађења широке коалиције, али и несумњиве подршке у одређеним регионима (пре свега у Војводини), њиховој победи је допринела подељеност опозиције која је супротстављеним порукама унела конфузију, што је резултовало апатијом и разочарењем њених гласача.

Овај изборни циклус је донео смањену излазност која је индукована и бојкотом дела опозиције у Београду, али и одсуством избора за више нивое власти. Пад броја гласова опозиције, али и странака власти у Београду показали су и извесан замор бирача, што ће, претпоставља се, власт имати у виду и настојати да у наредном периоду не ремети редовни изборни календар (најава да су први наредни избори – председнички на пролеће 2027. године).

Странке власти обезбедиле су овим локалним изборима потпуно заокруживање власти на свим нивоима – републички, покрајински, градски, па све до општинских власти и њену потпуну

унисоност. Једини изузеци су избори у градовима Ниш и Чачак, где је изборни процес оспорен од стране опозиције, и нишка општина Медијана где је опозиција освојила већину.

Опозиција је, чини се, више од борбе против власти била окренута себи и међусобном одмеравању снага. Либерални, проевропски блок партија овога пута се рачвао у три правца – коалицију „Бирам борбу” као део некадашње коалиције Србија против насиља (НПС, ЗЛФ, ДС, ПСГ, НЛС, Еколошки устанак), круг око ССП и СРЦЕ који су се определили за бојкот и нову политичку опцију – Покрет Крени-Промени. Свако је у изборној трци имао своју аргументацију, мање или више прихватљиву, за и против изласка на изборе, али је тешко отети се утиску да је и излазак и неизлазак на изборе имао за функцију мерење популарности и подвлачење црте око тога ко би у наредном периоду могао да предводи опозициони фронт. У том контексту, својим скромним резултатом, чини се, најгоре је прошла коалиција „Бирам борбу”, али и „бојкот” опозиција чији је успех једино био у спуштању излазности (и, посредно и парадоксално, олакшавању победе власти). Она је себе лишила представљања у Београду, како у граду тако и у општинама где су, парадоксално, водеће бојкот странке – ССП и НДСС најјаче. Чини се да су избори донели највише користи „новом лицу” – покрету Крени-Промени Саве Манојловића, који је својих агилним наступом успео да придобије бираче целог спектра опозиционих странака.

Десна опозиција је пак наставила са дезинтеграцијом. Опције Народне странке, Двери, Доста је било постигле су готово занемарљив резултат. Некада опозициони Заветници прешли су на страну власти, па је тако десна опозиција сведена на МИ-Снага народа и НДСС и ПОКС који су бојкотовали изборе.

Групе грађана су као и у децембру 2023. године показале велики и нарастајући значај на локалном нивоу, о чему најсликовитије говори успех Групе грађана Драган Милић у Нишу, која је, после СНС, водећа политичка снага у Нишу, трећем по величини граду у Србији.

Током последњег изборног циклуса локалних избора, уочене су бројне неправилности, које су се превасходно огледале у неравноправности изборних актера. Представници ОДИХР су нарочито указали на злоупотребу јавних ресурса и на неадекватно деловање изборне администрације, што доводи у питање интегритет целокупног изборног процеса. Представници међународне

посматрачке мисије посебно су указали на притисак на запослене у јавном сектору, док су се кључне мањкавости у раду изборних органа огледале у њиховој зависности од локалних владајућих коалиција што је водило неједнакости актера у изборном процесу (OSCE 2024b).

Ипак, релативно уобичајена излазност за локалне изборе које не прате парламентарни избори (донекле умањена бојкотом у Београду – за око 12%, али не у толикој мери да би се оспоравао њихов легитимитет – са преко 46% бирача који су гласали), подељеност опозиције, различите оцене избора страних посматрача ОЕБС, ОДИХР, незаинтересованост европске јавности за изборе у Србији у ишчекивању избора за Европски парламент, уз трзавице током изборног дана, допринели су томе да су локални избори у Србији задржали обележја легалности и легитимности.

Сумарно, странке власти око СНС апсолутно могу бити задовољне заокруживањем власти на свим нивоима и без трзавица могу очекивати наредни изборни круг, док управо пред опозицијом стоје бројна отворена питања – лидерства, међусобних размирица и изласка из тог зачараног круга интерних сукоба, проналаска одговарајуће стратегије борбе против власти и борбе за побољшање изборних улова и коначно анимирања разочараних грађана за опозициони активизам како на националном тако и на локалном нивоу.

Као и у децембарском изборном циклусу, у јунском је јасно демонстрирана значајна снага група грађана и локалних покрета у појединим локалним срединама које су поново освојиле значајан број мандата. Њихов континуирани успех у локалним изборним аренама недвосмислено показује да код грађана постоји заинтересованост за проблеме њихових локалних заједница и тежња да се гласа за независне кандидате.

У научној и стручној литератури још увек не постоји довољан број радова који обрађују питање локалних избора и њихових ефеката на политички систем у целини. Тек у новије време појављује се одређени број студија које разматрају ово питање. Чак се појављују и међународни Зборници радова и темати часописа који компаративно посматрају питање локалних избора (Gendźwiłł and Steyvers 2021; Gendźwiłł, Kjaer and Steyvers 2022). Кључна карактеристика овог изборног циклуса је ниска излазност на локалне изборе, услед њихове раздвојености од парламентарних. Иста тенденција је уочена и на

локалним изборима у Србији 2004. године када је уз последњи то био једини случај када локални избори нису текли паралелно са парламентарним. Бојкот дела опозиције је свакако утицао на такав ефекат, али је наведена тенденција уочена и у пракси етаблираних демократија. Показује се да грађани на локалним изборима не гласају униsono са парламентарним, и да у том смислу постоје извесна одступања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Danas. 2024. „ProGlas i opozicija potpisali dogovor o slobodnim izborima.” *Danas*. Poslednji pristup 30. jula 2024. <https://www.danas.rs/vesti/politika/proglas-i-opozicija-potpisali-dogovor-o-slobodnim-izborima/>.
- Euronews Srbija. 2024. „Formirana vlast u niškoj opštini Medijana: Predsednik Mladen Đurić iz Grupe građana dr Dragan Milić.” *Euronews*. Poslednji pristup 6. avgusta 2024. <https://www.euronews.rs/srbija/politika/131795/formirana-vlast-u-niskoj-opstini-medijana-predsednik-mladen-duric-iz-grupe-gradana-dr-dragan-milic/> vest.
- FoNet. 2024. „Vlada Srbije u Opštini Preševo imenovala Privremeni organ.” *Danas*. Poslednji pristup 6. avgusta 2024. <https://www.danas.rs/vesti/politika/vlada-srbije-u-opstini-presevo-imenovala-privremeni-organ/>.
- Gendźwiłł, Adam, and Kristof Steyvers. 2021. “Guest editors’ introduction: Comparing local elections and voting in Europe: lower rank, different kind... or missing link?” *Local Government Studies* 47 (1): 1–10. DOI: 10.1080/03003930.2020.1825387.
- Gendźwiłł, Adam, Ulrik Kjaer, and Kristof Steyvers, eds. 2022. *The Routledge Handbook of Local Elections and Voting in Europe*. London: Routledge.
- Jovanović, Milan, i Petar Matić. 2020. „Izbori odbornika skupština opština i gradova u Srbiji 1990–2020. godine.” U *Kako, koga i zašto smo birali*, ur. Milan Jovanović i Dušan Vučićević, 681–718. Beograd: Institut za političke studije i Službeni glasnik.
- Kasapović, Mirjana. 2003. *Izborni leksikon*. Zagreb: Politička kultura.
- Marschall, Melissa, Paru Shah, and Anirudh Ruhil. 2011. “The Study of Local Elections: A Looking Glass into the Future.” *PS: Political Science & Politics* 44 (1): 97–100. DOI: 10.1017/S1049096510001940.
- Matić, Petar. 2012. „Lokalni izbori u Srbiji 2012.” *Srpska politička misao* 38 (4): 33–48. DOI: 10.22182/spm.3842012.2.

- Matić, Petar. 2020. „O potrebi vremenskog odvajanja lokalnih i parlamentarnih izbora u Srbiji.” U *Dijalog o izborima 2020*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 44–54. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Matić, Petar. 2024. „Citizens’ Groups as Local Democracy Actors in Serbia.” *Srpska politička misao* 85 (3): 25–38. DOI: 10.5937/spm85-50490.
- Matić, Petar, i Aleksandra Mirović. 2011. „Lokalna samouprava u kontekstu modernizacije.” *Politička revija* 29 (3): 259–276. DOI: 10.22182/pr.2932011.12.
- Matić, Petar, i Marko Mijatović. 2024. „Lokalni izbori u Republici Srbiji, 17. decembar 2023.” *Baština* 34 (62): 193–208. DOI: 10.5937/bastina34-49541.
- Mirović, Aleksandra, i Petar Matić. 2007. *Izazovi i paradoksi globalizacije*. Beograd: Institut za političke studije.
- Mijatović, Marko. 2016. *Lokalni izbori nakon obnove višepartijskog sistema u Republici Srbiji 1990–2015. godine*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
- NI. 2024. „LSV doneo odluku o zabrani predizbornih i postizbornih koalicija sa SNS na lokalnim izborima.” *NI*. Poslednji pristup 6. avgusta 2024. <https://ni.info.rs/vesti/lsv-doneo-odluku-o-zabrani-predizbornih-i-postizbornih-koalicija-sa-sns-na-lokalnim-izborima/>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE]. 2024a. *Vanredni parlamentarni izbori 17. decembar 2023: Misija za posmatranje izbora KDILJP-a Konačni izveštaj*. OSCE – ODIHR: Varšava.
- Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE]. 2024b. „Međunarodni posmatrači kažu da su lokalni izbori u Srbiji bili dobro organizovani, ali ugroženi neravnopravnim uslovima i smanjenom konkurentnošću.” *OSCE*. Poslednji pristup 6. avgusta 2024. <https://www.osce.org/sr/odihr/elections/570081>.
- Pejanović, Mirko. 2005. *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo: TDK Šahinpašić.
- Rallings, Colin, and Michael Thrasher. 2003. *Local Elections in Britain*. London: Routledge.
- Rosenau, James N. 2003. *Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization*. Princeton: Princeton University Press.

- Republička izborna komisija [RIK]. 2024. „Dokumenti Izbornih komisija.” Poslednji pristup 6. avgusta 2024. <https://www.rik.parlament.gov.rs/dokumenta/41985/document-type-1/election-round-0/additional-document-0/municipality-id-0/election-station-0>.
- Stepanov, Radivoj. 2008. *Uvod u politiku i politički sistem*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Mediterran Publishing.
- Stojanović, Boban. 2022. „Uticaj političkih partija na formiranje lokalnih izvršnih vlasti u Srbiji od 2008. do 2016. godine.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Stojiljković, Zoran. 2006. *Partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tadić, Ljubomir. 1995. *Politikološki leksikon*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tuhina, Gjeraqina. 2024. „Evropski parlament izglasao rezoluciju o Srbiji kojom poziva na istragu o izborima.” *Radio Slobodna Evropa*. Poslednji pristup 6. avgusta 2024. <https://www.slobodnaevropa.org/a/rezolucija-evropskog-parlamenta-o-srbiji-izbori-fondovi/32810709.html>.
- Vetter, Angelika. 2014. “Just a Matter of Timing? Local Electoral Turnout in Germany in the Context of National and European Parliamentary Elections.” *German Politics* 24 (1): 67–84. DOI: 10.1080/09644008.2014.984693.
- Zakon o lokalnim izborima, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 14/2022 i 35/2024.
- Zakon o dopunama Zakona o jedinstvenom biračkom spisku, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 44/2024.

Petar M. Matic*

Institute for Political Studies, Belgrade

Marko R. Mijatović**

Independent researcher, Belgrade

THE 2024 LOCAL ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA – POLITICAL DYNAMICS AND CONSEQUENCES

Resume

This paper will analyze the political dynamics of the last cycle of local elections in Serbia. We will refer to the existing institutional framework and the reforms in this field of electoral law that preceded the elections themselves. In this sense, the institutional paradigm will be applied in the first part to investigate the institutional context. The second section analyzes the broader socio-political context influencing turnout and election results. The third section pays attention to electoral actors, either individual parties or their coalitions. Minority parties that take part in the election game under special conditions through forms of positive discrimination are dealt with. The fourth section is devoted to forming local authorities, while a separate part is related to groups of citizens as separate political actors in local areas. The conclusion refers to the key findings of this research. Forming a particular whole with the local elections held in the city of Belgrade and another 65 municipalities, cities, and urban municipalities in central Serbia, on December 17, 2023, they showed a picture of the political scene of Serbia, its dynamics, actors at the national and local level, their strategies political struggles and, finally, electoral preferences citizens related to the political game in local political arenas. These elections were a test of sorts since they were held separately from the parliamentary elections at the end of 2023. They also provide an excellent basis for analyzing the political consequences of their separation from national elections, given that for half a year in

* E-mail address: pmatic75@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0205-9762.

* E-mail address: markomijatovic78@gmail.com; ORCID: 0009-0008-9948-2287.

several cities and municipalities, local elections were held simultaneously with national ones.

Keywords: local elections, coalitions, political parties, groups of citizens, local self-government

* Овај рад је примљен 10. августа 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 323::336.2(497.11)
DOI: 10.5937/spm88-52995
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 6/2024.
Vol. 88
стр. 225-245

*Марина Димитријевић**

Правни факултет Универзитета у Нишу

НЕПОЗНАНИЦЕ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ ПОРЕСКОГ ДОМЕНА**

Сажетак

Модернизација домена опорезивања, уз подршку дигиталних технологија, налази се у средишту интересовања пореске власти и креатора пореске политике многих држава. Она привлачи велику пажњу и пореских обвезника, јер дигитализовани порески поступак постаје стварност са којом се учестало сусрећу. Предмет анализе у раду јесу различите појавне форме дигиталног обрасца обављања пореске функције државе. Како дигитализација доводи до посве другачијег модуса развоја опорезивања, циљ рада је сагледавање позитивних аспеката овог процеса, али и пратећих отворених и још нерешених питања. У почетном делу рада, одмах након увода, дата су разматрања проблематике дигитализације пореског домена и пореских односа у светлу дигитализације. Ново обликовање пореске реалности, настало као резултат примене најнапреднијих дигиталних достигнућа у пореској области, обрађено је у наставку

* Имејл-адреса: marina@prafak.ni.ac.rs. ORCID: 0000-0001-9073-9367.

** Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација, по Уговору евиденциони број 451-03-65/2024-03/200120 од 05.02.2024. године.

рада. Неспорно, дигитални свет опорезивања собом имплицира пуно непознаница. Стога су излагања, у завршном делу рада, посвећена њиховој бољој спознаји, нарочито у контексту неизвесности крајњег дејства неких дигиталних пореских новина, покренутих друштвено–етичких дилема и даљег опстанка одређених традиционалних начела и вредности.

Кључне речи: опорезивање, дигиталне технологије, дигитализација, порески односи, порески органи, порески обвезници.

УВОД

Пореска јурисдикција, манифестована у овлашћењу државе да установљава, утврђује и наплаћује порезе, проистиче из политичке везе државе и грађана. Плаћање пореза је важан услов несметаног одвијања живота људи у државној заједници. Свако физичко и правно лице, уколико располаже пореском способношћу и није законом ослобођено пореске обавезе, обавезно је да, сразмерно својој пореској способности, сопственим средствима, у виду пореских давања за буџет, допринесе функционисању државе и обављању њених функција.

Током историје опорезивања улога, значај, облици и модалитети имплементације пореза, као доминантних дажбина, перманентно су се мењали. То не изненађује јер се у пореском феномену препознаје веома погодно подручје рефлексије бројних промена насталих унутар друштвено–економског, правног и политичко–институционалног система државе. Односи, процеси и појаве у сфери обезбеђења пореских прихода, неопходних за финансирање јавних расхода, обилују разноврсним садржајима и ефектима. У савременим условима, посматрање и вредновање опорезивања неизоставно захтевају темељнију анализу све заступљенијег дигитално–технолошког амбијента у коме се оно реализује.

Интензивним и брзим развојем дигиталних технологија генерише се богата ризница могућности примене пореза са великим степеном успеха. Поред тога што битно утичу на порески административни рад, дигиталне технологије детерминишу, у приличној мери, и пореску свакодневицу обвезника посредством модернизовања „канала” пореске комуникације, начина испуњавања пореских обавеза и перцепције самог опорезивања. Спектар

дигиталних иновација у пореском домену је широк а то увелико мења форме поступања обвезника у пореском поступку и, истовремено, чини притисак на дугогодишње традиционалне модалитете и организацију рада пореских органа, како би се исти дигитално трансформисали. Организационо–технички, процедурални и управљачки моменти несумњиво су фундаментални за процес администрирања порезима. Дигитализацијом домена опорезивања се, заправо, обавља својеврсни преображај примењивања пореске регулативе и настоји знатно унапредити пореска техника. Цео процес, међутим, поред видљивих појава и промена карактеришу и одређене непознанице. Приметно је да се о њима мање говори и да су обично ван фокуса интересовања јавности.

Државни интерес у пореској области је посебно наглашен. Пореска моћ државе, употребом дигиталних технологија, добија нове оквире и јача. Ове технологије пореској власти омогућавају опсежнију и детаљнију контролу целокупне популације пореских обвезника чиме се, као много пута у ранијим временима, актуелизује тема друштвено–етичке основе опорезивања, као и питање обима и граница задирања државе у приватну сферу пореских обвезника, њену поверљивост и тајност. Свакако, мноштво изазова генерише дигитални миље опорезивања. Правни прописи најчешће касне са благовременим нормирањем дигитално–технолошких достигнућа. Услед тога, оснаженој конфигурацији пореске моћи државе је дат одређени „простор” да поступно мења систем друштвених вредности у пореској области, промовише модификоване критеријуме успешности у опорезивању и утиче на понашање и личност пореског обвезника у свој њеној пуноћи. Пророчка изјава да би људи овог века лако могли постати заробљеници савременог фиска са среће се у пореској литератури (Adams 2006, 460). У одсуству адекватних контролних механизма отворена је опција коришћења дигитализације опорезивања за потпунији надзор и детаљније праћење пореских понашања обвезника.

О ДИГИТАЛИЗАЦИЈИ ПОРЕСКОГ ДОМЕНА

Време дигитализације је време великих промена. Сагласно општеприхваћеном развоју дигиталних технологија, пореске власти у многим земљама савременог света спроводе дигитализацију пореског домена и реформишу пореске администрације и пореске

процедуре. Коришћење дигитално–технолошких решења у пореске сврхе захтева увођење новина у обављању пореских послова, редизајн организационе структуре пореских органа и унапређење њиховог потенцијала за примену пореза како би допринели што потпунијем остваривању циљева пореске политике и олакшали испуњење додатних захтева који се, имајући у виду јавноправну природу и дигитализацију пореских односа, постављају пореским обвезницима. Сходно томе, остварују се специјализација и стандардизација пореских послова док смањење броја организационих јединица пореске администрације условљава консолидацију њених основних пословних функција на мањи број локација, као и диференцирање између наплате главних пореских облика и администрирања споредних задужења.

Информисање и едукација службеника у пореској администрацији и обвезника пореза о дигитално–технолошким новинама, које на њих утичу тако да убрзано мењају схватања о учешћу у пореској стварности, важан су пратилац дигитализације пореске функције државе и усаглашавања са „ритмом” дигиталних пореских иницијатива у настајању. Пореска администрација треба да „корача” испред пореских обвезника у дигиталном пореском свету. Уколико, у почетним етапама дигитализације, то није могуће онда је критично важно да то чини барем упоредо са њима (Bentley 2020, 354). На тај начин се сугерише административно изводљива пореска политика и утиче на конституисање прихватљиве верзије те политике, како би се избегли непожељни порески исходи (Chen, Grimshaw, and Myles 2017, 133).

Повезано са модернизацијом опорезивања вођеном дигиталним технологијама, у радовима неких аутора, присутно је појмовно одређење термина дигитизација, дигитализација и дигитална трансформација. Дигитизација је процес претварања пореских информација из папирног у дигитални формат. Од пореских обвезника се очекује да пруже потребне пореске информације пореским органима у дигиталном формату (Nasrulla 2022, 60). Исто важи и за тзв. трећа лица (исплатиоце прихода, банке, државне органе и др.). Употреба дигиталних технологија са намером да се, уз претходно извршену дигитизацију, побољшају пословни модели и процеси у пореској администрацији, укључујући и стварање иновираних начина пружања пореских услуга и комуникације са пореским обвезницима, представља дигитализацију. Дигитална

трансформација је координирано настојање унапређења коришћења дигиталних технологија у креирању потпуно нових пословних модела (Yamen, Coskun, and Mersni 2023, 4), намењених пореској администрацији. Потребно је истаћи да је, притом, обухваћено више аспеката (запослени у пореским органима, структура организације и организацијска култура, процеси, подаци о резултатима и сл.). Дигитална трансформација, наиме, утиче на целу пореску администрацију, организацију и модалитете обављања њеног делокруга рада. Другим речима, усмерена је у бити тако да својим домаћима „иде“ доста даље од дигитализације.

Дигитализација је прилично компликован процес, у коме су временска компонента, финансијска улагања, могућности самих дигиталних технологија (ниво развијености и способност да буду потпора пореским административним пословима), третман ризика, дигиталне вештине пореских службеника и обвезника пореза, опредељујући фактори динамике формирања функционалног дигиталног пореског подручја и концептуализације дигиталне парадигме опорезивања. Доминација оваквог стремљења у космополитским размерама је претходница дигиталне пореске будућности. Као политичка иницијатива, дигитална пореска администрација је кључна за заштиту државних пореских прихода (Bentley 2020, 376).

Свака земља, међутим, поседује сопствено искуство о употреби дигиталних технологија у пореској области. Анализа светске праксе показује да се већина земаља одлучила за солуцију доношења стратегије дигитализације јавног сектора у целини и да се дигитализација пореског домена сматра њеним истакнутим делом (Nasrulla 2022, 61). У том смислу, али и на основу постојећих теоријских студија, може се констатовати да је приликом дизајнирања пореске политике, у области осмишљавања дигиталних решења за примену у пореском административном раду, потребно обратити пажњу на праћење дигиталног окружења, побољшање дизајна услуга и управљање комуникационим каналима. Задржавање традиционалних канала интеракције пореских органа са свим категоријама пореских обвезника, приликом проширења дигиталног пореског окружења, показује се неопходним (Nasrulla 2022, 62).

Функционалност дигиталних технологија есенцијално зависи од дигиталних података. У складу са дигитално–технолошким напретком, процес прикупљања и верификације поузданости

података, потребних за опорезивање, постаје бржи, смањују се грешке, њихова обрада и анализа се аутоматизују (Scarcella 2019, 2). Огромне податке о пореским обвезницима и економској способности обвезника прикупљају порески органи, што је неспоран искорак у унапређењу опорезивања. Могоћност дигиталног умрежавања и повезаности многих субјеката, размена и укрштање података од значаја за опорезивање из разних извора, стални развој дигиталних технологија, делују сумарно на измену начина вршења пореске делатности државе, висину трошкова опорезивања, као и долазак дигиталне пореске реалности. Потенцијална централизација свих расположивих података о обвезницима пореза, за коју се дигитализацијом стварају предуслови, може коренито реформисати релације пореских органа и пореских обвезника. Уз то, коришћењем ових података, вероватније је формирање дигиталних персонализованих досијеа и утврђивање профила пореских обвезника што, с тим у вези, изискује покретање питања предвиђања одговарајућег надзора и над самим пореским органима. У околностима када порески обвезници постају свеснији да пореска администрација о њима прикупља разноврсне податке, неизбежно ће се обновити утисак о свеprisутности пореске власти у сваком кутку обвезниковог личног и пословног живота. Тврдња да порези, попут сенке, прате пореске обвезнике подсећање је да се највећи део буџетских прихода обезбеђује наплатом пореза па савремена држава оправдано може понети епитет „пореске” државе.

Без сумње, дигиталне технологије пореској власти чине оптимално управљање пореским системом извеснијим. У текућем транзитном периоду, од традиционалног ка дигиталном опорезивању, евидентно је да ће у равни фактографије о друштву старинску статистику и њено бележење догађаја, стања, пословних резултата заменити свеобухватни снимак живота појединаца и колективних ентитета (Branković 2017, 25–26), извршен дигиталним путем. Стварност, заправо, добија дигитални отисак. Предност дигитализације и повезивања група пореских података је у томе што порески систем може да се администрира у скоро реалном времену са *on line* окружењем које олакшава унос ажурираних података (Chen, Grimshaw, and Myles 2017, 135). Дигитализација пореског домена обећава бољу имплементацију пореза и лакше идентификовање обвезника, склоних избегавању пореских обавеза (Jacobs 2017, 28). Откривање неслагања између пореских података, достављених пореским органима стране обвезника, и пореских

података, добијених из других извора, управо је повећано применом дигиталних технологија (Scarcella 2019, 7). „Срце” данашњих пореских администрација су огромне базе пореских података, а ток података којима се базе континуирано допуњују представља његову „жилу куцавицу” (Granger, de Clercq, and Lumer 2023, 23). Сви су изгледи да ће у оваквој констелацији превенција пореске недисциплине обвезника бити квалитетније остварена.

ПОРЕСКИ ОДНОСИ У СВЕТЛУ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ

Дигитализација обављања пореских послова захтева промене у култури и навикама субјеката пореских односа. Сходно томе, иновације у поступању пореских субјеката настају као одговор на револуционарни развој и интензивну примену дигиталних технологија у пореској области. Штавише, коришћење ових технологија постаје императив поступка примене пореза.

Трансформативни потенцијал дигиталних технологија је приличан по опсегу. Дигитализација пореских органа и резултирајуће модификације њиховог функционисања обележавају садашњост реализације пореских односа. Дигитализација од пореских обвезника тражи прилагођавање новонасталој ситуацији, као и предузимање активности у правцу стварања претпоставки за вршење законом прописаних радњи у дигитализованом пореском поступку. С обзиром да је једна од главних карактеристика пореза принудност, порески обвезници немају слободу избора да ли ће се или не приклонити пореским дигитално–технолошким новинама. Они то морају учинити.

Дигитализација у пореској сфери није неутрална већ се њом испољава прецизна структура пореске моћи. Политичка функција дигитализације пореског домена отуда и потиче. Све заступљенији дигитални обрасци пореских поступања погодују стварању дигиталне визије пореског света, која се у политичким круговима врло пропагира. Порески органи и генерације пореских обвезника се смислено едукују и развијају у посебно особеном (дигиталном) виду.

Почетке дигитализације пореских односа одликује преплитање нових навика у пореском поступању, условљених дигиталним технологијама, са традиционалним пореским навикама. Највећу важност, саме по себи, имају промене понашања пореских службеника и пореских обвезника које се не могу накнадно вратити „на старо”, јер

се њима редефинише база тих понашања. У атмосфери подстицања пореског рада „без папира” и пореских комуникација уз помоћ интернета, системи пореских услуга у облику дигиталних пореских сервиса пружају, уз уштеду времена, низ корисних информација, упутстава и савета обвезницима пореза. Неке пореске администрације укључују пореске обвезнике у развој пореских услуга у раној фази или уважавају мишљења, препоруке и идеје обвезника у фазама додатног моделирања постојећих пореских услуга. Пореске услуге могу да остваре своје пуно дејство уколико су максимално прилагођење потребама пореских обвезника.

Давањем важности дигитализацији пореских услуга, област опорезивања се не занемарује већ се поједностављују административна правила и ствара „партнерство” између пореске власти и пореских обвезника, на транспарентнији, јаснији и поштенији начин (Strango 2021, 2). У пореским администрацијама се примењује концепт кориснички оријентисаних пореских органа и различите пореске услуге се нуде обвезницима пореза као корисницима пре свега да би се олакшало и побољшало њихово поштовање пореских прописа. Овакав концепт рада, због присутних предности, треба да омогући кооперативно понашање пореских обвезника и егзистирање поверења обвезника у добру вољу пореске власти (Vissaro 2023, 100). Смањивање трошкова повиновања порезима, захваљујући дигиталним пореским услугама, компонента је која може бити у функцији достизања веће правичности у пореским односима (Krieger 2021, 10).

Учесталост физичких одлазака обвезника у службене просторије пореских органа и непосредних контаката са пореским службеницима се, у светлу дигитализације пореских односа, смањује. Порески односи су под константним дигитално–технолошким утицајем, како би се потпуније дигитализовали и постали нуклеус новог пореског друштва. Такво друштво, по логици ствари, више одговара интересима пореске власти. Стога се и да закључити да би за пореску власт најпогоднија ситуација била она када би порески обвезници, који су користили неку врсту дигиталних услуга, наставили са њеним коришћењем, без враћања на претходни традиционални облик интеракције са пореским органима (Nasrulla 2022, 64). Дигитализација пореских услуга би иначе могла послужити повећању наплате пореских прихода, као и дуготрајном снижавању трошкова пореске администрације.

Дајући примарно предност погодностима коришћења дигиталних технологија у домену опорезивања, пореске власти, тј. субјекти пореских односа су без много приговора и готово вољно прихватили ове технологије, стављајући притом у други план питања преиспитивања ширих друштвених импликација њихове употребе, као и претеране зависности од дигиталних технологија. Ове технологије постају главно средство управљања пореским односима, присуство дигиталних технологија се утискује у свест и навике субјеката пореских релација, како би они били спремни да их и убудуће са свим варијантама прихвате. Деловањем дигиталних технологија у пореском простору учвршћује се дигитална повезаност пореских субјеката и омогућава стицање нових пореских искустава.

Недостатак комуникација „лицем у лице” у пореским односима, у околностима преимућства дигиталних пореских сервиса и комуникација може, по нашем мишљењу, да резултира стварним удаљавањем пореских субјеката, као новом нормом „друштвености” у савременом пореском добу. Асиметрија пореских органа и пореских обвезника, надређених и подређених субјеката у пореском односу, постаће израженија, док ће лакоћа дигиталне пореске комуникације погодовати стварању „типских” пореских обвезника.

Сматрамо да не треба запоставити чињеницу да порески обвезници, старије животне доби, дигитализоване пореске односе претежно дочекују са доста збуњености и тешкоћа док, по годинама, млађи порески обвезници спремније прихватају дигиталне новине у пореским релацијама. Код старијих пореских обвезника, због нижег нивоа дигиталних вештина (дигиталне писмености), може се појавити бојазан од изостанка правовременог повиновања неким пореским захтевима државе са претећим нежељеним последицама, узимајући у обзир особину апсолутне обавезности пореза, као дажбинских прихода. Из овог разлога, преко је потребно дизајн дигитализованих процедура учинити разумљивим свим грађанима, како се у сусрету са овим процедурама не би осећали беспомоћно (Bezklubaya 2023, 620). Овакав осећај је најчешће мање присутан код особа, запослених у рачуноводству компанија (пореских обвезника правних лица), јер оне због стручног знања које поседују адекватније прихватају и превазилазе евентуалне нејасноће у дигитализованим пореским процедурама.

Измењени доживљај пореских односа је сигурно, услед спровођења дигитализације пореског домена, својствен пореским

органима али и пореским обвезницима, чији се политички и онтолошки статус дубински мења. Учешће у пореском животу, уз примену дигиталних технологија, поприма незаобилазан модус њиховог постојања у пореском систему. Обавезно коришћење пореског идентификационог броја у пореском поступку, електронско подношење пореских пријава и пореске документације, електронско плаћање пореза одраз су поштовања пореске регулативе и новог идентитета пореског обвезника, којим се потврђује његова припадност дигиталном свету опорезивања. У теоријским радовима су видљивије заступљена излагања о електронском пореском систему и тврдње да се његовим постојањем подстиче добровољно испуњавање пореских обавеза (Night and Bananuka 2020, 76).

НОВО ОБЛИКОВАЊЕ ДИГИТАЛНЕ ПОРЕСКЕ РЕАЛНОСТИ

Домен опорезивања, изразито опскрбљен подацима потребним за вршење пореске функције државе, нарочито је погодан за примену новина, проистеклих из скоријег развоја дигиталних технологија. Вештачка интелигенција као резултат тог развоја, тј. њена могућност да замени људску интелигенцију и рад човека у многим активностима, своју манифестациону форму проналази и у појединим пореским активностима, обликујући изнова пореску реалност.

Оквирно посматрано, вештачка интелигенција је онај вид прикупљања, обраде, генерисања и коришћења података који опонаша човеков начин размишљања и деловања, заснивајући се примарно, али не и искључиво, на већ стеченом људском знању и искуству. Она, дакле, није ништа друго до сложени машински код који има задатак да опонаша људе у погледу знања, размишљања, разликовања, предвиђања, доношења одлука, креативности и свега онога што би се могло свести под когнитивне функције (Subotić 2023b, 24).

Заступљеношћу вештачке интелигенције у области опорезивања ствара се потенцијал за брже, ефикасније и квалитетније обављање пореских послова, као и вршење утицаја на пореске обвезнике. Набројано је изводљиво јер системе вештачке интелигенције чине софтвери, чији је задатак да, за скуп циљева које одреди човек, генеришу излазне резултате као што су садржај, предвиђања, препоруке или одлуке са ефектима на околину са којом је систем

у интеракцији, било у физичкој или дигиталној димензији (Gasmí i Prlja 2021, 324). Системи вештачке интелигенције могу бити базирани искључиво на софтверу и деловати у виртуелном свету (нпр. виртуелни асистенти) или могу бити уграђени у уређаје—хардвер (нпр. напредни роботи). Последњих година, највећи прогрес је остварен на подручју софистицираних алгоритама (попут дубоких неуронских мрежа), садржаних у софтверима, што системима вештачке интелигенције омогућава да „уче” из властитог искуства и, уз одређени степен аутономије, доносе одлуке и делују. Начелно посматрано, сам процес „учења”, конкретније тзв. „дубинског учења” као напредне врсте машинског учења, омогућен повећаним могућностима обраде података, састоји се из тога што систем вештачке интелигенције на основу огромног броја улазних података извлачи извесне правилности, закономерности и заједничка својства из унетих „узорака”, тј. генерализује конкретну форму и на потпори такве генерализације сам ствара даља правила, стичући истовремено могућност да „препознаје” нешто што се односи на неку категорију, а раније није имао прилике да „види”. Цео процес „учења” може бити надгледан (када се систему вештачке интелигенције дају тачне излазне форме од стране човека) или ненадгледан (систем вештачке интелигенције тада, користећи велики број улазних података, проналази закономерности за одређену појаву) (Subotić 2023b, 34).

Будући да се значај вештачке интелигенције у савременом пореском друштву полако повећава, од пореских обвезника се тражи да учествују у пореским процедурама, које одликује њено коришћење. Пуно земаља је препознало у вештачкој интелигенцији средство даље модернизације пореских односа, унапређења квалитета и персонализације електронских пореских услуга, пружања подршке пореским обвезницима, поједностављења попуњавања електронских пореских образаца и бољег управљања пореским системом. Захваљујући машинском учењу, као подскупу вештачке интелигенције, предвиђање вероватних наредних образаца понашања пореских обвезника, на основу обраде великих скупова података о њиховим понашањима у ранијим периодима, се побољшава. Делимо став да вештачка интелигенција тако може помоћи пореским службеницима да умање ризике, потекле од несолвентних пореских обвезника и разних врста пореске евазије (Shakil and Tasnia 2023, 48).

Интересантно је навести искуство Аустралијске пореске администрације, која је пре нешто мање од деценије, имплементирала

напредног виртуелног асистента (тзв. чет бота) са именом „Алекс”. Овај виртуелни асистент, током целог дана, сваког дана у недељи, аутоматизовано одговара на конкретна питања пореских обвезника, доприносећи тако задржавању обвезника у дигиталним каналима комуникације. Функције виртуелног асистента могу бити временом проширене, што користи развоју дигиталног окружења, јер комуникација виртуелног асистента и обвезника пореза прилично убрзава добијање одговора на постављена питања и решавање насталих пореских проблема (Nasrulla 2022, 62). На основу питања и одговора, систем „учи” и у прилици да, употребљавајући повратне информације о свом раду, унапреди квалитет пружених одговора. Простор за растерећење пореских службеника и њихово посвећивање решавању сложенијих пореских питања и обављању стручнијих пореских послова, тиме постаје већи. Добиање одговора од виртуелног асистента никако не значи негацију интеракције обвезника са пореским службеником. Ова интеракција се упоредо обезбеђује.

Вештачку интелигенцију је потребно користити у сврху потпунијег остваривања интереса државе у пореском домену, али и у најбољем интересу пореских обвезника. Посебну пажњу, међутим, привлаче случајеви када унутрашња структура система вештачке интелигенције није довољно транспарентна. Сазнања о томе шта се дешава у систему вештачке интелигенције приликом његових комплексних аутономних прорачуна нису доступна, тако да се не може са сигурношћу знати да ли вештачка интелигенција поставља циљеве, непознате пореској власти и обвезницима пореза. На трагу тога су нужна збирна залагања за промишљену и савесну примену вештачке интелигенције у пореској области, јасно означавање граница и подручја њеног деловања, праћење развоја и проактивни приступ у правном регулисању, квалитетније сигурносне механизме и форме понашања предвиђене безбедоносним процедурама, како да би се спречиле могуће злоупотребе али и угрожавање права пореских обвезника. Специфично, парадокс се управо назире у томе да вештачка интелигенција увећава дигитални капацитет пореског домена али га, у исто време, и чини осетљивијим и рањивијим на ризике. Зато, без изузетка, конципирање система вештачке интелигенције треба да буде извршено тако да се поступак доношења пореских одлука и саме пореске одлуке могу, на разумљив начин, објаснити и аргументовати пореским обвезницима што је

и претпоставка очувања владавине права, тј. начела законитости у пореском поступку.

Подаци, потребни системима вештачке интелигенције, морају бити исправни и репрезентативни, коректно употребљени, лишени присуства предрасуда и пристрасности које могу да омогуће дискриминацију. Висок квалитет података је од круцијалног значаја за доношење исправних пореских одлука. Насупрот томе, непоуздани и невалидни порески подаци доводе до погрешних пореских одлука. По мишљењу теоретичара, за руковање пореским подацима, фундаментално су битна одговарајућа знања пореских службеника о машинском учењу (Shakil and Tasnia 2023, 51).

Постојани надзор над вештачком интелигенцијом и субјектима који њом управљају пружа гаранцију да се вештачка интелигенција неће отргнути контроли. Неминовно, безбедност пореског домена, у околностима када се неке пореске активности преносе на вештачку интелигенцију, мора се посматрати и третирати у другачијем контексту. Овакав захтев се појављује јер је, у пореској пракси, често заступљена невољност субјеката пореских односа да прихвате најновије дигиталне технологије. Без обзира што оне могу да генеришу поуздане резултате, порески обвезници и даље траже да порески службеници, задужени за конкретан порески предмет, прегледају и провере њихов рад. Такође су и порески службеници забринути јер велико коришћење дигиталних технологија у пореском поступку, а тако и вештачке интелигенције, може повећати ризике у сфери даљег професионалног ангажмана службеника (Shakil and Tasnia 2023, 51). Сусрет пореских субјеката са вештачком интелигенцијом је, за сада, пун изазова и баријера у разумевању промена које са њом долазе.

НЕПОЗНАНИЦЕ КАО ОДРАЗ НЕИЗВЕСНОСТИ ДЕЈСТВА ДИГИТАЛНИХ ПОРЕСКИХ НОВИНА

Дигитализацију пореског домена, поред несумњиво испољених предности, прате и непознанице, позициониране у позадини овог процеса и условљене неизвесношћу крајњег дејства неких дигиталних пореских новина.

Постизање глобалног консензуса о прихватљивости дигитализације опорезивања захтева креирање специфичног друштвеног амбијента, који јој даје оперативност. Овај консензус

може послужити реализацији замисли постојања дигиталне пореске будућности и дигиталне парадигме опорезивања на светском нивоу. То се одражава на актуелни систем друштвених вредности и покреће питање проналаска баланса између традиционалних вредности овог система и нових вредности, попут пореске транспарентности и потпуне „прозирности” пореско-правне ситуације обвезника, које су потребне и више припадају дигиталном пореском свету. Постојеће и долазеће друштвене импликације, тиме узроковане, потребно је објективно утврдити и размотрити.

Поседовање, праћење и контрола енормних количина података о пореским обвезницима, у дигитално–технолошким условима, важан је аспект јачања пореске моћи државе. Применом дигиталних технологија, обвезници пореза постају много видљивији пореској власти а пореска власт загонетнија и скривенија иза дигиталних пореских новина. Иако је познато да се подаци о грађанима (пореским обвезницима) вековима уназад прикупљају, треба нагласити да је некада њихов опсег био ужи, квантитативни ниво далеко мањи, брзина преноса неупоредиво спорија, а могућност обраде рудиментарног карактера (Subotić 2011, 26). Евентуално коришћење технолошке инфраструктуре и подлоге за остваривање циљева, који су супротни интересима пореских обвезника и угрожавају њихова права, је девијантна и одувек непожељна појава у домену опорезивања, која се мора онемогућити.

Дигиталне технологије значајно утичу на пореска поступања обвезника а вештачкој интелигенцији се додатно, са дозволом употребе у пореској области, даје прилика проучавања обвезника, тј. детаљнијег и рашчлањенијег увиђања њихових карактеристика. Софистициранија употреба аналитике за проширење скупова пореских података доводи до изоштренијег управљања пореским ризицима и избора низа интервенцијских акција, укључујући и оне кроз аутоматизоване процесе (Organisation for Economic Co–Operation and Development [OECD] 2019, 50). Овакав приступ омогућава пореским органима да остваре бољи увид у обрасце понашања пореских обвезника и предузму активности предиктивног моделирања тог понашања.

Порески поступци се, све чешће, могу покренути и водити у дигиталном облику. Питања сигурне идентификације и спречавања покушаја крађе и злоупотребе идентитета, личних и других података пореских обвезника су на самом врху листе приоритета. Не постоје

идеалне технологије па је потребно у овом подручју осмислити и применити квалитетне заштитне механизме, попут физичке заштите остваривања приступа подацима и правне заштите, адекватно уређене правним прописима. Ниво фактичке делотворности наведених механизма, уз велику брзину развоја дигиталних технологија и заступљеност у многим „порама” друштва, представља непознаницу за пореске обвезнике. Због тога може доћи до повећања осећања стрепње, али и постепеног губљења поверења обвезника у процес дигитализације опорезивања.

Право пореског обвезника на приватност, у условима дигитализације пореског домена, побуђује нарочито интересовање. Поглед на ово право, у дигиталном добу постаје упитан услед израженијих могућности његовог угрожавања и урушавања, као пратећих ефеката негативне конотације модернизовања функције опорезивања.

Познато је да приватност поједине особе има дејство *erga omnes*, тј. подразумева вертикални однос према државним органима и хоризонтални однос према трећим особама (Вобан 2012, 582). Право живети сопствени живот уз најмање мешања других људи и државне власти заправо је одраз „у огледалу” права на приватност. Оно је део урођеног достојанства и вредности пореског обвезника као личности. Право на поверљивост и тајност штити приватност пореског обвезника и осигурава да за обвезника не наступи штета моралне или материјалне природе.

Очекивања популације пореских обвезника да се пореска власт неће непотребно мешати у њихову приватност и прикупљати податке у правцу тоталног откривања живота обвезника су легитимна. Подизање нивоа човечности и културе понашања у пореској области подразумева назначење граница у прикупљању података о обвезницима (тајност) и ограничавање приступа тим подацима (поверљивост). Кључно питање је да ли без тога ставови пореских обвезника о опорезивању могу бити повољни. Постављање овог питања, у времену када се на пореској „сцени” одиграва дигитализација, најчешће показује несигурност добијања поузданог одговора. Анализирање проблематике дигитализације пореског домена, са добром мером и намером, указује све више и на потребу уочавања неизвесности крајњег дејства њене матрице, као и интенције усмеравања пореских обвезника ка прихватању дигиталних пореских новина и промењене пореске стварности. Наведено, мишљења

смо, може да утиче на досадашње, традиционално схватање права обвезника на приватност, односно права обвезника на поверљивост и тајност.

Тема односа пореских обвезника и дигиталних пореских новина је комплексна, посматрано из перспективе концептуалне стране тих новина (тзв. „савесности” дигиталних решења) и њиховог могућег накнадног усавршавања. О дигиталним технологијама, дакле, не треба размишљати само у категоријама просте примене истих, већ и преко категорије утицаја на најдубље сфере бића људи (Subotić 2023a, 108), као пореских обвезника. Друштво, у коме већи део обвезника пореза сматра да је приклањање дигиталним технологијама безазлена одлука, неспремно је да свестрано размотри укупност ефеката имплементације различитих форми ових технологија. Стога смо, онда када слаби активнија улога пореских обвезника у процесу дигитализације пореске области јер се повинују дигиталним променама без битнијег критичког преиспитивања, склони да констатујемо да је корисно подсетити их да претерана присутност у дигиталном пореском свету значи повећану изложеност „погледима” пореске власти и пореској контроли. То користи релативизацији права пореских обвезника на приватност и на поверљивост и тајност, као и потенцијалном позиционирању ових права на маргину система друштвених вредности. Друштвено–етичке дилеме тиме покренуте су озбиљне, посебно зато јер историјске пореске лекције подучавају да пореска власт најчешће није вољна да брзо успостави претходну важност и „садржај” пореских права, када их је једном сузила.

ЗАКЉУЧАК

Дигиталне технологије су пронашле широку примену у пореском домену, иницирајући тиме нови период његовог развоја и другачију „климу” за реализацију законом уређених односа фискаса и пореских обвезника. Процес дигитализације је вишедимензионалан по свом дејству и потребно га је студиозно и целовито сагледати. Извршена анализа у раду упућује на закључак да је дигитализација домена опорезивања, од стране пореске власти, осмишљена тако да генерише дигиталне претпоставке за администрирање порезима, подобне да се континуирано иновирају ради доследног остваривања државног фискалног интереса. У складу са тим, пореске обвезнике поступно треба навикавати на дигитални начин егзистирања у

пореском систему, као уобичајен и прилично угодан у смислу испуњавања захтева наметнутих пореском регулативом.

Уз бројне предности, дигитализација пореског домена доноси и непознанице попут могућности угрожавања личне аутономије обвезника (у случају предиктивног моделирања пореског понашања обвезника) и релативизовања права пореских обвезника на приватност, поверљивости и тајност. Да ли ће порески обвезници на те непознанице реаговати благо, мирећи се са распрострањеном дигитално–технолошком инфраструктуром у пореској, као и у многим другим областима друштва, или ће непознанице схватити као јединствену прилику да од пореске власти затраже детаљно појашњење ефеката дигиталних пореских новина и дубински промисле о типу пореске будућности коју желе, зависиће, по нашем мишљењу, као и увек у пореској историји, од интереса и вредности који у актуелним условима, а и у периоду пред нама, буду преовладали.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Branković, Srbobran. 2017. „Veštačka inteligencija i društvo.” *Srpska politička misao* 56 (2): 13–32.
- Subotić, Oliver. 2011. *Informaciono kontrolisano društvo*. Beograd: Bernar.
- Subotić, Oliver. 2023a. *Digitalni izazov: putevi hrišćanstva u civilizaciji binarnog koda*. Beograd: Catena mundi.
- Subotić, Oliver. 2023b. *Digitalni rubikon: o putu neizvesnosti popločanom veštačkom inteligencijom*. Beograd: Catena mundi.
- Adams, Charles W. 2006. *Za dobro i zlo: utjecaj poreza na kretanje civilizacije*. Zagreb: Institut za javne financije.
- Bentley, Duncan. 2020. “Digital tax administration: transforming the workforce to deliver.” *eJournal of Tax Research* 18 (2): 353–381.
- Bezklubaya, Svetlana A. 2023. “Human and ethical risks of digitalization.” *Nova prisutnost* 21 (3): 607–623. doi: 10.31192/np.21.3.8.
- Boban, Marija. 2012. „Pravo na privatnost i pravo na pristup informacijama u suvremenom informacijskom društvu.” *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 49 (3): 575–598.
- Chen, Jingnan (Cecilia), Shaun Grimshaw, and Gareth D. Myles. 2017. “Testing and Implementing Digital Tax Administration.” In *Digital revolutions in public finance*, eds. Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah and Geneviève Verdier, 113–145. Washington: International Monetary Fund.

- Gasmi, Gordana, i Dragan Prlja. 2021. „Ugrožavanje ljudskih prava i veštačka inteligencija.” U *Primena prava i pravna sigurnost*, ur. Jelena S. Perović Vujačić, 323–335. Beograd: Kopaonička škola prirodnog prava–Slobodan Perović
- Granger, Jennie, Bernadene de Clercq, and Andy Lymer. 2023. “Digital Disruption and Revenue Administration Responses.” In *Taxation in the Digital Economy: New Models in Asia and the Pacific*, eds. Nella Hendriyetty, Chris Evans, Chul Ju Kim, and Farhad Taghizadeh-Hesary, 21–44. New York: Asian Development Bank Institute and Routledge.
- Jacobs, Bas. 2017. “Digitalization and taxation.” In *Digital revolutions in public finance*, eds. Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah and Geneviève Verdier, 25–55. Washington: International Monetary Fund.
- Krieger, Tina. 2021. “A Model–Theoretical Analysis for Digital Tax Administrations.” *International Journal of Innovative Technologies in Economy* 2 (34): 1–12. doi: 10.31435/rsglobal_ijite/30062021/7543.
- Nasrulla, Tilabov. 2022. “Prospects for the use of digital technologies in securing tax revenues.” In *Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS '22)*, 60–65. Tashkent, TAS, Uzbekistan. doi: 10.1145/3584202.3584212.
- Night, Sadress, and Juma Bananuka. 2020. “The mediating role of adoption of an electronic tax system in the relationship between attitude towards electronic tax system and tax compliance.” *Journal of Economics, Finance and Administrative Science* 25 (49): 73–88. doi: 10.1108/JEFAS-07-2018-0066.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD] 2019. *Tax Administration 2019: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies*. Paris: OECD Publishing. doi: 10.1787/74d162b6-en.
- Scarcella, Luisa. 2019. “Tax compliance and privacy rights in profiling and automated decision making.” *Internet Policy Review* 8 (4): 1–19. doi: 10.14763/2019.4.1422.
- Shakil, Mohammad Hassan, and Mashiyat Tasnia. 2023. “Artificial Intelligence and Tax Administration in Asia and the Pacific.” In *Taxation in the Digital Economy: New Models in Asia and the Pacific*, eds. Nella Hendriyetty, Chris Evans, Chul Ju Kim, and Farhad Taghizadeh-Hesary, 45–55. New York: Asian Development Bank Institute and Routledge.

- Strango, Cristina. 2021. "Does digitalisation in public services reduce tax evasion?" *Munich Personal RePEc Archive Paper* 106856: 1–16. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/106856/>.
- Vissaro, Denny. 2023. "Developing a Cooperative Compliance Model for Developing Economies: Justification, Prerequisites, and Administrative Design." In *Taxation in the Digital Economy: New Models in Asia and the Pacific*, eds. Nella Hendriyetty, Chris Evans, Chul Ju Kim, and Farhad Taghizadeh-Hesary, 82–105. New York: Asian Development Bank Institute and Routledge.
- Yamen, Ahmed, Ali Coskun, and Hounaida Mersni. 2023. "Digitalization and tax evasion: the moderation effect of corruption." *Economic Research—Ekonomika Istraživanja* 36 (2): 1–24. doi: 10.1080/1331677X.2022.2142634.

Marina Dimitrijević*

Faculty of Law, University of Niš

UNKNOWN ISSUES OF DIGITALIZING THE TAX DOMAIN

Resume

The application of digital technologies in the tax domain represents a confirmation of modernization and the turning point in the development of the state's tax function. Digitalization establishes a new paradigm of managing the tax system and significantly changes the tax-political reality. The potential of digital technologies is expressively transformative for proceedings of tax relation subjects and offers numerous possibilities for advancing the implementation of taxes and protection of the state's fiscal interest. The alterations brought about by digital technologies affect tax relations and the perception of the taxation phenomenon in the tax public opinion. The resulting digital innovations of the organization and business model of tax administration generate prerequisites for basic modification of tax procedures and taxpayers' behaviour in relation to tax compliance. Since the process of digitalizing the tax domain is complex and it seeks to raise taxation to a significantly higher level of development, it is necessary to timely discern, understand, and accept the advantages of this process, but also the accompanying difficulties and challenges, in order to adequately treat them. Digitalization of the taxation domain facilitates the work of tax authorities and compliance with tax regulations, strengthens the state's digital tax power, empowers the function of tax control of taxpayers, digitally and technologically shapes the tax reality, and gradually paves the "path" for a wider and deeper presence of tax authority in the taxpayer's life and business. By glorifying the positive points of digitalizing the tax domain and by expecting taxpayers to accept the projected digital-technological novelties in the tax sphere and to model the existing ways of fulfilling tax obligations, the need for a more comprehensive examination of the reverse side of tax digital novelties, the perception of unknown issues and a more subtle analysis of the uncertainty of their impact on our contemporary tax society and accepted democratic principles and social

* E-mail address: marina@prafak.ni.ac.rs. ORCID: 0000-0001-9073-9367.

values, have generally been marginalized. More daring digressions from the discourse of the inevitability of digitalizing taxation which has become almost monopolistically established in numerous countries of the world are less represented, despite the well-known fact that with the increase of digital capacity, the tax domain becomes more exposed to risks. Superficial and uncritical adherence to digital-technological trends initiates a series of serious socio-ethical dilemmas in the tax area, which will most certainly be resolved only in the coming years. In the meantime, in circumstances in which the realization of extensive and substantive legal regulation of the use of digital achievements is incomparably slower than the dynamics of their creation for application in administering taxes, the position of taxpayers in the tax procedure will change significantly. The crucial question is whether taxpayers will accept this state of affairs with complete confidence in tax authorities or with an explicit prior request for a more detailed explanation of the effect of digital-technological changes, as a condition for accepting the remodelling of traditional tax relations and avoiding potential misunderstandings, uncertainties and problems.

Keywords: taxation, digital technologies, digitalization, tax relations, tax authorities, taxpayers

* Овај рад је примљен 25. августа 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

*Милена Пешић**
Институт за политичке студије, Београд

КОНЦЕПТУАЛНО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР АНАЛИЗЕ АЛБАНСКИХ ЈАВНИХ ДИСКУРСА О СРПСКИМ САКРАЛНИМ СПОМЕНИЦИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

Сажетак

Циљ овог рада је представљање концептуално-методолошког оквира анализе албанских јавних дискурса о српском сакралном споменичком наслеђу на Косову и Метохији. Полазећи од идеје о идентитетском кодирању ових дискурса, истраживање је, с једне стране, усмерено на разматрање конструисања такозваног „косовског идентитета” као компоненте „националне, државне политике”, односно брендирања такозване косовске државе/нације. Други истраживачки фокус рада представља деконструисање културно-историјских ознака српског идентитета, отелотвореног у најзначајнијим српским сакралним споменицима на Косову и Метохији. За потребе анализе, адаптиран је аналитички модел конструисања дискурса националног идентитета, настао у оквиру дискурзивно-историјског приступа критичкој анализи дискурса. Кључни теоријски концепт стратегије својеврсна је синтеза категорија стратегија из поменутог модела и неких категорија стратегија политичког дискурса, операционализованих у аналитичке алатке нашег истраживања. Коришћена методологија пружила је могућност конкретних увида у то каквим глобалним дискурзивним и језичким

* Имејл адреса: milena.pesic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9848-9793.

** Овај чланак настао је у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, финансиране од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

стратегијама и аргументативним схемама, и у којим релевантним контекстима јавни албански дискурси о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији остварују своје конструкционе ефекте везане за такозвани „косовски идентитет”, односно оне деконструишуће везане за српски идентитет. Главни допринос рада састоји се у пружању референтног оквира за концептуално и аналитичко повезивање дискурса о културном наслеђу и идентитетских дискурса, у контексту одређене политичке агенде. Реч је о контексту албанске политике негирања српског идентитета на Косову и Метохији, односно присвајања српског културног наслеђа, са циљем идентитетског утемељења псеудодржавне творевине Косово. Операционализацијом концепта стратегије за анализу дискурса о културном наслеђу, понуђен је аналитички модел којим се, полазећи од текстуалне, језичке и аргументативне анализе, разоткривају манипулативни механизми за дискурзивно остваривање политичких циљева, пре свега у области идентитетске политике.

Кључне речи: анализа дискурса, културно наслеђе, Косово и Метохија, српски сакрални споменици, национални идентитет

ОСНОВНЕ ПОСТАВКЕ: ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ овог рада је представљање концептуално-методолошког оквира истраживања албанских јавних дискурса о српском сакралном споменичком наслеђу на Косову и Метохији, који су фигурирали у јавној сфери самопроглашене Републике Косово у периоду 2019–2022. године. У истраживању смо пошли од идеје о идентитетском кодирању ових дискурса, како у смислу конструисања националног идентитета тако и у смислу његове деконструкције. Дискурзивно конструисање такозваног „косовског идентитета” разматрано је на два нивоа. С једне стране, опсервирана је политичка димензија косовског идентитета везана за имиџ такозване Републике Косово као модерне, либерално-демократске, мултикултуралне политичке заједнице, односно за потврђивање кредибилитета ове квазидржавне творевине пред интерном и међународном јавношћу. С друге стране, разматрано је дискурзивно конструисање културне димензије

косовског идентитета, базирано на ревизији историје узурпиране територије и присвајању српских сакралних споменика на њој.

Дискурзивно деконструисање идентитетских српских обележја, отелотворених у најзначајнијим сакралним споменицима ове јужне српске покрајине, истраживано је анализом стратегија којима се остварује кривотворење њиховог културно-историјског идентитета и негирање њихове српске културне припадности. Томе треба додати и екстремну политизацију и десакрализацију улоге СПЦ као званичног власника српске православне материјалне баштине и носиоца законима загарантованих верских и имовинских права везаних за њу. Наиме, анализиране су дискурзивне репрезентације СПЦ којима се њена улога редукује на политичке маневре угрожавања суверенитета и интегритета такозване косовске државе. Оваквом приступом, верска, духовна димензија улоге српске православне цркве се девалвира, чиме се истовремено и додатно поништава њена органска и историјска – идентитетска веза са српским црквеним споменицима.

Период обухваћен овим истраживањем (2019–2022) одликује концентрација догађаја¹ који недвосмислено указују на спровођење плана албанских окупатора српске територије везаног за маргинализацију и присвајање српских сакралних споменика. Ове појаве сагледаване су у контексту брендирања квазидржавне творевине Косова и њене нације у изградњи, јер национални идентитет представља неопходну основу сваког брендирања државе и нације. Конструисање тзв. „косовског идентитета” базирано је, као што је речено, на ревизији историје Косова и Метохије и присвајању делова српских идентитетских упоришта, отелотворених у материјалној православној баштини на овој територији. Налази до којих смо истраживањем дошли потврђују тезу о спровођењу горепоменутог албанског плана, јасно манифестованог у дискурзивној сфери.

Истраживање албанских јавних дискурса о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији реализовано је дискурзивном анализом текстова јавних изјава албанских званичника, политичара и публицистички истакнутих тзв. историчара, везаним за православне српске споменике. Текстурални узорак анализиран у оквиру овог истраживања састоји се од текстова различитих жанрова: званичних

¹ У истраживању су најважнији међу овим догађајима издвојени као релевантни контексти комуникативних ситуација у оквиру који су конституисани албански дискурси о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији.

саопштења, интервјуа, коментара збивања, јавних реаговања, апела, протестних нота, објављених писама упућених иностраним званичницима и међународним организацијама. Анализирани текстови објављивани су у периоду 2019–2022. године на следећим косовским онлајн информативним порталима: *Koha*, *Kossev*, *Kosovo online*, *Kohaislame*, *Gazeta*, *Klankosova*, *Insajderi*, *Reporteri*, *Telegrafi*, *Zeri*, *Kallxo*, *Orainfo*, *Evropaeline*, *Botasot*, *RTV 21*, *Drita info*, *Prishtina press*, *Front Online*, *Ekonomia online*, *Kosovo 2.0*, *Euronews*.

КОНЦЕПТУАЛНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Национални идентитет и квазидржава Косово

У нашем истраживању, мултидимензионалном феномену националног идентитета² приступили смо као друштвено-историјском конструкту³ који се дискурзивно конструише, репродукује, трансформише и деконструише. Додатно сужавање истраживачке визуре представљало је сагледавање овог феномена у контексту изградње „нације” квазидржаве Косово, односно идентитетског инжењеринга тзв. „косовског идентитета”. Истовремено, конструисање косовског идентитета опсервирано је и у контексту процеса брендирања ове квазидржаве/нације.

Имиц државе продукт је стратешких пројекција вредности националног идентитета, односно његових дискурзивних репрезентација. Реч је о политичкој перспективи гледања на брендирање нације као на „координирани напор владе да контролише имиц државе”, како би привукла посетиоце, инвестиције и односе са иностранством, односно побољшала своју стратешку улогу у међународном контексту. Елементи „културно-критичког приступа” (Sahib 2020, 3) брендирању нације подразумевају овде разматрање његових ефеката у контексту националне културе.

Конструисање тзв. „косовског идентитета” сагледавано је, дакле, као саставни део државне политике и пројекта брендирања државе и нације. У приступу феномену њиховог брендирања, појмови државе и нације третирано су као синонимни појмови.

² О различитим димензијама националног идентитета погледати у: Stojadinović 2012; Pešić 2012b.

³ О конструктивистичком приступу националном идентитету погледати у: Wodak *et al.* 2009; Pešić 2012a; Pešić 2023.

Брендирање нације, засновано на „унапређењу имица⁴, репутације⁵ и позиције државе” (Novčić i Štavljanin 2015, 263) међу екстерним циљним групама, обухвата процесе „креирања, праћења, мерења и управљања имицом нације” (Fan 2010, према Novčić 2015, 34–35). Добит од брендирања нације лежи и у унапређивању њене изградње и удаљавању од старог политичког система, што је у случају квазидржаве Косово посебно релевантно.

Бренд нације представља „јединствену, вишедимензионалну мешавину елемената који обезбеђују нацији културолошки утемељену диференцијацију и релевантност за све њене циљне публике” (Dinnie 2008, 149). Одређује се као „скуп јединствених карактеристика брэнда које брэнд-менаџери теже да креирају и одрже”, при чему је највећи део „брэнд асоцијација” и карактеристика брэнда нације и државе одређен историјским, друштвеним и политичким кретањима (Novčić i Štavljanin 2015, 264). Дистинктивни елементи брэнда нације оличени су у њеној култури, историји, народу, наративном идентитету (национални митови и хероји, приче о стицању независности...), као и у заговарању одређене идеологије (национална идеологија, људска/мањинска права, одрживи развој...) (Dinnie 2008, 44). Национални идентитет има, дакле, кључну улогу у брендирању нације, а уколико то није случај, оно је површно, а бренд нације није истински репрезентативан за нацију (112).

Када је реч о политичкој нацији квазидржавне творевине Републике Косово, национални идентитет не представља продукт дуготрајних процеса националне интеграције, културног памћења, кодификовања традиције и друштвене седиментације, као што је то случај са српским националним идентитетом, те нема

⁴ Знање о брэнду које „корисници брэнда” поседују одређује се као његова перцепција која се најчешће манифестује кроз низ брэнд асоцијација и представља срж имица брэнда (Keller 2013, према Novčić i Štavljanin 2015, 265). Имиц нације и државе генерише се „на основу перципираног националног идентитета који интерна јавност, становници државе – нација, комуницира екстерно” (Novčić 2015, 35); то је „пројектована слика нације, која садржи скуп вредности, карактеристика, уверења, ставова и понашања у односу на које припадници нације желе да остатак света креира слику о њима” (38).

⁵ Фан (Fan 2010, према Novčić 2015, 38) репутацију одређује као повратну информацију – перцепцију имица од стране спољних стејкхолдера, повезујући је са кредибилитетом националног идентитета: „имиц који пројектује нација (интерно) је слика у огледалу исказана кроз репутацију међу међународним стејкхолдерима (екстерно)”.

аутентичног супстрата потребног за брендирање. Тзв. косовска држава пројектована је као хибридна мултиетничка држава са свеобухватним грађанским националним идентитетом, под чијим се неутралним окриљем прилагођавају етничке разноликости. У одсуству снажније емоционалне везаности за косовски идентитет, политичка хомогенизација кроз изградњу грађанске нације на претежно рационалној основи (Calu 2020, 196, 197)⁶ показује се као недовољан фактор националне кохезије. То намеће потребу за конструисањем културолошких специфичности нације, како за потребе националне идентификације тако и за стварање њеног јединственог имиџа и репутације. Политиком памћења, односно „политичким у памћењу”⁷ ствара се простор за фабриковање културолошких и историјских сачинитеља националног идентитета.

Национални брендови требало би да буду укореењени у стварности националне културе, као њиховом најаутентичнијем диференцијатору. Међу кључним културним елементима националног идентитета (као што су језик, религија, традиција, уметност, итд.), културно наслеђе⁸ сматра се концептом конститутивним за „културну експресивност нације” (Dinnie 2008, 147). Оно обухвата питања

⁶ Уведена је политика еволуције националног идентитета од Албанаца ка Косоварима, народ тзв. Републике Косово је редизајниран (Кгориак 2018, 146). За разлику од класичне изградње државе и нације у којој се тежило развоју националне кохезије кроз промовисање свеобухватног идентитета који се асимилује, савремени процеси изградње нације тзв. државе Косово усмерени су на прилагођавање различитости. Међутим, развој општеприхваћеног, снажног и истински заједничког грађанског националног идентитета доведен је у питање у условима недостатка друштвене кохезије (Calu 2020, 197).

⁷ „Политичко у памћењу” и „политика памћења” различити су али неодојиви концепти. Први концепт „изазива колективно памћење и друштвене оквире памћења” (Vankovska 2013, 12), означава процесе којима се превазилази сваки облик стабилизације режима памћења, и бори за оно што је у њима нарушено, искључено, изостављено. Концепт „политика памћења” односи се на методе суочавања са прошлошћу, процес управљања, институције и администрације „акција сећања” у тачно одређеном тренутку (Rufel 2012). Наше разумевање прошлости има стратешке, политичке и етичке последице, па „оспорување прошлости значи и постављање питања о садашњости и шта прошлост значи у садашњости”. Борбе око значења прошлости такође су и надметања око значења садашњости – „око начина на који се прошлост преноси напред” (Vankovska 2013, 12).

⁸ Културно наслеђе резултат је вековних историјских појава и догађаја, културних пракси, актуелних закона, политичких одлука, економских прилика итд. (Sahib 2020, 4).

историје земље, традиције али и архитектуре, што се у нашем истраживању односи на српске сакралне споменике на Косову и Метохији, чији се културно-историјски идентитет кривотвори у албанским јавним дискурсима, са циљем оспоравања њихове српске културне припадности, односно намером њиховог присвајања.

Конструисање брэнда нације претпоставља истицање постојећих вредности националне културе, а не измишљање, или присвајање туђих атрибута, као у случају такозване „косовске нације”. Управљање брэндом, као компонента националне политике, усмерено је на изграђивање јединственог идентитета, коришћењем властите историје, наслеђа и савремених вредности, као маркетиншког алата за генерисање повећане свести о држави (Dinnie 2008, 25).

У самопроглашеној косовској држави, одсуство развојне демократске традиције, треба да надомести сложени мултиетнички институционални и уставни оквир. Уведени правни систем заснован је на каталогу међународних норми и стандарда, у формама мултиетничности и заштите права мањина, владавине права, равноправности грађана пред законом и поштовања људских права и слобода (Кгориак 2018, 143). Овај чврст систем права „треба да испуни међународне обавезе Косова и захтеве за европском интеграцијом, све док се ефикасно не спроводе”. Посвећеност поштовању људских права и права мањина, у складу са међународним стандардима загарантованим Уставом, подразумева проактивну одговорност државе у подршци мањинским групама у заштити и афирмацији својих идентитета, у спровођењу мера против дискриминације и промовисању социоекономске, политичке и културне равноправности и очувању културног и верског наслеђа свих заједница (Calu 2020, 70).

Упркос чињеници развијености (владине) политике и законодавства и њихове усклађености са европским стандардима, као кључни проблем истиче се раскорак између законског, институционалног оквира за заштиту права мањина и њиховог културног наслеђа на Косову и Метохији, с једне стране, и његовог спровођења у виду стварне, ефикасне имплементације закона, с друге стране. Људска права и заштита мањина су „загарантовани законом, али ограничени у пракси из безбедносних разлога” (Calu 2020, 58). За апсорбовање етничких тензија и обуздавање политизације етничког идентитета, косовском друштву недостају институције, вођење и култура. Сматра се да садашње стање друштва води даљем потискивању мањина – константним метама дискриминације и

маргинализације (108). Легитимитет демократског Косова поткопан је друштвеном фрагментацијом, слабом политичком интеграцијом српске мањине и недостатком консолидације друштвено-културних и етничких граница (Kudryashova and Meleshkina 2021, 228).

У условима трајне и вишеструке тензије између националних и субнационалних облика идентитета и, шире, „између имица државе као јединственог и кохерентног политичког ентитета и праксе различитих друштвених актера и агенција” (Calu 2020, 194), као и повећаног ризика од сегрегације и маргинализације, легитимност независности и ауторитета тзв. косовске државе зависи од њене способности да одговори двоструком изазову: да обезбеди јединство и интегрише своје грађане и да истовремено промовише мултиетничност, управља културном различитошћу и заштити је (83). Прихватање мултиетничности и мултикултурализма истакнуто је као *conditio sine qua non* могућег будућег придруживања тзв. Косова Европској унији и препоручено као допринос постизању одрживог мира и стабилности (Mogel 2013, 7).

У контексту конструисања конкуритивног идентитета такозване косовске државе/нације, анализирали смо спорне репрезентације културно-историјског идентитета српских светиња као и стања њихове безбедности. Фокус је био на раскораку између апострофираних законских мера њихове заштите, као и заштите верских и имовинских права СПЦ с једне стране, и актуелних пракси у којима одсуствује њихова примена с друге стране. Кривотворене чињенице везане за ова питања улазе у основе пројектованог имица/репутације такозване државе Косово. Реч је о имицу/репутацији модерне мултиетничке, либерално-демократске државе, руковођене вредностима мултиетничког склада, међуверске хармоније и поштовања културне различитости; државе способне да успостављеним уставним, законским и институционалним механизмима гарантује заштиту права свим мањинским заједницама, као и заштиту безбедности целокупног мултиетничког културног наслеђа на територији.

Културолошку димензију идентитета косовске „нације” разматрали смо повезујући је са концептом „косовске културе”, односно конструктом такозваног „косовског културног наслеђа”. Мултикултуралним префиксом овог конструкта номинално се претпоставља афирмација различитости културног наслеђа на територији, док је дискурзивне праксе везане за српску културну

баштину фактички поништавају. То се најјасније очитује у маргинализацији, деградацији и негирању културно-историјског идентитета српских сакралних споменика на Косову и Метохији.

Српско културно наслеђе и идентитетски дискурси

Културно наслеђе сматра се неопходним идентитетским ресурсом сваке заједнице, јер се посредством њега одржавају и деле културне вредности, развијају и консолидују колективно памћење и осећање припадности, и изграђује идентитет.⁹ Управо због овакве његове релевантности, културно наслеђе чест је предмет политичких, историјских и територијалних спорења између супротстављених етничких и/или националних заједница, што је посебно очито на спорним територијама, каква је сецесијом присвојена територија Косова и Метохије. Међутим, релевантно је имати на уму да је „идентитет потребан за стварање наслеђа”, јер „значање” даје вредност наслеђу, правећи разлику између историјских предмета који чине културни идентитет и оних који нису од таквог значаја” (Surlić and Novaković 2021, 14).

Као „стални процес сећања и заборав у којем појединци и групе настављају да реконфигуришу свој однос према прошлости” (Araudin 2020, 16), културно памћење повезано је са материјалним културним наслеђем, јер се у њему утеловљује. Њихова блиска повезаност посебно је очита у околностима спорења око културног наслеђа и у вези са местима наслеђа која имају јаку везу са идентитетима група и заједница. На политичком нивоу оба концепта неретко су злоупотребљавана за обликовање заједница или за њихово угњетавање, будући да се колективни идентитет и осећај припадности конструишу значајним делом посредством културног наслеђа. Културно памћење може бити сматрано претњом одређеној хегемонији, било да је реч о ауторитарној националној држави (24), или интересима стране у сукобу око власничких права, односно културне припадности одређеног материјалног наслеђа. Споменичка или архитектонска наслеђа, као „географије идентитета”, односно „добро организован скуп порука које формирају јавно знање у

⁹ Лош током деветнаестог века, колективно памћење постало је национализовано, кохезивне нације појавиле су се у тандему са карактеристичним културним памћењем у облику темељних наратива, књижевних и уметничких канона и материјалног наслеђа (Rigney 2018, 249).

јавном простору” (Vožić Marojević 2016, 161) и чувају ускладиштену меморију, пружају основу за постојање и опстајање одређених група као заједница.

Државе и владе користе културно наслеђе за формирање идентитета, и неретко управо ова њихова улога изазива културолошка оспоравања. У основи разумевања ових појава стоји концепт „ауторизованог дискурса наслеђа” (*authorized heritage discourse – AHD*) (Smith 2006). У ауторизовани дискурс наслеђа уграђен је низ претпоставки о непроменљивим културним вредностима наслеђа. Ослањајући на одабране историјске наративе и културна и друштвена искуства повезана са идејама нације, он их истовремено и натурализује, конструишући праксе наслеђа и дајући значење културним предметима и традицији (Smith 2006; Rodenberg and Wagenaar 2018, 3).

Конфликт између националних историја, односно конкурентских историјских наратива најочигледнији је елемент српско-албанског политичког спора на Косову и Метохији. С историјским наративима тесно повезано, културно наслеђе на територији користи се као аргумент тврдњи о суверенитету над овим подручјем, али и као средство за њихово оспоравање (Defreese 2009, 260–261). Сукоб на Косову кондензовао је појам колективног памћења и националне историје, па грађевине сакралних споменика и остаци некадашњих здања, као садржитељи историјског сећања, постају пресудни докази да се историја заједнице протеже у прошлост и да је њоме легитимисана у свом садашњем и будућем постојању (Morel 2013, 4). Дискурси о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији стога се неизбежно ослањају на историју и историјске тврдње (Hisari and Fouseki 2020). Друштвено-политичка реалност намеће гледишта везана за питања „права на територију” и „борбе око власништва над културним наслеђем” (110), јер проблем српског културног наслеђа на Косову и Метохији има дубоку идентитетску и политичку позадину.

У основи политичког и културног српско-албанског спора на Косову и Метохији стоји тврдња/мит о историјском праву на територију. Српски сакрални споменици представљају за Србе доказ „српског цивилизацијског нивоа и њиховог присуства у прошлости у покрајини”, али и историјска жаришта православне вере и средишта њихове духовности. Сваки покушај кривотворења културно-историјског идентитета ових споменика, односно њиховог

присвајања, представља чин негирања српског идентитета. Албанска страна пак ове делове српске културне баштине види као аргумент против независности Косова, као „претњу државотворном процесу” (Hercher and Riedlmaier 2000, према Surlić 2017, 122) и као непожељну симболичку ознаку српског идентитета, историјског трајања на овим просторима и територијалних претензија. Како је то поентирао саветник ЕУ Рик Спрујт (*Spruijt*), „будући да на Косову нема много албанских културних објеката, с једне стране, отоманско наслеђе се експлоатише у сврхе изградње нације, а са друге је политички болно и оптерећујуће за албанску већину да заштити наслеђе које припада ‘непријатељу’ ” (Pasamitros 2017, 302).

Албански мит о историјском праву, кривотвореном и фабрикованом „историјом и културом, промовише ‘албанскост’ нове косовске државе” (Obućina 2011, према Surlić 2017, 111), са циљем делегитимизације српског права на културно наслеђе и шире на територију. Албански наративи „кроз квазиисторијска тумачења у контексту актуелне системске дискриминације српске заједнице и њеног верског и културног наслеђа, имају јасну политичку позадину дерогирања права које Српска православна црква има барем нормативно на Косову” (Surlić and Novaković 2021, 22).

За разлику од српске државе, границе самопроглашене Републике Косово не могу се правдати историјским правом, те српско културно наслеђе нужно добија статус нежељеног, односно дисонантног наслеђа.¹⁰ Одбачено и уништавано (посебно 1999. и 2004. године), српско културно наслеђе последње две деценије постало је дисонантно, јер сада бива реинтерпретирано у складу са циљевима конструисања такозваног „косовског идентитета” и „косовске културе”. Средњовековна сакрална споменичка баштина Срба инкорпорирана је у жељену идентитетску матрицу у процесима изградње „косовског” националног идентитета, на коме тежи да се учврсти нова заједница самопроглашене државе Косово.

У основи ове пожељне идентитетске матрице Косова стоји „илирска теза” о Албанцима као потомцима древних Илира, староседеоцима Балканског полуострва, а тиме и Косова и Метохије.¹¹ Митом о аутохтоности, о албанском етничком континуитету на

¹⁰ Атрибут „дисонантан” означава „процес суочавања са амбивалентном и углавном нежељеном прошлошћу” (Pavličić Šarić 2023, 176).

¹¹ Панилирско виђење етничких и историјских процеса на Балкану и „илирска” теза, иако у науци увелико оповргнути историјским, археолошким и

овим просторима, успоставља се не само „вредносни континуитет са далеком прошлошћу и њеним тековинама” (Pavličić Šarić 2023, 195), већ се њиме и аргументују проблематична тумачења у области историје културног наслеђа. Она подржавају претензије на културно поседовање споменичког наслеђа свих потоњих заједница на овим просторима, а посебно оних српских.

Познаваоцима прилика на Косову и Метохији јасно је да Косово покушава да искористи културно наслеђе у сврхе изградње нације и промовисања националне кохезије на етно-националној основи, као што је већина западних држава чинила у прошлости, упркос владином изјашњавању о промовисању мултикултурализма и афирмацији различитости. „Овај подухват укључује интерпретације прошлости засноване на идентитету, које, у случају Косова, перпетуирају српски хетеро-идентитет; прећуткивање алтернативних наратива и присвајање наслеђа” (Pasamitros 2017, 299) других народа, а посебно српског.¹²

У савременим приступима критичких студија наслеђа, оно се одређује као „друштвена и културна пракса заједница и појединаца у којој се историје бирају или одбацују” (Rodenberg and Wagenaar 2018, 2). Овако схваћено наслеђе је, међутим, „игра нулте суме” (Tunbridge and Ashwort 1996, према Rodenberg and Wagenaar 2018, 3) у којој постоје добитници и губитници. Када одређени наративи постану доминантни, они доводе до тога да се културни објекти и традиције овлашћују као наслеђе једних, на штету других (3). Противтежу поретку ствари у којем односи моћи и политичких интереса постају пресудни фактори у вредновању и апропријацији културног наслеђа, представља „археолошки дискурс наслеђа”. „Као научан и вредносно неутралан, сматра се легитимним гласом у идентитетским споровима који циркулишу праксама наслеђа” (Wu and Hou 2015, 41).¹³

лингвистичким аргументима, присутна је у албанској историографији кроз цео 20. век (Tomić i Živković 2023, 356).

¹² О томе погледати у: Pavličić Šarić, 2023.

¹³ Тако Хисари и Фусеки (Hisari and Fouseki 2020), као могуће решење српско-албанских спорења око културно-историјског идентитета одређених сакралних објеката на Косову и Метохији, наводе предлоге стручњака везане за развијање тачних историја локалитета, засноване на темељним научним истраживањима и пажљивој анализи документарног записа, као и за укључивање хронологије као историје „без интерпретативног дела, корисне за основно разумевање еволуције историјског места” (109).

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Полазећи од карактера проучаване теме и одлика анализираних текстова, за потребе овог истраживања адаптиран је тродимензионални модел за анализу дискурзивног конструисања националног идентитета (Wodak *et al.* 2009), настао у оквиру дискурзивно-историјског приступа критичкој анализи дискурса. Аналитички концепти овог модела допуњени су *стратегијама оправдања и избегавања кривице* (Wodak 2015) и *стратегијама легитимације* (Wodak and Rheindorf 2022), анализираним преваходно у оквиру проучавања политичког дискурса,¹⁴ као начини да се дискриминаторне праксе оправдавају, негирају и/или ситуационо редефинишу.

Дискурс се у оквиру овог истраживања схвата као „скуп ‘контекстуално зависних семиотичких пракси’ које су ‘друштвено конституисане и друштвено конститутивне’, ‘повезане са макротемом’” и са аргументацијом (Reisigl and Wodak 2008, 89). Реч је о „макројединици интеракције која надилази конкретне текстове/говоре који су предмет анализе”, служећи као сингуларни знак „специфичним сврхама у друштвеним контекстима у којима се врши његова производња, дистрибуирање и рецепција” (Wodak *et al.* 2009, према Pešić 2023, 32). Дискурс је „елемент који ствара значење друштвеног процеса”¹⁵, „језик повезан са одређеним пољем друштвене праксе” и „начин конструисања аспеката света повезаних са одређеном друштвеном перспективом” (Fairclough 2016, према Pešić 2024, 12). Дискурс се манифестује у начину на који се језик користи „на лицу места”, ради реализовања одређене активности и репрезентовања одређених идентитета. Стога његова анализа упућује на начине деловања, веровања, вредновања, интеракције, и употребе разних врста језичких средстава (Wu and Hou, 2015, 38). „Дискурзивне јединице одређеног дискурса интертекстуално су повезане са макротемом која се диверзификује у различите дискурзивне теме и подтеме, и аргументационе схеме везане за садржај” (Reisigl 2018, према Pešić 2023, 32).

¹⁴ О анализи политичког дискурса погледати: Fairclough and Fairclough 2012; Pešić 2024.

¹⁵ Изражено у Фуковим категоријама, за дискурс су кључна два процеса: стварање значења и процес интеракције „моћи – знања”. О Фукоовом схватању дискурса погледати у: Pešić 2020.

Тродимензионални оквир анализе дискурзивног конструисања националног идентитета укључује: анализу тематских садржаја дискурса (макротема); анализу дискурзивних стратегија и анализу средстава реализације датих стратегија (Wodak 2001; Wodak *et al.* 2009; Wodak and Rheindorf 2022).

На првом нивоу анализе, методама квалитативне анализе садржаја идентификоване су главне дискурзивне макротеме. Од пет главних тематских области које чине садржај конструкта националног идентитета (Wodak *et al.* 2009), за наше истраживање посебно су релевантне „нарација о заједничкој политичкој прошлости”, „језичка конструкција заједничке културе” и „језичка конструкција заједничке политичке садашњости и будућности” (30).

У нашем истраживању, конструисање наводне албанске прошлости на територији Косова и Метохије везано је за такозвану „илирску тезу” – у албанској науци и даље доминантну идеју о Албанцима као потомцима древних Илира. Староседелачки статус идеалан је аргумент за постулирање историјског права на територију, као и за присвајање целокупне културне баштине на њој. Ова макротема обухвата и конструкцију заједничког страдања под „српским окупатором” како у средњовековном периоду под српском државом, тако и у време озлоглашеног режима Слободана Милошевића и ратних сукоба 1990-их година.¹⁶ Макротема заједничке културе односи се на конструисање такозване „косовске културе”, засновано на ненаучној тези која мноштву различитих култура на овим просторима супротставља јединствену културу Косова. Ова конструкција подржана је ревизијама српске историје и присвајањем српског културног наслеђа посредством кривотворења културно-историјског идентитета православних споменика на овој територији. Макротема изградње заједничке политичке садашњости и будућности, која обухвата актуелне и будуће политичке проблеме, циљеве и вредности, у нашем истраживању односи се на пре свега наводну успешну изградњу и функционисање „демократских” институција тзв. државе Косово, посебно у сфери примене законских гаранција

¹⁶ Трауматично дељено искуство народа поприма нови статус у дефинисању групног идентитета, те виктимизација као политички концепт постаје средство за брзо формирање идентитета. Конструкција прошлих патњи, у новој ситуацији постаје извор категорија посредством којих група конструише свој идентитет и групно самопоштовање (Milanov 2024, 295–299).

заштите мултиетничког културног наслеђа на територији која је сецесијом присвојена.

На другом нивоу анализе, идентификоване су, у односу на теме у оквиру горенаведених дискурзивних макротема, следеће дискурзивне макростратегије – *конструктивне стратегије*; *стратегије перпетуације* и *деструктивне стратегије демонтаже* (Wodak *et al.* 2009). У оквиру сваке од макростратегија, анализирани су одређене дискурзивне стратегије. Као кључни аналитички концепт дискурзивно-историјског приступа, стратегија подразумева својеврсни план (језичке) акције за постизање одређених друштвених, политичких и семиотичких циљева, а развија се и формулише у дискурсу.

Конструктивне макростратегије „конструирају одређени национални идентитет истицањем и афирмацијом унификације, уједињења, међусобне солидарности и идентификације” са заједнички усвојеним вредностима, али и диференцијацијом „у односу на вангрупне социјалне колективитете” (Wodak *et al.* 2009, према Pešić 2023, 35). У оквиру ове категорије макростратегија анализирани су: *стратегије кохезивације* – истицање заједничких проблема, осећања солидарности и унификујућих тежњи; *стратегије континуирања* – пресупонирање или истицање историјског трајања Албанаца на територији и позитивног политичког континуитета; *стратегије сингуларизације* – „истицање позитивне националне јединствености, националног модалног карактера”; *стратегије избегавања* – потискивање садржаја који су у колизији са пресупонираним континуитетом и *стратегије дисконтинуирања* – истицање разлике некад – сад (36–38).

Макростратегије перпетуације служе репродуковању и очувању и конструкта националног идентитета који је на удару оспоравања. „Њихова подгрупа, *стратегије оправдања*, користе се у вези са проблематичним радњама” (Pešić 2023, 36) и догађајима чије је вредновање у колизији са националним самопоимањем, чиме се одржава и брани колективна самоперцепција, оправдава или релативизује постојеће стање и наглашава легитимност чинова сопствене националне „ми” – групе који су на удару критике, а који се у нашем истраживању односе на одлуке државних институција и поступања државних руководилаца. На овом нивоу анализе разматране су и *стратегије легитимације* и *стратегије избегавања кривице* (*стратегије порицања проблема*,

стратегије одрицања одговорности)¹⁷ својствене политичком дискурсу и проучаване у оквиру његове анализе. *Стратегијама легитимације рационализацијом*, легитимност исказа остварује се реферирањем на аргументе знања, „здравог разума”, било да је реч о општеприхваћеним или стручним доменима знања. *Стратегијама легитимације митопоезом*, легитимност тврдње потврђује се увођењем фрагмената наративних структура о прошлости, или њеним повезивањем са прошлошћу или будућношћу (Wodak and Rheindorf 2022). *Стратегијама поларизације* потенцира се опозиција између позитивних самопрезентација власти групе и негативне презентације „другог” (СПЦ, манастирска управа, међународна организација „Европа Ностра”).

Деструктивне макростратегије, или *стратегије демонтаже*, имају за циљ деконструкцију, односно дискредитацију „делова постојећег идентитетског конструкта, без могућности стварања новог модела који би га заменио” (Wodak *et al.* 2009, према Pešić 2023, 36). У оквиру ове категорије макростратегија анализирани су *стратегије негативног представљања*, *стратегије омаловажавања* и *стратегије дискредитације*. Реч је пре свега о стратегијама којима се врши ревизија историје територије Косова и Метохије, манипулише историјским чињеницама у циљу кривотворења културно-историјске припадности српских сакралних споменика на овом простору, те поништава српски идентитет који се за њих везује.

Стратегије свих наведених категорија јављају се мање-више истовремено, а њихова идентификација у конкретним текстовима остварена је адаптацијом теоријски изведених категорија спрам потреба анализе текстуалног садржаја и уопштавањем увида до којих се њоме дошло, како би биле операционализоване у аналитичка оруђа.

Анализирање средстава и облика реализације издвојених дискурзивних стратегија, на трећем аналитичком нивоу, обухвата пре свега анализу *аргументативних стратегија* које се остварују употребом топоса и логичких заблуда. Топоси, као аргументационе схеме, стандардизована „правила закључивања, повезују аргумент са тврдњом, оправдавајући прелазак на закључак” (Wodak 2001,

¹⁷ Везано за позитивну самопрезентацију и изградњу позитивних групних/ колективних идентитета, релевантна је типологија негирања: порицање самог чина, контроле чина, намере чина и циља чина (Van Dijk 1992, 92). Ова типологија порицања део је опште стратегије одбране/оправдања (Wodak 2015).

72). Имају облик експлицитне или имплицитне премисе, а уколико крше правила рационалне аргументације, добијају форму (логичке) заблуде (енгл. *fallacy*). У овом истраживању, на основу налаза анализе текстуалне грађе, установљено је да су најчешће коришћени топоси у анализираним јавним изјавама: *топос користи и топос предности*; *топос терета*; *топос позивања на историју као учитељицу*; *топос спољне/унутрашње претње*, *топос катастрофе*. Фокус истраживања је, како је анализа наметнула, био више на заблудама и њиховим стратешким ефектима оправдавања спорних тврдњи, чинова и дискриминаторних пракси.

Анализом је установљено да су најчешће коришћене заблуде: *заблуда црвене харинге*, *заблуда позивања на последице*, *циркуларни аргумент*, *заблуда специјалне молбе*, *моралистичка заблуда*, *основна заблуда* и *заблуда критичара издајника*. *Заблуда црвене харинге* (*Red Herring fallacy*) као подврста логичке грешке релевантности подразумева увођење лажних уместо правих аргумената. То је покушај замене предмета расправе, односно преусмеравања пажње са основне теме (*Internet Encyclopedia of Philosophy* n.d.). *Заблуда позивања на последице* (*Argumentum ad consequentiam*) омогућава извођење закључка да је одређена идеја прихватљива или не, односно тврдња истинита или лажна на основу пожељности или непожељности њихових последица (*Logically fallacious* n.d.). *Циркуларни аргумент* (*Circulus in demonstrando*) је врста кружног закључивања у којем је предлог подржан премисама, које су подржане предлогом, односно коришћење исте тезе и као премисе и као закључка, без увођења нове информације или аргумента за извођење закључка (*Internet Encyclopedia of Philosophy* n.d.; *Logically fallacious* n.d.). *Заблуда специјалне молбе* (*Special Pleading*) односи се на примену општег принципа на различите ситуације, али и на непримењивање општег принципа на посебну ситуацију (*Internet Encyclopedia of Philosophy* n.d.). *Моралистичка заблуда* (*The Moralistic Fallacy*) означава извођење чињеничних закључака из евалуативних премиса (Foresman 2019). *Основна заблуда* (*Error fundamentalis*) је грешка у доказу која настаје онда када се полази од неистините премисе (*Filozofijagism* n.d.). *Заблуда историје* (*Historical Fallacy*) је извођење закључка да су се одређени резултати појавили само зато што се одређени процес одвијао, иако он заправо може бити неповезан са њима (*Apa dictionary*). *Заблудом критичара издајника* (*Ergo decedo*) уместо одговарања на аргументе критике, имплицира се да су критичареве процене

мотивисане наклоностима или припадношћу другој/противничкој групи, и да би стога требало да избегава дато питање или тему (Logically fallacious n.d.).

На трећем аналитичком нивоу, коришћена је и анализа *предикационих стратегија*, чији је циљ квалификовање друштвених актера на мање или више позитиван или негативан начин. Реализоване посредством евалуативне атрибуције позитивних и негативних особина, „у језичкој форми имплицитних или експлицитних предиката”, ове стратегије обликују дискурзивне репрезентације одређених личности, институција, радњи и догађаја укључених у позитивну самопрезентацију и негативну презентацију „другог” (Wodak 2011, према Pešić 2023, 39). У случајевима замењивања етнонима „српски” алтернативним облицима именовања (религионим „православни”, конструкција „мањинске заједнице”), као и у оним преименовања српских сакралних споменика, коришћена је и анализа номинационих стратегија (стратегија именовања).

Анализом садржаја одабраних текстова албанских јавних изјава и његовим тематским и значењским уопштавањем и груписањем, установљене су следеће три макротеме под називима: „Порекло, историјат и културна припадност”; „Безбедност, права и закони” и „Такозвана држава Косово vs. СПЦ”. У оквиру сваке од три наведене макротеме, издвојене су конкретније теме, а у односу на њих анализирани су доминантне стратегије којима су конструисане одређене дискурзивне репрезентације и аргументоване тврдње везане за српске сакралне споменике на Косову и Метохији, СПЦ и одређене потезе косовских државних институција, у складу са макростратегијама, односно циљевима говорника.

Текстови одабраних албанских јавних изјава везаних за српске сакралне споменике на Косову и Метохији, анализирани су успостављањем релација са одређеним дискурсима као стратешки структурираним знањима везаним за одређене теме, репрезентованим одређеним стратегијама, аргументованим одређеним топосима/ заблудама, у одређеним контекстима. Разматрана су три нивоа контекста: непосредни *језички контекст* (унутрашњи „ко-текст”) који се односи на „тематске и синтаксичке кохерентности”, импликације, конотације и пресупозиције; „*ситуациони контекст* – друштвени фактори и институционални оквири дате комуникативне ситуације”: време (место), повод, адресати, интерактивне и политичке улоге; и шири *друштвено-политички и историјски контекст*, унутар којег

су сагледаване дискурзивне теме и поља деловања (Reisigl 2018, према Решић 2023, 33). Друштвено-политички и институционални чиниоци одређених комуникативних контекста, сагледавани су у овом истраживању у оквирима следећих ситуација/догађаја:

1. Неодобрена рестаурација остатака Цркве Светог Николе, са циљем њеног претварања у католичку цркву Св. Колије, као и организовање католичке мисе у оквиру прославе Дана дијаспоре на том простору.
2. Одбијање општинских власти да спроведу одлуку Уставног суда из 2016. године о враћању земљишта Манастиру Високи Дечани.
3. Изградња пута у посебној заштићеној зони Манастира Високи Дечани, њена забрана, поновно настављање и прекид услед притиска међународних и дипломатских инстанци, до коначног склапања споразума о изградњи заобилазнице на спорној деоници пута.
4. Реакције косовских званичника и шире јавности на одлуку међународне организације „Европа Ностра” да Манастир Високи Дечани укључи на листу 7 најугроженијих локалитета културног наслеђа за 2021. и 2022. годину.
5. Ускраћивање Уставом загарантованог права вршења верских активности у Храму Христа Спаситеља, услед наводног угрожавања јавне безбедности. Због историјског контекста изградње овог храма (у време озлоглашеног режима Слободана Милошевића, деведесетих година), он је постао амблем политичког концепта виктимизације и мета албанских шовинистичких напада.
6. Наводни дипломатски испад и протестна нота премијерке тзв. Републике Косово Харадинај Стубле, због књиге “*The Christian heritage of Kosovo and Metohija*”, која је виђена на састанку комесара ЕУ за проширење и суседство Оливера Вархељија и председника Србије Александра Вучића у Бриселу, јула 2020. године.

Значајно је приметити да је, изузев последње, свим другим горенаведеним ситуацијама заједничко неиспуњавање обавеза такозване Владе Косова везаних за заштиту права српске мањине и СПЦ, усвојених као део пакета међународних норми и стандарда.

Реч је о непримењивању закона насталих на основу „Свеобухватног предлога за решење статуса Косова” (тзв. Ахтисаријев план), као услова и основе реализовања будуће независности такозване Републике Косово и темеља њеног Устава. Анекс 5. Ахтисаријевог плана прецизирао је мере заштите целокупне српске верске културне баштине, а посебно четири сакрална споменика на Унесковој Листи угрожене светске баштине: Манастир Високи Дечани (на листи од 2004. године), Пећка патријаршија, Манастир Грачаница и Црква Богородица Љевишка (на листи од 2006. године), који су били на удару и претрпели значајна оштећења током рата 1990-тих и током погрома над Србима 2004. године. За наше истраживање релевантна је и заштита историјског локалитета Ново Брдо, а посебно остатака Цркве Светог Николе.

Листа специјалних заштићених зона из Ахтисаријевог плана осмишљена је с циљем обезбеђивања мирног суживота и функционисања локалитета, заштите њиховог историјског, културног и природног окружења, спречавањем неповољног развоја у њиховој непосредној околини, забраном сваке нове активности у овим областима, као што је изградња путева или индустријских објеката, итд.¹⁸ Ахтисаријев план подразумева такође и признавање СПЦ на Косову као саставног дела СПЦ са седиштем у Београду, као и гаранције неповредивости њених права и имовине.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду настојали смо да пружимо детаљан приказ концептуално-методолошког оквира истраживања албанских јавних дискурса о српском сакралном споменичком наслеђу на Косову и Метохији. У истраживању смо пошли од идеје о идентитетском кодирању ових дискурса, како у смислу конструисања идентитета тако и у смислу његовог деконструисања. Сходно томе, поливалентан појам националног идентитета опсервиран је као друштвено-историјски конструкт који се дискурзивно конструише, репродукује, трансформише и деконструише.

Конструктивистички конципиран национални идентитет повезиван је у овом истраживању, с једне стране са конструисањем

¹⁸ О законским и институционалним механизмима заштите српских сакралних споменика и верских права српске мањине, као и проблемима везаним за њихово непримењивање погледати у: Surlić i Novaković 2020.

такозваног „косовског идентитета” као компоненте „националне, државне политике”, односно сагледаван је у контексту брендирања такозване косовске државе/нације. С друге стране, истраживање је усмерено на деконструисање културно-историјских ознака српског идентитета, отелотвореног у најзначајнијим српским сакралним споменицима на Косову и Метохији.

Конструисање тзв. „косовског идентитета” сагледавано је као саставни део државне политике и пројекта брендирања ове хибридне псеудодржаве, изграђене на систему усвојених међународних норми, без историје и развојне демократске традиције. Политичка димензија конструисаног косовског идентитета опсервирана кроз повезивање са пројектованим, у реалности неутемељеним, имицом тзв. Републике Косово као мултиетничке, либерално-демократске државе, руковођене вредностима мултиетничког склада, међуверске хармоније и поштовања културне различитости; државе способне да успостављеним уставним, законским и институционалним механизмима гарантује заштиту права свим мањинским заједницама, као и заштиту безбедности целокупног мултиетничког културног наслеђа на територији.

Разматрањем дискурзивног конструисања културолошке димензије косовског идентитета, настојали смо да покажемо како се политиком памћења, односно „политичким у памћењу” ствара простор за фабриковање његових културних и псеудоисторијских сачинитеља, односно како се они уклапају у концепт „косовске културе” и конструкт такозваног „косовског културног наслеђа”. Мултикултурални префикс овог конструкта номинално подразумева афирмацију различитости културног наслеђа на територији, док је дискурзивне праксе везане за српску културну баштину фактички поништавају. То се управо и очитује у маргинализацији, деградацији и негирању културно-историјског идентитета српских сакралних споменика на Косову и Метохији и покушајима њиховог присвајања. Интегрисањем концепта културне разноликости у национални бренд квазидржаве Косово, маскирани су проблеми везани за једно од најкритичнијих питања изградње „косовског идентитета” – тензије између тежње ка националној интеграцији и заштите културне различитости.

Управљање брендом тзв. косовске државе/нације руковођено је конструисањем јединственог косовског идентитета заснованог на ревизији историје територије, присвајању културног наслеђа

других народа, пре свега српског, као и на декларативно усвојеним вредностима мултикултурализма.

У контексту конструисања конкуритивног идентитета такозване косовске државе/нације, анализирали смо спорне репрезентације културно-историјског идентитета српских светиња, као и стања њихове безбедности. Фокус је био на раскораку између апострофираних законских мера њихове заштите, као и заштите верских и имовинских права СПЦ, с једне стране, и актуелних пракси у којима одсуствује њихова примена, с друге. Кривотворене чињенице везане за ова питања улазе у основе пројектованог имица такозване државе Косово.

За потребе нашег истраживања, адаптиран је тродимензионални модел за анализу дискурзивног конструисања националног идентитета, настао у оквиру дискурзивно-историјског приступа критичкој анализи дискурса. Овај модел обухвата: анализу тематских садржаја дискурса (макротеме); анализу дискурзивних стратегија и анализу средстава реализације датих стратегија.

На првом нивоу анализе, методама квалитативне анализе садржаја идентификоване су главне дискурзивне макротеме. Прва од њих: конструисање наводне албанске прошлости на територији Косова и Метохије везана је за, у албанској науци и даље доминантну идеју о Албанцима као потомцима древних Илира. Староседелачки статус идеалан је аргумент за постулирање „историјског” права на територију, као и за присвајање целокупне културне баштине на њој. Ова макротема обухвата и конструкцију заједничког страдања под „српским окупатором” како у средњовековном периоду, под српском државом, тако и у време озлоглашеног режима Слободана Милошевића и периода ратних сукоба 1990-их година.

Макротема заједничке културе односи се у нашем истраживању на конструисање такозване косовске културе, засновано на ненаучној тези која мноштву различитих култура на овим просторима супротставља јединствену културу Косова. Ова конструкција подржана је ревизијама српске историје и присвајању српског културног наслеђа посредством кривотворења културно-историјског идентитета православних споменика на овој територији.

Макротема изградње заједничке политичке садашњости и будућности, у нашем истраживању односи се пре свега на наводну успешну изградњу и функционисање „демократских” институција такозване државе Косово, посебно у сфери примене законских

гаранција заштите мултиетничког културног наслеђа на територији која је сецесијом присвојена.

На другом нивоу анализе, идентификоване су, у односу на теме горенаведених дискурзивних макротема, одређене дискурзивне макростратегије, а у оквиру сваке од њих дискурзивне стратегије. Конструктивне макростратегије конструишу одређени национални идентитет афирмацијом уједињења, међусобне солидарности и идентификације са заједнички усвојеним вредностима (Pešić 2023). У оквиру њих, анализиране су: стратегије кохезивације – истицање заједничких проблема, циљева и осећања солидарности; стратегије континуирања – пресупонирање и истицање историјског трајања Албанаца на територији и позитивног политичког континуитета; стратегије сингуларизације – истицање позитивне националне посебности; стратегије избегавања – потискивање садржаја који су у колизији са пресупонираним континуитетом и стратегије дисконтинуирања – истицање разлике некад – сад.

Макростратегије перпетуације служе репродуковању и очувању и конструкта националног идентитета који је на удару оспоравања. Руководене тим циљем, стратегије оправдања, користе се у вези са проблематичним радњама или догађајима чије је вредновање у колизији са националним самопоимањем. Тиме се одржава и брани колективна самоперцепција, оправдава или релативизује постојеће стање, наглашава легитимност чинова сопствене националне „ми” – групе који су на удару критике, а који се у овом истраживању углавном односе на одлуке државних институција и поступања државних руководилаца. Стратегијама поларизације потенцира се опозиција између позитивних самопрезентација властите групе и негативне презентације „другог” (СПЦ, манастирска управа, међународна организација „Европа Ностра”). На овом нивоу анализе, у истраживање су укључене и стратегије избегавања кривице и стратегије легитимације, анализиране у оквиру истраживања политичког дискурса, као начини да се дискриминаторне праксе оправдавају, негирају и/или ситуационо редефинишу.

Деструктивне макростратегије демонтаже, имају за циљ деконструкцију, односно дискредитацију делова српског идентитетског конструкта. У оквиру ове категорије макростратегија, анализиране су стратегије негативног представљања, стратегије омаловажавања и стратегије дискредитације, којима се остварује ревизија историје територије Косова и Метохије, манипулише

историјским чињеницама у циљу кривотворења културно-историјске припадности српских сакралних споменика на овом простору, те поништава српски идентитет који се за њих везује.

Анализирање средстава реализације дискурзивних стратегија, на трећем аналитичком нивоу, обухватало је пре свега анализу аргументативних стратегија које се остварују употребом топоса и логичких заблуда (топоси који крше правила рационалне аргументације). Фокус истраживања је, како је анализа наметнула, био више на заблудама и њиховим стратешким ефектима оправдавања спорних тврдњи, чинова и дискриминаторних пракси. На овом аналитичком нивоу коришћена је и анализа предикационих стратегија, чији је циљ позитивно или негативно квалификовање друштвених актера, којим се обликују дискурзивне репрезентације одређених личности, институција, радњи и догађаја укључених у позитивну самопрезентацију и негативну презентацију „другог”. У случајевима замењивања етнонима „српски” алтернативним облицима именовања, као и преименовања српских сакралних споменика, коришћена је и анализа номинационих стратегија (стратегија именовања).

Иако операционализација преузетих концепата у аналитичке алатке овакве врсте истраживања свакако тражи додатна промишљања, примењена аналитичка оруђа испунила су у нашем истраживању своје основне сврхе. Коришћена методологија пружила је могућност конкретних увида у то каквим глобалним дискурзивним и језичким стратегијама и аргументативним схемама, и у којим релевантним контекстима јавни албански дискурси о српским сакралним споменицима на Косову и Метохији остварују своје конструкционе ефекте везане за такозвани „косовски идентитет”, односно оне деконструишуће, везане за српски идентитет.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Apaydin, Veysel. 2020. "The interlinkage of cultural memory, heritage and discourses of construction, transformation and destruction." In *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage: Construction, Transformation and Destruction*, ed. Veysel Apaydin, 13–29. London: UCL Press.
- Božić Marojević, Milica. 2016. „Rat sećanja – (zlo)upotrebe disonantnog nasleđa u političke svrhe.” *Kultura* 152: 155–170. DOI: 10.5937/kultura1652155B.
- Calu, Marius-Ionut. 2020. *Kosovo Divided: Ethnicity, Nationalism and the Struggle for a State*. London: I.B. Tauris.
- Defreese, Michelle. 2009. "Kosovo: cultural heritage in conflict." *Journal of Conflict Archaeology* 1 (5): 257–270. Oxfordshire: Taylor & Francis Ltd.
- Dinnie, Keith. 2008. *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*. Oxford, Burlington: Butterworth-Heinemann, Elsevier Ltd.
- Internet Encyclopedia of Philosophy. n.d. "Fallacies." *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Last accessed 24. July 2024. <https://iep.utm.edu/fallacy/>.
- Filozofijagsm. n.d. „Greške dokaza i zaključka.” *Filozofijagsm*. Poslednji pristup 24. jul 2024. <https://filozofijagsm.wordpress.com/wp-content/uploads/2021/05/greske-dokaza-i-zakljucka.pdf>.
- Fairclough, Isabella, and Norman Fairclough. 2012. *Political discourse analysis: a method for advanced students*. London: Routledge.
- Foresman, Galen. 2019. "Moralistic Fallacy." In *Bad Arguments: 100 of the Most Important Fallacies in Western Philosophy*, eds. Robert Arp, Steven Barbone and Michael Bruce. New Jersey: Wiley Blackwell: Hoboken
- Hisari, Lorika, and Kalliopi Fouseki. 2020. "Post-War Cultural Heritage Preservation in Kosovo: Rethinking the Implementation of Ahtisaari Plan Annex V." *Heritage* 3 (1): 98–115. DOI: 10.3390/heritage3010006.
- Kropiak, Katarzyna. 2018. "The Politics of Nation – Building in Kosovo after 2008." *Studia Środkowoeuropejskie i Balkanistyczne Wydania Czasopisma*. Tom XXVI: 135–150. DOI: 10.4467/2543733XS SB.17.029.8327.
- Kudryashova, Irina V., and Elena Yu Meleshkina. 2021. "Kosovo: Secession as a Nation-building Project." *Outlines of global transformations: politics, economics, law* 14 (1): 228–249. DOI: 10.23932/2542-0240-2021-14-1-12.

- Logically fallacious. n.d. "Appeal to Consequences." *Logically fallacious*. Last accessed 24. July 2024. <https://www.logicallyfallacious.com/logicalfallacies/Appeal-to-Consequences>.
- Milanov, Emil. 2024. "Cultural memory as corection of history." In *History and cultural memory*, eds. Jovan Janjić and Milena Pešić, 285–306. Belgrade: Institute for Political studies.
- Morel, Anne-Françoise. 2013. "Identity and Conflict: Cultural Heritage, Reconstruction and National Identity in Kosovo." *Architecture_media_politics_society* 1 (3): 1–20. DOI: 10.14324/111.444.amps.2013v3i1.000 launch.
- Novčić, M. Branka. 2015. „Razvoj modela brendiranja nacije.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet organizacionih nauka.
- Novčić, Branka, i Velimir Štavljanin. 2015. „Brendiranje nacije: Analiza brend identiteta Srbije.” *Marketing* 46 (4): 263–276.
- Pasamitros, Nikolaos. 2017. "Cultural Heritage: Contested Perspectives and Strategies in Kosovo." In *State-Building in Post-Independence Kosovo: Policy Challenges and Societal Considerations*, eds. Ioannis Armakolas, Agon Demjaha, Arolda Elbasani, Stephanie Schwandner-Sievers, Elton Skendaj and Nikolaos Tzifakis, 291–310. Prishtina: Kosovo Open Society Foundation.
- Pavličić Šarić, Jelena. 2023. „Imeđu negacije i aproprijacije: kulturno nasleđe drugih u savremenoj albanskoj javnosti na Kosovu i Metohiji.” U *Zaštita, očuvanje i afirmacija srpskog kulturnog nasleđa na Kosovu i Metohiji I*, ur. Zoran Knežević i Dragan Vojvodić, 175–206. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Pešić, Milena. 2012a. „Nacionalni identitet u diskurzivnoj praksi: jedno promišljanje u multidisciplinarnom ključu.” *Politička revija* 32 (2): 1–26. DOI: 10.22182/pr.3222012.1.
- Pešić, Milena. 2012b. „Nacionalni identitet: između kontinuiteta i promenljivosti.” *Srpska politička misao* 37 (3): 103–132. DOI: 10.22182/spm.3732012.5.
- Pešić, Milena. 2020. „Razvoj pojma diskursa kao instrumenta kritičke društvene analize.” *Sociološki pregled* 54 (4): 1260–1278. DOI: 10.5937/socpreg54-29402.
- Pešić, Milena. 2023. „Nacionalni identitet iz optike njegovog diskurzivnog konstruisanja.” *Nacionalni interes* 46 (3): 23–46. DOI: 10.5937/nint46-47584.

- Pešić, Milena. 2024. „Politički diskurs u istraživačkoj optici njegovih savremenih kritičkih studija.” *Srpska politička misao* 84 (2): 7–38. DOI: 10.5937/spm84-49031.
- Reisigl, Martin 2018. “The Discourse-Historical approach.” In *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, eds. John Flowerdew and John E. Richardson, 44–59. Oxon and New York: Routledge.
- Reisigl, Martin, and Ruth Wodak. 2008. “The discourse-historical approach (DHA).” In *Methods for Critical Discourse Analysis*, eds. Ruth Wodak and Michael Meyer, 87–121. London: Sage.
- Rigney, Ann. 2018. “Remembrance as remaking: memories of the nation revisited.” *Nations and Nationalism* 24 (2): 240–257. DOI: 10.1111/nana.12388.
- Rodenberg, Jeroen, and Pieter Wagenaar. 2018. “Cultural Contestation: Heritage, Identity and the Role of Government.” In *Cultural Contestation. Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict*, eds. Jeroen Rodenberg and Pieter Wagenaar, 1–10. Palgrave Macmillan, Cham.
- Rufer, Mario. 2012. “Politics of Memory.” *InterAmerican Wiki: Terms - Concepts - Critical Perspectives*. Last accessed 25. July 2024. / einrichtungen/cias/wiki/p/politics-of-memory.xml.
- Sahib, Hassan. 2020. “The Nation Branding Dimensions, Perspectives & Elements.” *Istanbul* 1–5. Last accessed 01. September 2024. https://www.researchgate.net/publication/343212314_The_Nation_Branding_Dimensions_Perspectives_Elements.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. Abingdon and New York: Routledge.
- Stojadinović, Miša. 2012. *Potruga za identitetom*. Beograd: Institut za političke studije.
- Surlić, Stefan. 2017. “Constitutional Design and Cultural Cleavage: UNESCO and the Struggle for Cultural Heritage in Kosovo in Kosovo.” *Croatian Political Science Review* 54 (4): 109–125.
- Surlić, Stefan, i Igor Novaković. 2020. *Srpska kulturna i verska baština na Kosovu od Ahtisarijevih zaštićenih zona do finalnog statusa*. Beograd: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji i Institut za teritorijalni ekonomski razvoj.

- Surlić, Stefan, and Igor Novaković. 2021. "Reframing Ahtisaari provisions: the issue of cultural and religious heritage and final post conflict settlement between Belgrade and Pristina." *Srpska politička misao* 72 (2): 11–40. DOI: 10.22182/spm.7222021.1.
- Tomić, Marko i Miloš Živković. 2023. „Falsifikovanje podataka, krivotvorenje identiteta i marginalizacija srpske srednjovekovne baštine na Kosovu i Metohiji.” U *Zaštita, očuvanje i afirmacija srpskog kulturnog nasleđa na Kosovu i Metohiji I*, ur. Zoran Knežević i Dragan Vojvodić, 355 –424. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Vankovska, Bilijana. 2013. "(Im)possibility of reconciliation in the Balkans." *PECOB*. Last accessed 02. September 2024. <https://www.pecob.net/Impossibility-reconciliation-Balkans>.
- Van Dijk, Teun. A. 1992. "Discourse and the denial of racism." *Discourse and Society* 3 (1): 87–118. DOI: 10.1177/0957926592003001005.
- Wodak, Ruth. 2001. "The discourse-historical approach." In *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. Ruth Wodak and Michael Meyer, 63–94. London: Sage Publications.
- Wodak, Ruth. 2015. *The Politics of Fear*. London: Sage publications Ltd.
- Wodak, Ruth, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl, and Karin Liebhart [Wodak et al.]. 2009. *The Discursive construction of national identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wodak, Ruth, and Markus Rheindorf. 2022. *Identity, Politics, Past and Present*. Exeter: University of Exeter Press.
- Wu, Zongjie, and Hou Song. 2015. "Heritage and Discourse." In *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, eds. Emma Waterton and Sean Watson, 37–51. London: Palgrave Macmillan.

Milena Pešić**Institute for Political Studies, Belgrade***THEORETICAL-METHODOLOGICAL
FRAMEWORK OF ANALYSIS OF ALBANIAN
PUBLIC DISCOURSES ON SERBIAN SACRED
MONUMENTS IN KOSOVO AND METOHIA****Resume**

Starting from the idea of identity coding of these discourses, the research is, on the one hand, aimed at considering the construction of the so-called “Kosovo identity” as a component of “national, state policy“, that is, the branding of the so-called Kosovo state/nation. The second analytical focus of the research is the deconstruction of the cultural and historical markers of Serbian identity embodied in the most significant Serbian sacred monuments in Kosovo and Metohija. For the purposes of the analysis, the analytical model of national identity discourse construction, created within the discursive-historical approach to critical discourse analysis, was adopted. The key theoretical concept of strategy is a kind of synthesis of strategy categories from the mentioned model, and some categories of political discourse strategies are operationalized into analytical tools of our research. The used methodology provided the possibility of concrete insights into what kind of global discursive and linguistic strategies and argumentative schemes, and in which relevant contexts, public Albanian discourses about Serbian sacred monuments in Kosovo and Metohija achieve their constructive effects related to the so-called “Kosovo identity”, that is, those deconstructive ones, related to the Serbian identity. The paper’s main contribution is providing a reference framework for the conceptual and analytical linking of discourses on cultural heritage and identity discourses in the context of a certain political agenda. It is about the context of the Albanian policy of denying the Serbian identity in Kosovo and Metohija, i.e., appropriating the Serbian cultural heritage, with the aim of establishing the identity of the pseudo-state creation of Kosovo. By operationalizing the concept of strategy for the analysis of discourse on cultural heritage, an analytical model is offered, which,

* E-mail address: milena.pesic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9848-9793.

starting from textual, linguistic, and argumentative analysis, exposes manipulative mechanisms for the discursive realization of political goals, primarily in the field of identity politics.

Keywords: discourse analysis, cultural heritage, Kosovo and Metohija, Serbian sacred monuments, national identity

* Овај рад је примљен 30. септембра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

*Иван Матић**

Институт за политичке студије, Београд

ОДНОС РЕЛИГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ У МАКИЈАВЕЛИЈЕВОЈ МИСЛИ**

Сажетак

Предмет овог рада је анализа јединствене позиције и улоге религије у политичкој мисли ренесансног фирентинског теоретичара Никола Макијавелија. У првом делу рада ће бити представљен општи оквир његове политичке мисли, са освртом ка њеном ситуирању у период у коме је била суочена са оштрим критикама услед јаког хришћанског културног утицаја. Други део ће бити посвећен Макијавелијевом схватању религије, превасходно заснованом на историјском тумачењу њене улоге у раном периоду развоја римске државе. У трећем делу рада ће бити упоређени Макијавелијеви ставови о религији и легитимитету поступака у контексту њихове везе са темељним политичким и етичким елементима његове мисли.

Кључне речи: Макијавели, религија, политика, моралност, легитимитет, ренесанса, хуманизам

УВОД

Као период великих друштвених промена, ренесансу је истовремено карактерисао повратак античким стандардима науке,

* Имејл адреса: ivan090790@gmail.com; ORCID: 0009-0004-9600-7078.

** Овај рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

уметности и културе, паралелно са успоном политичког реализма, који се, упркос коренима чије сезање до античке политичке мисли (превасходно Аристотелове и Цицеронове) подразумева одређене заједничке елементе, уобличио на јединствен начин. Заједнички прожимајући елемент свих ових промена се може пронаћи у хуманистичкој тенденцији да човека постави у центар културног стваралаштва, где би он преузео улогу коју је до тада имао Бог. У жеку турбулентних политичких прилика, Фиренца је, како у практичном, тако и у теоријском домену била у претходници ових промена.

У праскорорје шеснаестог века, ова италијанска *сињорија*, чија је вишевековна историја била испуњена постепеним развојем републиканских институција (Moulakis 1998, 42) је, услед привременог збацивања владајуће племићке породице Медичи, имала демократску власт са Пијером Содеринијем на челу. Николо Макијавели, најуглазнији фирентински теоретичар овог периода је, као члан релативно сиромашне грађанске породице био део ове власти, што га је чинило припадником прото бирократске класе (Moulakis 1998, 80). Овај статус ће значајно утицати на његово схватање политике и државе, што се примарно рефлектује у истакнуто реалистичком приступу анализи историјских догађаја и политичких прилика. Овакав светоназор не оставља простор за благо и пасивно нахођење у друштвеним односима, што га чини супротстављеним хришћанској етици и њеном фокусу на опроштају, помирењу и жртвовању световног зарад духовног.

Тензија између хришћанства и реалистичке политике каква је отеловљена у Макијавелијевој мисли, међутим, не подразумева нужно њену некомпатибилност са религијом уопште: Макијавели препознаје да постоје моралне и грађанске вредности које су за добро функционисање друштва неопходне, а у чијем је промовисању религија често инструментална. Штавише, поред световне власти, религија свакако представља један нешто суптилнији, али и даље велики извор моћи, због чега њен однос са политиком захтева посебну анализу.

МАКИЈАВЕЛИЈЕВА ПОЛИТИЧКА МИСАО

У оштром заокрету у односу на класичне политичке теорије које су их једним делом инспирисале, али које су истовремено припадале читавим филозофским системима, предцираним ка

објашњавању свеукупног функционисања света, најутицајније ренесансне теорије су се ограничавале на узак политички домен, без тежње да га ускладе са амбициозним онтолошким доктринама. Поред тога, њихов реалистички обрт подразумева потпуни отклон од хришћанске концепције друштва и тадашњег вредносног система који је из ње произникао, што је најбоље сумирано Макијавелијевом опсервацијом да је јаз између онога како се живи и онога како би требало живети толико велики „да онај који занемарује оно што се ради због онога што би се имало радити, прије да настоји око своје пропасти неголи око одржања” (Makijaveli 1985, 125).

Горе наведени цитат прилично добро експлицира оно што је многе касније ауторе навело да његову политичку мисао опишу као реалистичку (Berlin 1980, 26), при чему један од истакнутијих тумача, Маурицио Вироли, спецификује да се ради у реализму са имагинацијом, који није спутан тренутним политичким приликама и оставља простор за промене (Vigoli 2007, 466). Још један прожимајући елемент Макијавелијеве мисли је, барем према схватању његових критичара, инструментални рационализам, који подразумева изналажење најфиксанијих средстава за остварење постављених циљева (Stupar 2008, 12), али у овом, негативном смислу, често означава искључиво фокусирање на средства без обзира на њихов морални статус, или, пак, исправност циљева.

У најутицајнија дела Макијавелијеве политичке мисли се убрајају *Владалац* и *Расправа о првој декади Тита Ливија*: дискрепанције између ових дела, написаних са веома различитом мотивацијом, добрим делом објашњавају инконзистенције у његовој мисли које многи тумачи нису успели да премосте. Кратак, оштар и суров, *Владалац* је конципиран као приручник за перспективног владара и ујединитеља Италије: „ослобођено” од било каквих теоријских амбиција, ово дело је, у суштини, приручник за најефикасније стицање, очување и увећање моћи, због чега не би требало да чуди што носи већину „кривице” за негативну перцепцију Макијавелијеве мисли.

Владалац се истиче бројним примерима сурових и ефикасних дела владара који су, правећи отклон од традиционалне моралности, успевали дугорочно да осигурају свој положај, и то не само пуком силом, већ и преваром измамљеном љубављу народа (Makijaveli 1985, 111). Поред тога, он експлицитно саветује читав спектар иморализама, од уништавања освојених територија (106), до арбитражног одступања

од доброте и племенитости, већ према потреби (126), тек повремено упозоравајући да оваква дела могу донети моћ, али да са собом носе претњу дестабилизације владара, која може бити неповратна (127).

Све ово има за циљ да омогући остварење великог политичког пројекта, који Макијавели открива у последњем поглављу *Владаоца*: Лоренцо Медичи, коме је ово дело писано, али који је умро сувише млад да би дорастао Макијавелијевом амбициозном циљу, је требало да буде ујединитељ Италије (Grubiša 1985, 99), који ће је извући из бесконачних међусобних ратова *сињорија* и ослободити од „варварског јарма” (Макијавели 1985, 144), при чему се мисли на бројне стране државе које су владале њеним деловима. У том контексту, сурова монархијска власт за коју се Макијавели залаже се може протумачити као неопходна за остварење овог циља, која ће након успешног уједињења бити одбачена и замењена републиканским институцијама (Živanović 2011, 52). Лео Штраус, међутим, не опрашта средства која Макијавели покушава да оправда, називајући патриотски апел у последњем поглављу *Владаоца* изговором за заступани иморализам (Strauss 1957, 36).

Упркос свему овоме, Макијавелијево знатно веће и далеко теоријски амбициозније дело, *Расправа о првој декади Тита Ливија*, прави отклон од извора многих проблема везаних за *Владаоца*, иако суштински задржава исти реалистички приступ политици: ово дело се оправдано може сматрати његовим *магнум опусом*, будући да је у њему, како сам тврди, изнео све што је икада научио о збивањима у свету (Макијавели 1985, 151). *Расправа* се може сматрати историјско-аналитичким делом, мада је пре свега политичко-теоријски спис: заснована на Ливијевој историји Рима која прати период од пада последњег краља, Тарквинија, до 293. године пре нове ере, она је чак и написана у 142 поглавља, што рефлектује број Ливијевих књига (Најету 2010, 87).

Ове сличности се, међутим, завршавају на формалном нивоу, будући да Макијавели не анализира догађаје хронолошки, те да их често тумачи потпуно различито од Ливија и других историчара. У том контексту би се могло рећи да историја римске републике пре служи Макијавелију за успостављање темеља одређених политичких принципа, те као непресушан извор инстанци њиховог испољавања. Изнад свега, *Расправа* има за циљ да на темељу тих принципа изгради модел републиканског уређења који би требало да послужи као извор за стварање институција и спровођење

реформи у постојећим италијанским републикама, као што су Венеција и Фиренца. Макијавели надаље у овом делу развија тезу о супротстављеним интересима племства и народа, чија се клица назире већ у *Владаоцу* (Макијавели 1985, 116), чак долазећи до закључка да су неслога и разједињеност били главни извори развоја републиканизма (Матић 2014, 127).

Иако разумевање мотивације и околности у којима су *Владалац* и *Расправа* писани може донекле умањити дискрепанције између њих, истакнути интерпретатор Џон Покок тврди да је Макијавелијев стил циљано енигматичан, што се може образложити периодом у коме је стварао (Росок 2010, 144). Од ова два дела је, међутим, *Владалац* задржао огромну популарност, док је *Расправа* безмало пала у заборав (Pavlović 2007, 45), што великим делом објашњава широку осуду Макијавелијеве мисли, како од стране савременика, тако и каснијих коментатора.

Извор најјаче осуде његових дела у шеснаестом веку је, свакако, велики уплив хришћанства у културу, као и моћ католичке цркве, чији је друштвени утицај почетком шеснаестог века још био незанемарљив (Kahn 2010, 240): упркос бројним разликама између *Владаоца* и *Расправе*, оба дела обилују карактеристичним отклоном од хришћанског утицаја у сфери друштва и моралности (Berlin 1980, 37). Надаље, сурови реализам који их прожима је суштински супротстављен средњовековној концепцији части и витештва, коју је црква промовисала без обзира на честу некомпатибилност са стварним политичким околностима. Међутим, упркос несамерљивости са хришћанским вредностима, Макијавели у *Расправи* даје религији велики значај као извору друштвене кохезије и политичке моћи, која понекад чак надилази значај државних институција.

РЕЛИГИЈА КАО СЛУШКИЊА ПОЛИТИКЕ

Друштвено уређење, закони и подела власти свакако имају примат у Макијавелијевом тумачењу римског државног модела; упркос томе, он још у првим деловима *Расправе* истиче да добро уређени политички елементи нису довољни за осигуравање трајности и успешности једне републике без религије (Макијавели 1985, 174). Иако наглашава да, услед мањка знања, историчари и тумачи имају тенденцију да идеализују ранија времена, те признаје да није сигуран

да ли и сам управо то чини, Макијавели користи Рим као пример врхунца републиканског уређења за који најзаслужнијим сматра грађанске врлине (233).

Најважнији фактор у њиховом развоју представља управо религија; Исаја Берлин истиче, међутим, да се овде не ради о хришћанским, већ о врлинама паганског света: уместо љубави према Богу и презира према овоземаљском, у питању су правичност, храброст, издржљивост и постојаност (Berlin 1980, 45), на основу чега изводи интересантно питање: да ли је Макијавели, уместо *аморализма* или *иморализма* за које је оптуживан, заправо успоставио јединствен *морализам*, суштински некомпатибилан са хришћанским духовним начелима?

Према Макијавелијевом схватању, религија представља темељ развоја друштва, културе и морала, што је у многим аспектима чини и важнијом од политичких институција: штавише, он тврди да Рим више дугује Нуми Помпилију, другом краљу и утемељивачу римске религије, него оснивачу града и првом краљу Ромулу јер „тамо гдје је религија лако је увести оружје, а гдје је оружје а нема религије, тешко је религију увести” (Makijaveli 1985, 174). Макијавели тврди да је управо изузетна религиозност безмало гарантовала успех свих подухвата на које су се сенат и римски народ давали, те да је један од најистакнутијих позитивних друштвених ефеката богобојажљивости то што су се Римљани више плашили да прекрше заклетву него закон. Мада у знатно другачијем контексту, Џон Лок ће, упркос својим веома слободарским ставовима о религијској толеранцији, исто ово навести као нужан друштвени разлог за религиозност (Locke 2003, 246).

Истичући значај религије у развоју културе и моралности као темељима успеха једног друштва, Макијавели заступа став да претерана софистикација води у декаденцију, те да је неукост један од најважнијих позитивних фактора у развоју грађанских врлина, чак тврдећи да ће перспективни творац једне републике лакше свој циљ остварити међу неуљуђеним брђанима, него међу исквареним грађанима, као што ће кипар „лијеп кип лакше исклесати из груба мрамора, него из онога што га је нетко већ слабо обрађивао” (Makijaveli 1985, 175). Идеја да узрок пропасти република добрим делом лежи у цивилизацијском развоју и посебно софистикацији карактеристичној за градски живот, који ће касније послужити као централна теза *Расправе о пореклу и основама неједнакости међу људима* Жан-Жака Русоа (Ruso 1993, 161).

Поредећи историјски успех Рима са урушавањем хришћанских република у рано модерно доба, Макијавели идентификује одржавање религије у једном, односно, њено постепено напуштање у другом случају као један од главних узрока ових промена (Макијавели 1985, 176). Овај став донекле слаби Берлинову интерпретацију, засновану на несамерљивости паганских и хришћанских врлина, те на неприменљивости других на политички живот: Макијавели овде заступа конзервативан републикански став да једно друштво, посебно једна република, достиже свој врхунац враћајући се принципима и врлинама на којима је засновано, без обзира на њихов садржај. У једној од екстремнијих експликација овог светоназора, он чак тврди да владари морају урадити све што је у њиховој моћи ради одржања темеља религије, како би државу одржали у вери, добру и слози, те да „морају све што је њој у прилог, макар било и лажно, потицати и унапређивати, а морају то чинити толико више колико су мудрији и бољи познаваоци људске нарави” (176).

Макијавели прави оштар контраст између друштвене заступљености римске религије у доба републике и раног шеснаестовековног хришћанства, оштро критикујући католичку цркву: према његовом схватању, опадање религиозности је један од главних узрока несреће и неслоге хришћанских држава, што је најбоље демонстрирано чињеницом да су народи најближи римској цркви, а посебно њени поглавари, најмање религиозни (Макијавели 1985, 176). Он се супротставља идеји да добро Италије зависи од католичке цркве, тврдећи да је због слабог примера „двора” (Ватикана), већина земље изгубила побожност и веру, што је са собом повукло већину недаћа, међу којима се изнад свих истиче политичка подељеност и неслога (177).

Често користећи изразе као што су „лажно” и „празноверје”, Макијавели прави потпуни политички отклон од истинског садржаја религијских уверења, сматрајући њихову промоцију и коришћење оправданим, док год воде успеху великих друштвених подухвата. Овако посматрана, религија се може протумачити као својеврсни облик сујеверја, које се од њега разликује не по истинској вредности уверења, нити, пак, утирању пута за духовни спас људи, већ искључиво по утилитету, по практичној корисности и употребљивости који је чини релевантном само у изолованом контексту друштвених подухвата. Нешто слично овом ставу се касније проналази код Хобса, који дистинкцију између религије и

сујеверја прави примарно према критеријуму легалности (Hobbes 1996, 37).

Макијавели следи ове принципе у тумачењу историјских догађаја, наводећи бројне примере у којима су сенат и племство у стању мира, односно војсковође у ратном стању свесно користили лажна религијска знамења, или, пак, намерно лажно тумачили предсказања како би народ, односно војску подстакли да прихвате предложене подухвате. Тако је, након увођења војних трибуна са овлашћењима конзула од којих су пет били плебејци, а само један патрициј у години када је харала куга, племство то представило као лоше знамење, тврдећи да су богови, расрђени избором трибуна послали кугу као казну: „стога се догодило да је пук, уплашен тим празноверјем, изабрао све трибуне из редова племића” (Макијавели 1985, 177).

Сличне манипулације су примењиване у војним подухватима: када је римска војска услед дуге опсаде града Веји хтела да је обустави, спонтано изливање језера Албано је искоришћено као темељ за Аполоново пророчанство, према коме ће Рим освојити Веји само уколико се језеро Албано излије, што је инспирисало војску и донело победу (Макијавели 1985, 178). У сличној ситуацији, конзул Папирије је предводио римску војску у предстојећој борби против Самнићана: проценивши да је морал висок и победа изгледна, он се ипак консултовао са пророцима, који нису успели да идентификују добра знамења. Међутим, видевши спремност војске, они су лагали конзула, тврдећи да су знамења добра, што га је навело на одлуку да ступи у битку и оствари велику победу за Рим (179).

На основу свега овога је тешко утврдити Макијавелијеве личне ставове о религији у погледу њене релевантности за живот и душу индивидуе; они, међутим, у овом контексту нису релевантни, будући да је његова перцепција религије ограничена искључиво на политички домен, при чему њени духовни елементи бивају потпуно подређени циљу изградње грађанских врлина и, уколико је то потребно, манипулацији јавног мњења. Овако посматрана, религија се може окарактерисати као пука духовно-културна екстензија и слушкиња политике, као само једна од њених бројних грана усмерених ка заједничком циљу стицања, очувања и увећања моћи.

Управо у овоме лежи један од највећих проблема везаних за Макијавелијеву перцепцију религије: свакако је тешко оспорити величину њене улоге у развоју друштвене кохезије на бази заједничке

културе и грађанских врлина; међутим, његова одбрана бројних инстанци коришћења религије ради манипулације, макар њен циљ био успех великих друштвених подухвата, је крајње проблематичан и захтева додатно преиспитивање. У том контексту је неопходно узети у обзир и Макијавелијеве ставове о прожимајућим политичким законитостима, као и критеријуме моралности и легитимитета којима се служи у процени историјских догађаја.

РЕЛИГИЈА, МОРАЛНОСТ И ЛЕГИТИМИТЕТ

За Макијавелија и његову политичку мисао се често везује максима „циљ оправдава средство”, иако је он сам никада није употребио (Grubiša 1985, 170); ова максима, наводно, сумира „макијавелизам” као безрезервну одбрану тираније. Упркос томе што суштински искривљује смисао и значење његове оригиналне максиме (Matić 2022), истовремено се не сме ни олако одбацити, нарочито узевши у обзир Макијавелијеву одбрану бројних случајева намерне манипулације религијским знамењима. У овом контексту је такође релевантна и опсервација да су тежње народа „много часније и племенитије од тежња великаша, јер они хоће да тлаче, народ да не буде тлачен” (Makijaveli 1985, 116).

Макијавелијева максима легитимитета је изнесена у поглављу *Расправе* које покрива оснивање Рима и Ромулово убиство Рема; њена оригинална формулација је „ако га дјело оптужује, потребно је да га исход оправдава” (Makijaveli 1985, 170), а концепирана је управо ради анализе ове и сличних ситуација, чија морална проблематичност захтева критеријум успостављања легитимитета. Према Макијавелијевом схватању, у овом конкретном случају, оснивање Рима и спречавање нестабилности која би била изазвана надметањем браће је исход, који оправдава убиство Рема, дело које оптужује. Избор појмова „дело” и „исход” овде није случајан и њихово разликовање са појмовима „циљ” и „средство” је незанемарљиво: темељ ове дистинкције је индивидуална инстанцијација имплицирана Макијавелијевим појмовима, насупрот општем карактеру појмова у популарној симплификацији његове максиме. За разлику од средства које може подразумевати универзално проскрибован апарат за постизање одређеног циља, дело подразумева појединачни акт; за разлику од циља који може имплицирати амбициозне, свеобухватне политичке пројекте, исход представља мерљив резултат одређене радње.

Поред индивидуалности поступака који се процењују, друга важна карактеристика Макијавелијеве максиме је повезаност моралности и легитимитета, нешто што недостаје у њеној поједностављеној формулацији: „ако га дело оптужује” подразумева да су одређена дела неморална, без обзира на то да ли су изведена у приватном или јавном животу; „потребно је да га исход оправдава” значи да неморалност дела нужно доводи у питање легитимитет радње, који је могуће обезбедити само уколико исход „остварује ‘опће добро’, што разумијева сигурност имовине, одсутност угњетавања и слободу” (Grubiša 1985, 170).

Све ово је важно у контексту религије јер Макијавели, будући да је посматра искључиво као грану политике и помоћни извор ауторитета, у више наврата брани проблематичне инстанце манипулације на основу лажних тумачења знамења и пророчанстава. У наведеним примерима који су се тicali ратовања, можемо видети да је ова злоупотреба довела до победа, што би, уколико се држимо Макијавелијеве максиме легитимитета, оправдало акт манипулације исходом који је донео већу моћ и територије републици. Шта се, међутим, дешава са случајем у коме је племство преваром народа измамило избор конзула из својих редова? Према његовој опсервацији из *Владаоца*, племство тежи угњетавању, док народ само покушава да избегне угњетавање; осим тога, он наводи развој републиканских институција произишао из неслоге народа и племства као најважнији извор трајности и стабилности републике (Makijaveli 1985, 161); упркос томе, међутим, он хвали чин манипулације који је искоришћен ради увећања моћи племства на штету народа.

Ово је проблематично из два разлога, од којих је један партикуларног, а други општег карактера. Партикуларност проблема је садржана у чињеници да оправдавање чиновна обмане зарад пуког увећања моћи једног друштвеног слоја, а не општег добра, подрива републиканизам чијем је развоју Макијавели иначе посвећен. Будући да се залаже за трансформацију политичког система активном партиципацијом народа у политици, макар она подразумевала и протесте против институција у којима нема представнике, његово хваљење обмане плебејаца од стране сената, нарочито узевши у обзир раније истакнуту инхерентну племенитост амбиција народа, доводи у питање искреност Макијавелијевог залагања за републиканску реформацију.

Општи проблем везан за одбрану манипулације религијским знамењима је примарно везан за апологију тираније за коју је он често оптуживан. Узевши у обзир поларизованост коментатора Макијавелијевих дела, поготово његових савременика, према оваквим оптужбама би се требало односити са подозривошћу. Ипак, уколико изолујемо проблематичне примере везане за религијска знамења, лако можемо видети како се један изразито републикански дискурс може протумачити као одбрана тираније у очима тумача који није благонаклон, или, пак, довољно обазрив према контексту. У овом погледу се може рећи да сурова реалистичка заоставштина *Владаоца* донекле засењује теоријске амбиције *Расправе*: дивљењем средствима попут ових, Макијавели не само да поткопава темеље републиканизма за који се иначе залаже, већ оправдава ставове својих најоштријих критичара бранећи дела науштрб општег добра, почињена од стране друштвеног слоја према коме иначе гаји велику подозривост.

У светлу свега овога, вратимо се Берлиновом тумачењу Макијавелијеве мотивације у погледу моралности и религије на којој се она темељи: као што смо видели, Исаја Берлин износи оригинално тумачење, тврдећи, насупротив критичарима који политичку мисао овог ренесансног теоретичара описују било као аморалистичку, било као иморалистичку, да је заправо карактерише јединствен морализам, суштински некомпатибилан са хришћанским моралним учењем (Berlin 1980, 45). Ово би значило да Макијавели насупротив духовним начелима налик љубави према Богу, презиру овоземаљског и скромности и одрицању, темељи друштво на срчаним врлинама какве се везују за антички римски и грчки Пантеон: част и храброст, постојаност и пожртвованост, снагу и правичност.

И заиста, уколико повежемо општи ренесансни заокрет ка антици и тражењу инспирације у свим доменима културе, уметности и науке у класичном периоду са Макијавелијевим изразито анти-сентименталистичким реализмом и републиканизмом римског модела, Берлиново тумачење делује веома привлачно: Макијавелијев став према коме се не може „назвати врлином убијање суграђана, издаја пријатеља, невјера, немилосрђе, безбоштво” (Макијавели 1985, 114) га и даље не доводи у питање, будући да се „врлина” у овом цитату односи на конвенционалну моралност која у основи може бити хришћанска колико и паганска.

Нешто проблематичнија, међутим, је Макијавелијева критика статуса религије у Италији његовог доба, у којој, као што смо раније видели, наилазимо на оштру осуду Ватикана, као и јадиковање над напуштањем хришћанске религије које он приписује примарно католичкој цркви као ироничном кривцу (Макијавели 1985, 176). Идентификовање безбоштва у контексту хришћанства као једног од најважнијих фактора у моралном и друштвеном пропадању Италије директно побија Берлинов став да се Макијавели залаже за класичну моралност инспирисану грчко-римском религијом. Ово, међутим, не умањује важност ширег оквира његовог тумачења: Макијавелијеве максиме јасно показују да он, упркос појединим пропустима, на нивоу принципа одбацује и иморализам и аморализам, будући да се легитимитет код њега никад не може потпуно одвојити од моралности (Матић 2022). У том контексту, Берлин је свакако у праву када тврди да његова позиција представља посебну врсту морализма, осим што овај морализам није стриктно везан за „врлине паганског света” (Berlin 1980, 45). Напротив, Макијавелијев религијски заснован морализам садржи релативистичку компоненту, према којој свака религија, без обзира на израженији световни или духовни карактер њеног учења, има незаменљиву улогу у развоју културе и моралности, невезано за поднебље или период, са којима ће увек нужно варирати.

ЗАКЉУЧАК

Будући да је изразито реалистичка и републикански оријентисана, у Макијавелијевој политичкој мисли не остаје много простора за духовност као аутентични циљ религије. Упркос томе, овај фирентински мислилац препознаје њену кључну улогу у развоју грађанских врлина и заједничке културе који чине главне факторе кохезије у једном друштву. У складу с тиме, Макијавели ограничава домен религије искључиво на политику, правећи потпуни отклон од њених духовних елемената. Овако инструментално посматрана, религија је сведена на статус слушкиње политике, чији је значај огроман и у чијим се промовисању користе сва средства, па чак и она која доводе у питање легитимитет поступака, али која и даље постоји искључиво ради остварења циљева у световном домену, што њену разлику од сујеверја своди на пуку корисност. У овом погледу, теоријски садржај религије је ограниченог значаја: спекулативни ставови о постојању једног или више богова, те хијерархији постојања

и, на крају, спецификације о ритуалима које људи треба да следе да би задовољили божанства немају социјалну релевантност. Једина суштинска улога религије је да изгради већу друштвену кохезију кројењем тешњих културних и моралних нити које повезују друштво, а то је улога коју свака велика религија може да испуни.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Berlin, Isaiah. 1980. *Against the Current: Essays in the History of Ideas*. New York City: Viking Press.
- Grubiša, Damir. 1985. „Vrijeme, čovjek, djelo”, U *Izabrano djelo, Prvi svezak*, Damir Grubiša (prir.), Zagreb: Globus.
- Hobbes, Thomas. 1996. *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.
- Kahn, Victoria. 2010. “Machiavelli’s Afterlife and Reputation to the Eighteenth Century”, In John Najemy (ed.), *The Cambridge Companion to Machiavelli*, 239–256. Cambridge: Cambridge University Press.
- Locke, John. 2003. *A Letter concerning Toleration*, In Ian Shapiro (ed.) *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, New Haven: Yale University Press.
- Machiavelli, Niccolo. 1985. *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija*. Zagreb: Globus.
- Makijaveli, Nikolo. 1985. *Vladar*. Zagreb: Globus.
- Matić, Ivan. 2014. “Social Discord as the Foundation of Republicanism in Machiavelli’s Thought.” *Philosophy and Society* 4 (2014): 123–145.
- Matić, Ivan. 2022. „Da li cilj zaista opravdava sredstvo? Problem moralnosti i legitimiteta u Makijavelijevoj političkoj misli.” *Srpska politička misao* 76 (2): 143–163. DOI:10.22182/spm.7622022.7
- Moulakis, Athanasios. 1998. *Republican Realism in Renaissance Florence*, Maryland: Rowman & Littlefield.
- Najemy, John. 2010. “Society, Class and State in Machiavelli’s *Discourses on Livy*”, In John Najemy (ed.), *The Cambridge Companion to Machiavelli*, 96–112. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavlović, Vukašin. 2007. „Makijaveli: republikanizam i tehnologija vlasti.” *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 1 (2007): 45–81.
- Pocock, John. 2010. “Machiavelli and Rome: The Republic as Ideal and as History”, In John Najemy (ed.), *The Cambridge Companion to Machiavelli*, 144–157. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ruso, Žan-Žak. 1993. *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Strauss, Leo. 1957. "Machiavelli's Intention: The Prince." *The American Political Science Review* 51 (1): 13–40.
- Stupar, Milorad. 2008. „Racionalnost i demokratija.” *Treći program* 3–4 (2008): 9–28.
- Viroli, Maurizio. 2007. "Machiavelli's Realism." *Constellations* 14 (4): 66–482.
- Živanović, Igor. 2011. „Platon, Makijaveli i makijavelizam.” *Filozofija i društvo* 3 (2011): 45–67.

Ivan Matic*

Institute for Political Studies, Belgrade

THE RELATION BETWEEN RELIGION AND POLITICS IN MACHIAVELLI'S THOUGHT

Resume

The subject of this paper is the analysis of the unique position and role of religion in the political thought of Renaissance theorist Nicollo Machiavelli. In the first part of the paper, we will briefly discuss the general framework of his political thought, situating it in the period in which it was harshly criticized due to strong Christian cultural influence. The second part will examine Machiavelli's understanding of religion, primarily based on its role in the development of the early Roman state. In the third part of the paper, we will compare Machiavelli's positions on religion and the legitimacy of political actions in relation to the fundamental political and ethical elements of his thought.

Keywords: Machiavelli, religion, politics, morality, legitimacy, Renaissance, humanism

* E-mail adress: ivan090790@gmail.com; ORCID: 0009-0004-9600-7078.

* Овај рад је примљен 1. августа 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. октобра 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује шест пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. април, 1. јун, 1. август, 1. октобар и 1. децембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени. Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија

може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

(Subotić 2010, 256)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milisavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević [Milisavljević i dr.]. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milisavljević i dr. 2017)

Уредник/приређивач/преводац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.“, „prev.“ „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andrijana, i Dušan Radujko, prir. 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

(Stepić 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj.” *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Stojanović 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том.
Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Bursać, Dejan. 2019. „Uticaj ideologije političkih partija na javnu potrošnju u bivšim socijalističkim državama.” *Doktorska disertacija*. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.

(Bursać 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine.” *Politika*, 8. decembar: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*.
Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018.
Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji. Beograd: Ministarstvo za
evropske integracije Republike Srbije.(Ministarstvo za evropske
integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – *прво навођење*
(MEIRS 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving
from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International
Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво
навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*.
Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на
језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач.
Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Mihaldžić, Stevan. [1937] 1992. *Baranja: od najstarijih vremena do
danas*, treće izdanje. Novi Sad: Fototipско izdanje. Reprint, Beograd:
Biblioteka grada Beograda. Citati se odnose na fototipско izdanje.

(Mihaldžić [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup.” *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

(Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму. (видети Knežević 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Knežević 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Đurić i Stojadinović 2018, 47).

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „čl.”, „st.”, „t.”, „Art.”, „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Zaštitnik građana Republike Srbije [Zaštitnik građana], Mišljenje br. 15–3314/12, 22. oktobar 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, poslednji pristup 20. decembra 2019.

(Zaštitnik građana, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Odluka Ustavnog suda Republike Srbije [USRS], IUa-2/2009 od 13. juna 2012. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 68/2012.

(Odluka USRS, IUa-2/2009)

Rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu [ASNS], Ržr-1/16 od 27. aprila 2016. godine.

(Rešenje ASNS, Ržr-1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12,

Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(Pronina v. Ukraine, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(Prosecutor v. Dusko Tadic, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Arhiv Srbije ?AS?, MID, K-T, f. 2, r93/1894, „Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*

Dalhousie University Archives ?DUA?, Philip Girard fonds ?PG?, B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga.” *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *прво навођење*

(IPS, n.d.) – *свако следеће навођење*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure*, *de facto*, *a priori*, *a posteriori*, *sui generis* итд.

- Реченицу не почињати акронимом, скраћеницом или бројем.
- Текст у фуснотама увек завршавати тачком.
- За навођење израза или цитирања на српском језику користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или цитирање на енглеском или другом страном језику користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- Угластом заградом [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- Црту писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За наглашавање појединих речи не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

*Име и презиме другог аутора***

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа подналова. **Поднаслов**е навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Second Author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је рад написан на страном језику, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у две колоне. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

<p><i>Име и презиме аутора*</i></p> <p>* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID: <i>Установа запослења</i></p> <p>НАСЛОВ ПРИКАЗА**</p> <p>** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.</p>	<p>Испод наслова поставити слику предње корице;</p> <p>Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:</p> <p>Име и презиме. Година издања. <i>Наслов</i>. Место издања: издавач, број страна.</p> <p>Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.</p>
--	---

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *Serbian Political Thought* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian (Cyrillic script) or English.

The journal is published six times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are February 1st, April 1st, June 1st, August 1st, October 1st, and December 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: https://www.ips.ac.rs/en/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism. Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools at the point where they are used.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results*.

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *Serbian Political Thought* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the author-date system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. “Title of the chapter.” In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23?46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5?14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Special issue

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” In “Title of the special issue”, ed. Name Surname, Special issue, *Journal*: page range. DOI.

Chin, Warren. 2019. “Technology, war and the state: past, present and future.” In “Re-visioning war and the state in the twenty-first century.” Special issue, *International Affairs* 95 (4): 765–783. DOI: 10.1093/ia/iiz106.

(Chin 2019)

Encyclopedias and dictionaries

When the author/editor is known

Surname, Name, Name Surname, ed. Year of publication. *Title*. Vol. Place of publication: Publisher.

Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino, eds. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. Vol. 1. Los Angeles: Sage Publications.

(Badie, Berg-Schlosser and Morlino 2011)

When the author/editor is unknown

Title. Year of publication. Place of publication: Publisher.

Webster’s Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster’s Dictionary of English Usage* 1989)

PhD dissertation

Surname, Name. Year of publication. “Title of the dissertation.” PhD diss. University.

Munger, Frank J. 1955. “Two-Party Politics in the State of Indiana.” PhD diss. Harvard University.

(Munger 1955, 17–19)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author ?acronym if needed?. Year of publication. *Title of the publication.* Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization ?ISO?. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015.* Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization ?ISO? 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollit, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted/cited in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukdsi/2019/0000/20190001/1-1

legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Government decisions and decisions of the institutions

The name of the government body or institution [acronym or abbreviation], the title and number of the decision, the date of the decision passing, or the webpage and the date of the last access.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia [Protector of Citizens], Opinion No. 19–3635/11, 11 January 2012, https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064_2104_Opinion%20HJC.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Protector of Citizens, 19–3635/11)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last assessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Treaties

European Union founding treaties

Title of the treaty or title of the consolidated version of the treaty [acronym], information on the treaty retrieved from the official gazette in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Other treaties

Title of the treaty [acronym or abbreviation], date of conclusion, UNTS volume number, and registration number on the *United Nations Treaty Collection* website: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 19 December 1966, UNTS 999, I-14668.

(ICCPR 1966)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Decisions of international organizations

The name of the international organization and its body [acronym], the decision number, the title of the decision, and the date of the decision passing.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Case law

Case law of the courts in the Republic of Serbia

The type of the act and the name of the court [acronym of the court], the case number with the date of the decision passing, the name and number of the official gazette where the decision is published – if available.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia [CCRS], IUa-2/2009 of 13 June 2012, “Official gazette of the Republic of Serbia”, No. 68/2012.

(Decision of CCRS, IUa-2/2009)

Decision of the Appellate Court in Novi Sad [ACNS], RZR-1/16 of 27 April 2016.

(Decision of ACNS, RZR-1/16)

Case law of the International Court of Justice

The name of the court [acronym], *the case title*, type of the decision with the date of the decision passing, the name and number of I.C.J. Reports issue where the decision is published, page number.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644. (ICJ Judgment 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403. (ICJ Advisory Opinion 2010)

Case law of the Court of Justice of the European Union

The case title, the case number, the type of the case with the date of the decision passing, ECLI.

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) or (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12,

Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Case law of the European Court of Human Rights

The case title, number of the application, type of the case with the date of the judgment passing, ECLI.

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine* 63566/00, par. 20) or

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Case law of other international courts and tribunals

The name of the court [acronym], the case number, *the case title*, the type of the decision with the date passing.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], Case No. IT-94-1-A-AR77, *Prosecutor v. Dusko Tadic*. Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin. Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) or

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Archive sources

Name of the repository [acronym], title or number of the fond [acronym], box number, folder number – if available, reference code, “title of the document” – or, if it is not available, provide a short description by answering the questions who? whom? what?, place and date – or n.d. if no date is provided.

Arhiv Srbije ?AS?, MID, K-T, f. 2, r93/1894, “Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *When the folder number is known only*

Dalhousie University Archives ?DUA?, Philip Girard fonds ?PG?, B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The **manuscript** should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

*Name and surname of the second author***

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;
- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author.*

Use in-text references according to *Citing and referencing.*

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора *

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора **

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА ***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

<p><i>Name and surname of the author*</i></p>	<p>Below the title place the image of the front cover;</p>
<p>* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:</p>	<p>Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:</p>
<p><i>Affiliation</i></p>	<p>Name and surname of the author.</p>
<p>TITLE OF THE BOOK REVIEW***</p>	<p>Year of publication. <i>Title of the book</i>. Place of publication: Publisher, total number of pages.</p>
<p>*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.</p>	<p>The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.</p>

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Радови подлежу двострукој рецензији, а рецензије су анонимне у оба смера.

Захтев за израду рецензије достављају се преко СЦИИндекс Асистент система. Рок за прихватање/одбијање рецензирања је седам дана од пријема захтева, а за саму израду рецензије две недеље од пријема захтева. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно звање рецензента:

Приликом израде рецензија, забрањена је употреба Chat box-ова и других софтвера вештачке интелигенције.

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА ЗА 2024. ГОДИНУ

СПМ 1/24

1. **Иван Матић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
2. **Вишња Стојадиновић**, научни сарадник, Институт за политичке студије;
3. **Ивана Лукнар**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
4. **Драган Станар**, ванредни професор, ванредни професор, Институт за стратегијска истраживања, Београд;
5. **Марија Ђорић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
6. **Зоран Милошевић**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
7. **Ђуро Бодрожих**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
8. **Виолета Рашковић Таловић**, редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд;
9. **Петар Матић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
10. **Ненад Стекић**, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;
11. **Срђан Старчевић**, ванредни професор, Универзитет одбране, Београд;
12. **Радојица Лазих**, редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд.

СПМ 2/24

1. **Марија Ђорић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
2. **Весна Станковић Пејновић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
3. **Марина Костић Шулејић**, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;

4. **Нада Радушки**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
5. **Александра Колаковић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
6. **Виолета Рашковић Таловић**, редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд;
7. **Сања Стошић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
8. **Петар Матић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
9. **Владимир Ристановић**, научни сарадник, Институт за европске студије, Београд;
10. **Драган Станар**, ванредни професор, Институт за стратегијска истраживања, Београд;
11. **Иван Матић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
12. **Марко Тмушић**, ванредни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;

СПМ 3/24

1. **Виолета Рашковић Таловић**, редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд;
2. **Душан Илић**, научни сарадник, Институт за европске студије, Београд;
3. **Бобан Стојановић**, истраживач;
4. **Милан Јовановић**, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
5. **Диана Ракетић**, prim. dr sci. med, Специјална болница за болести зависности, Београд;
6. **Стефан Сурлић**, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
7. **Иван Матић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
8. **Милена Пешић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;

9. **Јелена Тодоровић**, ванредни професор, Факултет ликовних уметности, Универзитет уметности у Београду
10. **Марина Симић**, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
11. **Душан Пророковић**, виши научни сардник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;
12. **Милан Крстић**, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;

СПМ 4/24

1. **Весна Станковић Пејновић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
2. **Иван Матић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
3. **Зоран Милошевић**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
4. **Марија Ђорић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
5. **Драган Станар**, ванредни професор, Институт за стратегијска истраживања, Београд;
6. **Момчило Суботић**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
7. **Игор Јанев**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
8. **Марина Костић Шулејић**, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;
9. **Слободан Јанковић**, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;
10. **Гордана Стојић**, доцент, Филозофски факултет, Ниш;

СПМ 5/24

1. **Виолета Рашковић Таловић**, редовни професор, Факултет за међународну политику и безбедност, Београд;
2. **Зоран Кековић**, редовни професор, Факултет безбедности, Универзитет одбране у Београду;
3. **Радојица Лазвић**, редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд;
4. **Милан Милошевић**, редовни професор, Факултет за пословне студије и право, Београд;
5. **Милена Пешић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
6. **Сања Стошић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
7. **Ненад Антонијевић**, научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд;
8. **Милован Суботић**, виши научни сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, Београд
9. **Весна Станковић Пејновић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
10. **Зоран Милошевић**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
11. **Тијана Перић Дилигенски**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
12. **Душко Бодрожа**, научни сарадник, Институт економских наука. Београд

СПМ 6/24

1. **Милош Миленковић**, научни сарадник, Институт за стратегијска истраживања, Београд;
2. **Миломир Степић**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
3. **Стефан Сурлић**, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
4. **Драган Станар**, ванредни професор, Институт за стратегијска истраживања, Београд;

5. **Виолета Рашковић Таловић**, редовни професор, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд;
6. **Александар Митић**, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;
7. **Дијана Вукмановић**, научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд;
8. **Наталија Перишић**, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
9. **Драган Траиловић**, научни саветник, Институт за међународну политику и привреду, Београд;
10. **Филип Чукљевић**, научни сарадник, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
11. **Слободан Антонић**, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду;
12. **Ђорђе Стојановић**, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
13. **Слободан Петровић**, доцент, Пословни и правни факултет, Универзитет „МБ”;
14. **Андрија Блануша**, доцент, Универзитет Привредна академија Нови Сад;
15. **Милан Канкараш**, ванредни професор, Факултет за међународну политику и безбедност, Београд;
16. **Мирослав Стевановић**, ванредни професор, Факултет за међународну политику и безбедност, Београд;
17. **Марија Ђорић**, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд;
18. **Зоран Милошевић**, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд;
19. **Борис Латиновић**, доцент, Факултет за економију и финансије, Београд

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао = Serbian Political Thought / главни и одговорни уредник Миша Стојадиновић. - Vol. 1, бр. 1/4 (1994)- .
- Београд : Институт за политичке студије, 1994- (Београд : Донат граф). - 23 cm

Двомесечно. - Текст на срп. и енгл. језику. - Преузео је: Serbian Political Thought = ISSN 1450-5460. - Друго издање на другом медијуму: Српска политичка мисао (CD-ROM изд.) =

ISSN 1452-3108

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао

COBISS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XXXI vol. 88 број 6/2024.

9 770354 598003